886-8.323
1/=919 83

SHKËNDIJAT E PARA

M. BAKIJA — PRISHTINË

Shkëndijat e para

„MUSTAFA BAKIJA"
PRISHTINË 1956

Nën redaktimin e:

ESAD MEKULIT, ZEKIRIA REXHËS, MEHMET GJEVORIT

dhe VEHAP SHITËS

PARATHANJE

Me ngadhnjimin e Luftës nacionalçlirimtare mbi fuqít robnuese të fashizmit italo-gjerman; me kthesën e madhe kur popujt tanë, në saje t'udhëheqsís së Partís Komuniste të Jugosllavís, muerën rrugën e drejtë të socializmit — u krijuen kushtet dhe mundsít e nevojshme që edhe pakica shqiptare të gëzojë të drejtat ekonomike dhe politiko-kulturore, e, krahas me popujt tjerë në gjî të RFPJ, të fillojë me hov të papërkulshëm veprimtarín e vet në gjithë lamít për të dalë sa mâ shpejt nga mbrapambetunija e gjithanshme e së kaluemës s'idhët.

Me hapjen e shkollave në gjuhën amnore, me shtypjen e librave të parë, gazetave dhe revistave të ndryshme, filloi, menjiherë mbas çlirimit, edhe ngritja mâ intenzive e njerëzve tanë në lamín kulturore. Paralelisht me këtê nisen të zhvillohen edhe arti i bukur — piktura e letërsija kështu që sod, njimbëdhetë vjetë mbas çlirimit, përveç tjerash, në procesin e zhvillimit të tyne kulturuer, Shqiptarët e Jugosllavís kanë dëshmina të shkëlqyeshme edhe në lamën e kulturës, t'artit dhe të letërsís.

Me iniciativën e vyeshme të Shtëpís botuese „Mustafa Bakija" — me rastin e pesëvjetorit të veprimtarís botuese të saj — u ngarkuem me përpilimin e nji përmbledhje copash të zgjedhuna proze dhe poezije të puntorëve tanë në lamën e letërsís, të cilën e titulluem me „shkëndija të para". (Pse — në Jugosllavín e përparshme as që ka qenë e mundun të flitej për letërsi të Shqiptarëve në kuptimin e vërtetë të fjalës, kur nuk egzistojshin as kushtet mâ elementare për zhvillimin e tyne kulturuer).

Copat — vjershat dhe prozat — që i kemi rreshtu në këtë përmbledhje janë gjinísh së ndryshme letrare, të shkrueme para, gjatë dhe mbas Luftës nacionalçlirimtare e këndej dhe të botueme nëpër fletore e revista të ndryshme që kanë dalë dhe dalin në gjuhën shqipe. Në të shumtën e këtyne pjesëve pasqyrohet krejt nji panoramë e gjendjes së Shqip-

tarëve në Jugosllavín e përparshme dhe n'atê të sodshmen, rritje dhe pjekunije e nji letërsije së ré, të pazhvillueme deri më sod. Pra — kjo përmbledhje, besojmë s'e do t'u shërbejë jo vetëm atyne që merren me letërsi por edhe gjithë atyne që interesohen për zhvillimin kulturuer të pakicës shqiptare në Jugosllavi, e sidomos arsimtarëve e nxansave të shkollave të mesme.

Jemi të bindun se këto shkëndija të para — këto copa të rreshtueme këtu — me gjithë ato zbraztina e lëshime të domosdoshme në përpilimin e nji përmbledhje kësisoji — çfaqin mjaft dukshëm përpjekjet e para, por të vyeshme, të puntorëve tanë në lamën e letërsís dhe meritojnë që të krenohemi dhe përgëzohemi me to.

Redaktorët

Shkëndijat e para

PROZË E POEZI

ESAD MEKULI

QINDRO

Rrxoju qiell, i randë si tunxhi, mbi supa tanë të shtypun,
mbi krena tanë robnije e ûje përulë;
hapu, moj tokë e zezë, nën kambët dathë tonat —
përpîj kta trupa që poreza dhe gurbeti i shkatrroi
dhe kamxhiku i xhandarit që me shiqim anmiku tmeron
dhe cijatja e fëmís së mjerë që pa bukë ankon...

Rrxoju qiell, i randë si tunxhi! Hapu, moj tok' e ngrime —
kjo jetë s'na duhet gjâ, të shtypun në robní:
se emnin që patëm s'e kemi, as tokën rîmë me djersë,
as bjeshkët flladitëse me pisha shekullore
ku gjaksorët tash ndër prita përgjojnë,
ku ofshamet tona — heu! — ernat e malit i çojnë...

— — — — — — — — — — — — —

Por — jo! Jo, o vllazën! Zullumi kputet prej s'trashi —
gjaksorit kungulli gjithmonë s'i shkon mbi ujë!
Hekrat e robnís, t'mjerimit, së shpejti kanë m'u këputë
e mbi rrenime t'vjetrës, krahas me popuj tjerë,
jeta e ré do të fillojë...
Vajtimin 'lenje! N'luftë! Përpara! Bini!
Që — miljona t'shtypun të botës përbrî i kini!

(1937)

RAMIZ, O VËLLA

— Ramiz Sadiku, hero i popullit —

Landovicë, a pave ndoj trim?
Landovicë, a pate idhnim?

A pave, oj, në pritë —
në luftën qe s'e ndanë —
nën plumbat e tradhtarit
Boro e Ramizi kur ranë?

— Landovicë, a ndjeve — o!
Dy trima — dy hero!

*

— Bacë, o vëlla — Ramiz!
O shok, e krah — o prís!

Me Ty, o flamurtar —
nën Yllin çlirimtar,
u ngrit i ulti rob —
puntuer e katundar!

Me Ty — lulëzoi vëllaznimi,
dora dorës i u shtrî...
Me ty — dita agoi
mbi gjak e tirani...

Plisi —
shkelun me shekuj,
me Ty — nga balta u ngrit!
Dhe robi —
i krrusun me shekuj
e pau të bardhën dritë!

— Bacë, o vëlla — Ramiz!
O shok, e krah — o prís!

Me Ty, o proletar,
nën Yllin çlirimtar,
u zgjue i ulti rob —
puntuer e katundar!

(1944)

LIRI — NUK TË KEMI NJOFTË!

Nuk të kemi njoftë!

— Je e llahtarshme, na thanë. Sjellë fatkeqsí! Shtëpija rrenohet, ku shkel kamba jote! Mbas veti len mallkim dhe shkretnim: plaçkit pasunín, sjell dushmanin t'ahmerret, të djegi dhe të masakrojë... Mjerë fisi shqiptar nën kthetrat t'Ueja t'përgjakshme!

— Ajo âsht dushmanja e vjetër, — ndihej pështpëritje për ty. — Anmike e vjetër e urrejtun me petka të reja!

Ti i helmon fëmijt tanë — i terratis prej nesh!

Ti i ban grát tona të jenë të gjithkujt!

Ti i pshtyn shejtnít: shan Zotin dhe Fén, i shkel Zakonet e stërgjyshave tanë!

Ti... vuejtje e mallkim për né dhe për të gjitha breznít tona!

Ti... vdekje dhe çfarosje për fisin tonë shqiptar!

2

Nuk të kemi njoftë!

Prandej goja jonë ka qenë plot çfrymje; trupi ynë dridhej.

Për çdo ditë helmojshin mendimin tonë, nxitshin urrejtjen, ndezëshin ndjenjën e ahmarrjes ndaj vllaut të pafajshëm — hapshin jazin e thellë të përçamjes: që të na ndajshin prej njerëzve që luftojnë për të mirën e vet dhe tonën...

E na nuk të kemi njohtë!

Beglerët tanë dhe agallarët, gjindarmët dhe tagrambledhsat, agrari — kanë ngritë mure të trasha dhe të nalta, mburoje të trasha dhe të nalta që mos Të shohim, që mos Të njohim!

Na rënkojshim në thellësín e humnerës, në baltën e poshtnimit, në terrin e padijes — ku na kishin hjedhë ata.

Na thanë se Ardhësi âsht xhelat, dhe e nxitën kundër nesh.

Na thanë se Sërbi âsht helm për trupin tonë shqiptar!

E Ardhësi i mjerë ka qenë rob dhe kurrkush — si na; i vorfën — si na; në terrin e padijes — gati si na!

— Sërbi ishte ai n'emën të cilit bâheshin të gjitha të kqijat...

Na nuk u përngjajshim njerëzve!

Ardhësit të mjerë i thanë me na marrë tokën — ose të mihi ledinat e paplleshme, të rrëmojë aty si urîth, të derdhë djersën dhe gjakun e vet që tjetri t'ja marri frytin — ashtu si neve.

Dhe... na anmiqsuen sa s'ka mâ. Ungrojshim rreth ashtit si ujq t'untë!...

— Na anmiqsuen beglerët tanë, pensionerët, gjindarmët dhe spijûjt — që në kurrizin tonë të shtojnë pasunít e veta!
— Na anmiqsuen ata, që sundojshin vendin!

3

— Nuk Të kemi njohtë — prandej edhe na mashtrojshin!
E zbukuruen shtrigën plakë[1]), i veshën rrobet e nusnís dhe — e qitën në pazar...

— Qe, kjo âsht! — bërtitshin vllamat me zâ të marrun: ai me pendla në kësulë, edhe ai me çizme të shkurta.

— Kjo âsht! — përsëritshin me takt krushqit e vjetër — beglerë, agallarë dhe të tjerë, me uniforma të reja, me veshjet e shkelqyeshme...

Edhe e endëshin si harushën, e qitshin nëpër mbledhje: me dajre — surle dhe tupana...

E na i fërkojshim syt — që ta shihshim mâ mirë, sepse nuk e njihshim! Pse nuk e dallojshim poterën prej fjalës së vërtetë, as dajren e kurdisun prej gëzimit — sepse nuk e dallojshim shtrigën e vjetër prej Teje, që të ndiejshim vetëm në shpirt!

Dhe — ishim të lumtun si fëmijt para lodrave.

Ishim të mashtruem sa me t'ardhë keq!

4

Na thanë atê, që dikur ja thanë Ardhësit:
— Merrjani tokën!
— Përzeni horat e huej!

E na — i ndëgjuem, sepse kjo tokë na ka lindë. Sepse e duem si nanën. Pse ajo na jep bukën e përditëshme.

Dhe e muerëm tokën tonë — që ishte e begut, e prefektit, e dhetarit... që të rrmojmë në të, të derdhim djersën dhe gjakun, e të mirat e saj t'i marri tjetri si përpara — si gjithmonë!.

E atê — vllaun tonë të skamjes — e përcollëm me zjarm, me fjalë t'idhta, me gjak... të gjejë rrugën e vet — rrugën e luftës dhe t'ahmarrjes!

[1]) Shtriga plakë — robnimi; këtu — Shqipnija e madhe e fashizmit.

*

Nuk Të kemi njohtë — sepse vuejtjet na kishin terrue mendjen.

Ardhësi punonte në tokën tonë, e kasollet tona, atje diku buzë rrahut — afër pasunís — habiteshin pse djali i Ardhësit ndan fletushka të bardha që thrrasin në barazi dhe vllaznim... në kryengritje!

Na nuk u besojshim fjalëve të Djalit, derisa Baba i tij lëvronte arat, priste pyjet tona, derisa banonte në shtëpijat tona, e na — rob të robnuem — vuejshim në mërgim për nji kafshore bukë...

— Për këtê edhe na ka hutue shtriga e vjetër. Për këtê na kanë mashtrue vllamat dhe krushqit e saj të mbrapshtë!

5

Nuk të kemi njohtë!

Na jemi shkrî për të Vërtetën — të cilën nuk e njihshim!

Na jemi djegë për Drejtësín — të cilën na e mohojshin!

Na i kemi besue

gjithkujt

dhe çdo gjâje:

— Ardhësit, që e punonte tokën tonë dhe kujtonte se âsht „i zoti i vetëvehtes";

Djalit t'Ardhësit, që çohet kundër babës, agrarit dhe padrejtësís dhe ndiqej e torturohej;

— gjindarmit, që rrahte, vritte dhe pla[illegible]e:

— tagrambledhsit, që na merrte dhetë herë nji taksë për tokën që e punonte tjetri;

— begut dhe të birit tij, agës dhe pensionerit - çanaklëpisit — njerëzve të shitun;

gjithkujt

edhe çdo gjâje...

Dhe — nuk i kemi besue

kurrkujt

e kurrëshkafit!

— Jo! Dhe — jo! Sepse këtê e bânte vetëm friga, nën barrën e mizoris, para rrezikut të çfarosjes! Sepse kjo ka qenë luftë për jetë!...

Tokën na e grabitën, që të vuejmë... Begut i dhanë ár dhe pozita për tê.

Shtëpijat na i muerën, e na paguejshim tatim për to dhe — dergjeshim ndër kasolla!

Na e ndaluen gjuhën tonë — që të heshtim përgjithmonë!
Na mbyllën shkollat tona — të mbetemi pa sy!
Na u muer e drejta — që të jetojmë si njerëz!

*

— E ti, i Ardhuni?

Dushmanët na thanë:

— Ardhësi ka qenë fajtuer për skamjen tuej, për vuejtjet tueja — për padrejtësinat e mëdha! Prandej duhet me e çfarosë prej këtij vendi — me asgjâsue gjithçka ka lanë dhe që ka: edhe shtëpijat, edhe shkollat, edhe kishat, edhe vorret... të gjitha, të gjitha!

Duhet me e përzanë edhe s'andejmi prej kah ka ardhë!

Dhe — na u shtruem...

6

Anmiku ishte i poshtër e na të verbët.

Anmiku kishte fuqin dhe plane shkatrruese, e na — frigën prej të kaluemes, mullanin që helmonte...

Për këtê ai na bani për vehte, e na — të mashtruem — të mallkojshim!

Realiteti ynë — ka qenë andërr për përmbushjen e andrrës.

— Toka âsht e jueja! — na tha dushmani.

— Dhe shtëpijat — janë tuejat!

— Edhe shkollat!

— Edhe gjuha!

— I jueji âsht „flamuri", për të cilin ju „ndihmuem" që ta fitoni.

— „Lirija" — për të cilën duhet të luftoni!

— Anmiku, âsht e kaluemja! — na nxitte dushmani. E qe, ajo ka çue kryet për kafshatën e saj t'ambël! Ardhësi ka jetue mirë *këtu*, prandej sod çon krye *atje!* Ardhësi, si prej Shqipnís së vjetër, lufton për kulaçin tand të begatshëm kosovar, me ta grabitë, me të mashtrue...

— Ardhësi âsht komunist — e kjo âsht e tmershme!

— Edhe ai prej Shqipnís së vjetër âsht komunist, dhe nuk âsht Shqiptar!

— Kundër tyne duhet me luftue! Sepse — ata janë e kaluemja, edhe mâ keq!

Dhe gjakatari na muer që të gjakosemi për të!

Dhe na u nisëm qorrazi për në humnerë!

Nuk pamë se ai — âsht anmiku. Se ai âsht (edhe begu, edhe aga, edhe bajraktari, edhe çetnikët — të gjithë „trima" shërbëtorë) — shi ai që grabit, e ai (edhe ata) na ka plaçkitë, na ka rjepë lëkurën; shi ai që nxitte — e ai (edhe ata) na ka kaplue me shpifje dhe rrena; se shi ai (edhe ata) âsht flamuertar i së kaluemes mâ të zezë, robnís mâ të randë!

Sepse nuk kemi mujtë me pá se lufta për lirín — âsht luftë kundër tij — okupatorit dhe atyne — tradhtarëve të vendit — që na robnuen!

Sepse nuk kemi mujtë me kuptue se kjo luftë âsht kundër shtypsave dhe robnuesave — se po bâhet luftë kundër së kaluemes!

7

Fëmijt tanë i muerën malet. Ata përgatiteshin për nji të nesërme mâ të mirë; luftojshin për të — për vetëvehten, për mbarë popullin.

Për né ata ishin qindgjat e humbun në malin plot ujq!

... Çaheshin krenat e tradhtarëve. Anmiku paguente për poshtërsinat e veta dhe — e çfrynte mullanin, në cilin do që haste. Katundet digjeshin flakë — populli ikte para gjakatarëve. Konopi kërcnohej me vdekjen e tmershme...

Na rrijshim të hutuem ndërmjet dy zjarmeve.

Atje në mal luftojshin bijt tanë... E na?

— Fadil Hoxha[1]), sa mallkime kanë ra mbi kryet tand... Sa — shamje!

Jo! Na s'ju kemi besue fëmijve tanë!...

— Janë të shitun!

— Po luftojnë për të vjetrën! Bashkë me dushmanët!...

— Për të vjetrën! — na nxitshin të zvetnuemit.

E na dëshirojshim mâ tepër vdekjen se kthimin e së vjetrës.

A thue përsëri të na grabisin tokën, të na plaçkisin, të na hajë nata?...

— A thue përsëri të tresim në rrugë të largta për nji kafshatë bukë, të përulun dhe t'urrejtun?...

— A thue përsëri të bâhemi rob nën kamxhikun e gjindarmëve dhe tagrambledhsave të tërbuem?!

Jo! Na nuk e kemi dashtë të kaluemen, na e kemi urrejtë me gjith shpirt...

---

[1]) Fadil Hoxha — luftar i parë, nji nga organizatorët e luftës partizane në Kosovë e Metohi.

8

... Për rreth nesh vlonte pushka ahmarrëse; popujt luftojshin për lirín e vet.

Luftëtarët prej konopit, të pafajshmit — fëmijt dhe grát e masakrueme — mallkojshin me gjakun e tyne të dlirtë...

Mallkimet bijshin mbi anmikun. Dhe — ahmarrje!

I hutuem dhe në frigën e vdekjes — ai nuk kursente kurrgjâ...

Te na filloi me lindë vetëdija. Vetëdija që ishte e idhtë, por e madhe — se jemi mashtrue!

... Kqyrshin në konop grá dhe fëmi. Ata na përbejshin: e j a në v e t i!

Shihshim shtëpijat në flakë — fëmijt që lebetitshin në zjarm dhe përbejshin: e j a n ë v e t i!!

Kqyrshim synin e përgjakun t'anmikut mbi viktimat e pafajshme, mbi né, plot urrejtje dhe idhnim:

e j a n ë v e t i
r a j ë,
e j a n ë v e t i

— dhe a h m e r r u!...

9

Bjeshkët ushtuen edhe nën thirrjet tona:

— Hoj, heej!

Krisi njizânit edhe pushka jonë ahmarrëse. Zemrat gjakatare t'okupatorit dhe të tradhtarëve u dridhën edhe mâ tepër.

Edhe na gjetëm rrugën e vërtetë drejt lirís...

— Ah, qoftë mallkue e kaluemja që na ka verbue me padije dhe mosbesim!

— Le të jetë e ndritëshme ardhmenija e vllaznimit dhe e bashkimit — ardhmenija e popujve të lirë dhe të vllaznuem, të cilën po e fitojmë dhe do ta fitojmë!

— — — — — — — — — — — — — — — —

Dhe — Lirí... Ti erdhe!

Përmbyse kullën e shpifjeve dhe të rrenave, të cilën e ndërtuen dhe e zbukuruen anmiqt shekujt me rradhë...

Erdhe fitimtare, pa dajre dhe krushq: kryenaltë sikurse je — Lirí!

Ti nuk ke qenë e llahtarshme dhe nuk na ke sjellë fatkeqsina! Shtëpija u shëndrit me jetë qysh se kamba jote hyni në të.

Dushmani që digjte dhe vritte — ka qenë okupatori, begu, e aga, e bajraktari, e çetniku dhe spijûjt — të cilët muerën dënimin e merituem.

U përmbysën muret që na ndajshin prej botës dhe prej jetës! Që na ndajshin prej — njerëzve!

U hapën dyert e burgut tonë shekullluer — që të jemi të lirë!

U shkyen velat e zez të së kaluemes prej syve tanë të vërbuem!

Dhe na i çelëm syt, si mbas nji gjumi të randë.

— Lirí! nën flamurin tand marshojnë tash fëmijt tanë të vllaznuem në luftë dhe në vuejtje.

Shqiptari, Sërbi dhe Malazezi, të bashkuem përgjithmonë, po marshojnë drejt ardhmenís së lumtun.

Fëmijt tanë nuk do të helmohen mâ me helmin e urrejtjes ndaj shoqishojt, që na ka kushtue aq shtrêjt.

Ardhmenija e tyne âsht — në duert e tyne të përbashkta.

— Ti je dishmitare për këtê gjâ, sepse kjo âsht vepra jote.

(1944)

SHQIPTARI KËNDON

Shekuj mbi né
e në né
e mbushën jetën plot vnerë —
që pezmi
e zjarmi kryengritës
ndër zemra tona m'u ngri,
që njeri mos të jetë — Njeri:
emni të na zhduket përherë —
në natën e errët
të shekujve,
në natën plot errësi.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Qemë — jo njerëz,
po rob:
pa bukë, lirí,
n'uzdajë —
në votrën tonë
pa shtëpí,
në plangun tonë
argtarë!
Qemë —
Turq, dreqën me bishta,
qemë — rajë,
që t'hiqet në vargoj
të mjerimit
të përbuzun — shiftarë!
Qemë...
Por koha — luftë
shëron varrët çdo ditë:
mbas natës s'errtë
të shekujve —
hap krahët koh' e ré...
— Po, jemi gjallë!
Dhe tonët!
Dielli dhe për né shëndritë...

— Shokë!
— Njerëz!
— Lirí, sa e dashtun je!

Jem gjallë!...
Dhe jeton emni jonë,
e rritet —
Me luftarë tonë,
nëpër fjalë tona —
veprime...
— Përpara!
Dhe — përpara...
Në çdo hap të ngitet
T'kthjellohet ball i mrrolun,
të këndon zemra e përtrime.

T'kthjellohet balli
e zemra...
E kaluemja zbehet shqim...
Lulëzojnë horizontet
kanga jonë ushton:
— Që, edhe Shqiptari,
rob deri dje
marshon në ngadhnjim
Dhe me duert e tij
të vyeshme
ardhmenín e ndërton!

Dhe s'ka fuqí,
nuk ka
që hovin mâ t'na ndali,
T'harrohet emni,
që mbeti
me shekuj — si kala!
Pse lirín e fituem
me gjak —
kurrkush s'na e fali,
Tue luftue errësín
u bamë
t'vetëdijshëm edhe na.

GJYKIMI

Do të vijnë mbas nesh fëmijt tanë e fëmijt e fëmijvet tanë
dhe ata do të flasin për ne, do të gjykojnë për ne —
(Breznít veprat i gjykojnë... — ka thanë nji Njeri i madh!) —
dhe nuk do t'na dënojnë, e dij, për belbëzimet tona,
shtërzimet,
për gabimet — t'vogla e të mëdha — për të mbërrimet tona...
Pse — kush ka faj që të parët s'na lanë gati kurrgjâ — posë
vorresh dhe padijes;
kush ka faj që shekuj me rradhë — errësija dhe vetëmija —
si mrazet e pranverës kanë mbytë filizat mû në farë?!

Do të vijnë mbas nesh fëmijt tanë e fëmijt e fëmijvet tanë
— breznít,
dhe ata do të dijnë për ne, se na jemi pjella
e Ditës së Ré — plot diell e dashuní;
do të dijnë për ne, dhe do t'u kallxojnë me binduni
fëmijvet të vet
si kemi ngadhnjye mbi shekujt — tue vû t'kaluemen në gjûj:
si kemi ngritë, nga hini dhe vjetërsija, qytete t'reja,
fabrika dhe katunde...
si kemi shkrue kangë, si kemi thurë tregime —
tue belbëzue edhe gjuhën vetë...
(Dhe, ani, që të gjithë jemi marrë me çdo gjâ, si me qenë
mjeshtra çollakë,
me pak dije po me shum e shum vullnet...)

Do të vijnë mbas nesh fëmijt tanë e fëmijt e fëmijvet tanë
dhe do të dijnë për ne — për gjyshat e tyne të famshëm —
se jeta mâ e mirë filloi prej nesh, me ne...
Dhe nuk do t'na dënojnë, e dij, për belbëzimet tona,
shtërzimet,
për gabimet — t'vogla e të mëdha — për të mbërrimet tona...
Pse — kush ka faj që të parët s'na lanë gati kurrgjâ — posë
vorresh dhe padijes;
kush ka faj që shekuj me rradhë — errësija dhe vetëmija —
si mrazet e pranverës kanë mbytë filizat mû në farë?!

TREPÇES MINES LIMITED
AS SOD NUK I DUHET KUSH

Me fillimin e verës së vjetit njimijë e nandëqind e tridhetë e tre, shpërndahen anëve të ndryshme tridhetë e tetë maturanta të kryem. Thojshin se me marrjen e maturës mbërrihet edhe pjekunija. Mirëpo, këtê a do ta provonte edhe jeta? — The, ndoshta po. Sido që të jetë, fundi i fundit, kjo nuk ishte e randësishme.

Hafizi dhe Azizi, mbassi kryen shkollën e mesme, shkuen në shtëpín e tyne në Mitrovicë. Nana e tyne ate ditë po pritte me padurim, ashtu sikur i sëmundi pret ferkun e dritës. Për tê ajo ditë paraqitte dishka shum të madhe, ferkun e dritës. Për tê ajo ditë paraqitte dishka shum të madhe, fatpruse dhe vendimtare për gjallimin e saj. Dishka, prej së cilës porsa fillonte me u shijue jeta dhe qëndresa në këte botë. Ajo kishte shkelë në të katërdhetë e pestin vjet. Për gjanat e jetës kishte mendim të cekët e nganjiherë edhe të gabueshëm. Vetëm për fëmijt e saj ushqente mendim shum të mirë. I dukeshin t'aftë dhe të ndërgjegjshëm në çdo pikëpamje. Shkollën, në të cilën kishin nxanë, e merrte si nji gjâ tepër të randësishme dhe vendimtare për jetën praktike. Për tê, ardhja e bijve të saj donte me thanë zhdukje përgjithmonë e vetmís së randë, e cila kishte zgjatë plot tetë vjet. Vetëm ajo dinte se si kishte kalue ato tetë vjet. Tetë vjet të zeza zbruhë në dhomën plot lagshtinë e myk. Tetë vjet vorfnije me plot mundim e përpjekje në dërrasën e vekut për nji kore buke të thatë. Shka e kishte shty këtê mos me humbë shpresën, mos me u ndalë? Mendimet e përditshme dhe të përnatshme për bijt e saj dhe ai veku i luhatshëm, trupat e të cilit kaq tepër ishin brê sa prej mija birzave derdhej ai farë pluhni i kuqrrimtë. — Shpresa dhe andrrimet herëherë kishin nji fuqí të mrekullueshme e Xhemilja shpresonte me forcë në jetën e lumtun të bijve të saj. Ajo, sa qe në vetmí, kishte andrrue gjithnji për këtê. Kishte thurë prrallën mâ të bukur për jetën e nesërme.

Sod veku i vjetër pushoi. Kush e din se prej sa kohësh nuk ka pushue kështu. Por që, sod pushoi. Pushoi, sepse vektorja e palodhshme sillet rreth të bijvet që kanë ardhë. Don t'u gatuej nji

darkë sa mâ të mirë. Xhemilja herë shkonte te magja, merrej me enë edhe me votrën e zjarmit e herë i lëshonte të gjitha ashtu si ishte e bame me miell u afrohej djelmve. I pyette për gjithshka dhe për çdo gjâ; për gjanat mâ t'imta dhe shtrinte dorën e saj të bame me miell mbi flokët e tyne për me i përkëdhelë. Gëzimi i saj ishte i pakufishëm. Asi gëzimi që s'e kishte ndi për kaq vjet, qé rrodhi sikurse kroni. Xhemilja bani gati darkën dhe gjithnji donte me të madhe me ndejtë afër djelmve, me i kqyrë, me i vërejtë në fytyrat e tyne në se mos kishin vuejtë e ligshtue. Kështu kaloi ajo mbasdreke. Mbassi bani gati darkën, Xhemilja u ul me ndejtë me djelmt, të cilët kishin ardhë përgjithnji. I ngjante mû sikur me pasë ardhë në shtëpín e tyne prej vendesh të largta. Ate natë Xhemilen s'e muer gjumi për shum kohë. Në krye i silleshin kujtimet e ngjarjeve të saja. N'ate përleshje të së kaluemes dhe të s'ardhmes kishte shum brenga, por edhe fat. Njiherit i fluturonte nëpër mend fytyra e djalit mâ të madh, të cilin pashpirtnisht ia kishin mbytë në lulen e rinís. N'ate kohë i hypi nji breng dhe e rrokën të fshamet. Prej dhimbjes së fortë rrotullohej nëpër shtrat.

Në pagjumsín e gjatë, Xhemilja nganjiherë çohej ngadalë dhe nëpër ate gjysëmterri shiqonte me vërejtje se si ishin djelmt. Përgjonte frymsín e tyne. Mundohej me u ndie edhe të rrahunat e zemrës. Ata gjatë asaj kohe flejshin me andrrat e qeta, me andrrat e të rijve. që endè nuk i lodh kurrfarë dyshimi.

Në mëngjes e ama i zgjoi mâ heret se e kishte zakon. Nuk i durohej deri sa t'u dilte gjumi vetë. Donte me bisedue prap me ta, me i sylystrisë, me i shique, me i përkëdhelë... Dhe mëngjesi i mehtë pritte. Xhemiles ia kishte anda tejet zhurmën familjare. N'ate dhomë, nji kohë shum të gjatë, ndëgjohej vetëm e rrahmja e vekut të vjetër. Muejt e pushimevet kalojshin aq shpejt, sa Xhemilja nuk i ndinte. Djelmt shkojshin në shetina; herëherë e kalojshin të tanë ditën n'Ibër tue bâ banja dhe tue zanë peshqi me grep. Ajo as vetë nuk dëshironte që të rrijshin djelmt n'ate dhomë, që ishte e vogël e me tavan aq t'ulët, sa mbërrihej me dorë. Përpara dhomës së vogël, nja dy hapa prej dritares, ishte pusi, prej të cilit shkaktohej edhe lagshtina.

Kur hajshin mëngjes kuvendojshin edhe për punët shtëpijake. Merrej nëpër gojë se magja ishte në të sosun e se edhe drû së shpejti nuk kishin me mbetë. Mâ e randë ishte ajo, kur e zoja e shtëpís, për hesap të qeras, kërkoi qylymin. Kjo ishte gjâja mâ fyese në shtëpí. Ishte i treti qylym, që shkonte për qera. Xhemilja i kishte endë për fëmijt e vet. Sa lot kishte derdhë për ata qylyma! Sa herë ia kishte fillue me mbledhë kilogram-kilogram

leshin e gram-gram ngjyrën. E të gjitha tue i nda nga buka e thatë.

Biseda për këto gjana nuk ishte e pëlqyeshme, por megjithatê nuk e turbullonte gjendjen e tyne e as që ua paksonte apetitin e mëngjezit. Këso sendesh ishin vû në rendin e ditës kush e din se sa herë për pesëmbëdhetë vjet rresht. Gjithnji kishin gjetë rrugëdalje. Kësaj here asaj gjâje i kishin dhanë mâ pak randësi. Ishin të bindun se tash ishin dy djelmt e rij e të zot që kishin me qenë t'aftë me krijue mjetet për me jetue. Në këtê nuk kishte aspak dyshim edhe pse asnjani prej tyne nuk e kishin të qartë se nga e si kanë me ia fillue. Nana nuk u flitte asgjâ për punë. Asaj edhe tash i dukeshin fëmij. Mâ tepër dëshironte që të pushojshin si moti, kur vijshin për pushimet verore.

Mbas disa ditësh, Hafizi, si mâ i vjetër, ngrihet i pari të kërkojë punë. Tue mos dijtë se shka me bâ tjetër gjâ, shkonte qytetit a thue s'mund të haste në ndonji punë. Kaloi rrugavet, hyni nëpër kafe, u ndal aty-këtu, u takue dhe kuvendoi me të njohtunit, pyeti...

Ditët kaluen shpejt. Bashkë me to shkonte edhe ai pak miell, që kishte mbetë në sanduk. Endè nuk shiheshin as shêja për punë. Hafizin filloi me e kaplue nji frigë e mëshehun. Tu ai prej pasigurís kish zanë vend njifarë frige e mbulueme. Edhe ndonji ditë e s'kishte me pasë mâ se shka me ngranë. Zoja e shtëpís e kishte marrë qylymin. Pallavrat e saj të përditshme nuk mujti mâ me i durue. Ndoshta kishte me gjetë ndihmë po të kishte bukën; mirëpo tash edhe kjo siguri, siguri e fundit, iu pré.

Hafizi nuk flitte asnji herë pse nuk mundëte me gjetë punë. Mâ lehtë e kishte mos me folë, kur s'kishte me folë tjetër mâ të mirë. Qetësohej tue mendue se ishte i pafuqishëm me i folë s'amës shkado për punë. Ajo kurr s'kishte mujtë me e kuptue këtê. Kështu nuk bante zâ.

Pak nga pak edhe në shtëpi filloi me zotnue qetsi e lodhun. Pa zâ ulesh në sofër. Pa zâ hajshin atê shka vihej përpara. Pa zâ çoheshin. Rrallë herë e për nevojë të madhe ndihej fjala. Në shpirtin e tyne randonte dishka si peshë plumbi. Nji pyetje e heshtun i sillej secilit nëpër krye. Me forcë, me forcë deri në dhimbje i kishte rrokë derti: shka me bâ? Shka me bâ? Sa mâ randë ishte me dhanë përgjegjen, aq mâ thellë futej ndër shpirtnat e tyne zemrimi.

Hafizi dhe Azizi, sa ishin n'iternat, kishin jetue dhe ishin ushqye mirë. Prej ushqimit të dobtë dhe halleve të jetës filluen me të shpejtë me u dobsue. Këte gjâ e ama e shiqonte me dëshpirm, kërcitte gishtat e dobsuem e nemte në shpirt çdo gjâ në botë. Mundohej me ua hjekë mërzín. Fillonte bisedën, pyette, ba-

nte disa propozime të pamundshme. Sa qesharake që ishin propozimet e saja. Kishin shum pak lidhje me gjanat e botës së vërtetë. Te ajo çdo gjâ ishte e thjeshtë. Nëqoftëse njerzit me të vërtetë janë njerëz, atëherë nuk kishin me lejue, që djelmt e shëndoshë, t'aftë dhe të dijshëm të vuejshin, por kishin me u ndihmue që të qëndrojnë në kambët e tyne. Këtê Xhemilja e arsyetonte krejt natyrshëm! — Pse, pash zotin, a thue do t'ishte e mundun me qenë ndryshe, përveç se ashtu?

Hafizi memzi ndëgjonte arsyetimet e saja të pathemelta dhe e mëshironte thellë në shpirt. Atij i ishte e qartë se parimi në të cilin ishin themelue pikëpamjet e saja, krejtsisht i përgjigjet njeriut. Mirëpo e mundonte kjo, që deri tash, mbas sa vjet jetese të randë, mbas sa përvojash të përgjakshme nuk ishte se ajo gjâ gati nuk luen kurrfarë roli në jetën praktike. Kjo deri diku edhe e idhnote. Hafizi dhe Azizi, prej ngushtice, vetëm qeshëshin.

Kur sheh Xhemilja se nuk po mundte me iu dhanë zemër djelmvet, atëherë me sa fuqi që kishte u kap për atê shka i vinte për dorësh, shka zotnonte. Kapet për atê që ishte e pamvarun prej gjithë njerëzvet e jonjerëzvet, e pamvarun prej kurrkujt e prej kurkendit në botë. U kap për fuqit dhe vullnetin e saj. Prap, sikurse me mija herë deri atëherë, u mbështet në vehten e saj, në fuqín e saj, në duert e saja. Me sy vizllues, me krenarín e besimit në vetëvehte iu zotnohet djelmvet me këto fjalë të flakta:

— Mos u ngushtoni! — Largonje dertin prej vedit! — Mos kini hall për asgjâ! — Unë prap do t'i vehem dërrasës së vekut! — Do të punoj edhe mâ tepër! — Do të rrij ditë e natë në tê! — Mundem! — Do të punoj, ju them! — Kemi me pasë bukë! — Edhe qerán kemi me e pague rregullisht! — Do të rrnojmë edhe ne si njerëz!...

Ndaloi për pak kohë të marrmen e frymës, dhe mandej i dha fund:

— Dhe dushmanët le të!... Zoti ka me e pá edhe këtê! — Do të vijë dita!...

Prej të klithunave të saja dhe të rrahunave të shpatave të vekut të vjetër dridhej çdo gjâ në sobë. Djelmt qëndrojshin në kambë, kishin ulë kryet dhe ndëgjojshin. Hafizi kishte ngulë sýt në nji grumbull të vogël pluhni, që ishte rritë në dysheme tue ra nga nji birë e vekut. Në sobën e vogël dukej si me pasë shpërthye topat.

Në Xhemilen zotnonte ai vetëbesim i fuqishëm me të cilin gjatë aq vjetve kishte kalue pengesat e jetës, të jetës plot vuejtje e idhtinë. Në këte kohë s'merrte në sy kurrfarë mundi. Nuk njihte kurrgjâ në botë. Donte vetëm nji, donte që të mos i vuejshin

djelmt. Kurrgjâ tjetër nuk kërkonte prej jetës. Pranonte të shkrîhej vetë, vetëm djelmt të mos i vuejshin.

Hafizi e Azizi disi kishin mbetë të habitun. As nuk e kishin marrë me mend se rreth saj kishin ngja aq shum gjana. Besimi i saj se prej dërrasës së vekut mund të jetohej edhe mâ tutje, tingllonte në veshin e tyne krejt naiv; megjithatê nuk i folshin kurrgjâ. Mbas nji kohe të shkurtë Xhemilja u qetsue dhe filloi me endë. Djelmt, që t'ja largojshin pak mërzín, muerën me u mahitë:

— Ti gjithnji e ke kundër dushmanëve. Të bâhet sikur çdo dam po vjen prej tyne. Mirëpo, nuk u muer për mahí. Xhemilja e ndali pak punën dhe filloi me nji zâ ma të naltë:

— Po! — Dushmanët janë fajtorë! — Ata moti na mendojnë të keqen. Dikur më kanë pasë thanë mos me ju dërgue në shkollë, por me ju dërgue tu ata për shërbëtorë. Dojshin që të mbeteshit gjithnji të robnuem. Qysh heret kam vërejtë se shka duen ata prej nesh dhe shtëpís sonë... A thue se nuk kanë mujtë me na ngjitë dorën mbas vdekjes së rahmetli-efendís, kur mbetëm në ngushticë të madhe. Kur ishte giallë, sa hajr kanë pá prej tij! Mendonte i mjeri se janë njerëz dhe, kur kishte, epte me gjith zemër. Sa herë ka lanë keq vedin, vetëm për me u ndihmue atyneve në ngushticë; kurse ata! — Shka kanë bâ për né, kur ishim kah hjekim? — As kryet nuk e kthejshin! Dinje, ata na janë dushmanë të këqij! Qé, edhe sod, kur keni krye kaq shkollë, kur jeni të shëndoshë dhe t'aftë, për ju nuk ka vend, nuk ka punë. Po, nuk ka punë, sepse dushmanët nuk apin...

Te çdo vuejtje e mjerim, Xhemilja shihte gishtat e atyne dushmanëve. E ata, në të vërtetë, ishin kushrijt e afërt dhe të largët, miqt dhe të njohtunit e saj. Burri i saj, Sulejman-efendija, ishte prej së largu dhe aty nuk kishte kend prej barkut të tij. Xhemilja prej atyne t'afërmve, miqve dhe të njohtunve, me plot të drejtë morale, kishte pritë që të bâjshin dishka të mirë për fëmijt e vogjël mbas vdekjes së burrit. Ajo mbas vdekjes së burrit ra në vorfni dhe skamje. Megjithatê skamje, nuk e ndihmuen as aq sa Xhemilja e quente të nevojshme. Disa propozime të tyne të pagdhenuna, në lidhje me fëmijt, e zemrojshin aq tepër sa e bâjshin me i urrejtë. Ndër të gjithë ata t'afërm, miqve të njohshëm, nuk gjet aq njerëzí sa pritte me gjetë. Ajo deri vllaznit e saj i thirrte dushmana, të cilët në të vërtetë ishin njerëz të rëndomtë. As mâ të mirë, as mâ të këqij se të gjithë tjerët në lamshin e vet. Botë si çdo tjetër, që të gjitha sendet në jetë i mat me masën e interesit të ngushtë dhe të hesapit, edhe atëherë, kur âsht rasti sikurse i saj.

Mbas atij rrëfimi të gjatë mbi dushmanët, përsëri fillonte me u endë me rrëmbim drugza në gojën e vekut. Hafizi dhe Azizi,

njani mbas tjetrit lanë dhomën dhe u ulën n'oborr. N'ajr dhe në diell u vinte mâ lehtë. Aty ulen mbi nji gurë dhe nuk bâjshin zâ. Ishin të prekun. Dishka i brente thellë në shpirt. Vuejshin tepër për mospërfilljen e iluzioneve të nanës mbi fatin, për të cilin deri dje besonte se e ka në dorë, diku afër në pragun e shtëpís. Duhej vetëm që fëmija të rriteshin dhe të kryejshin, prap se prap shpresa në fatin endè nuk u plotsue. Në kundërshtim me realitetin, gjithnji shkapërderdhej me vrull! Mû sikurse rét e bardha në qiellin e kthjelltë të verës. O, çfarë âsht kjo jetë kaq e vrazhdë. Sod Xhemilja nji mijë herë mâ tepër do të kishte dëshirë me u kthye përsëri mbrapa, mbrapa ndër ato andrra të bukura. Mbrapa, me gjithë vuejtjet e atyne vjetve të randë të vetmís!

Kaluen edhe nji numër ditësh të mërzitshme. Jo aq gjatë. Për çdo ditë që kalonte, ishte përnjimend mâ e randë se tjetra. Tmerri i ûs kërcnohej pa mëshirë. Kjo gjendje e tillë e pa farë shprese po e bante Hafizin gati me u çmendë. Ato të pyetuna gjith' e mâ të shpeshta e mâ të forta: shka me bâ, shka me punue, i rrotulloheshin gjithnji mbi krye. Kush e din se sa herë ajo bâhej shkak që Hafizi të shkulte flokët tue mos mujtë me i gjetë përgjegje.

Në shtëpí vijoi endè shukama. Dëshprimi zotnonte. Nganjiherë, me nga nji mendim të ri, ndritte nga nji shkëndi e imtë shprese, por për pak kohë. Vetëm se dëshprimi bâhej mâ i madh pa rrugëdaljeje, mâ i thellë. Kalojshin orë të tana dhe asnjanit nuk i ndëgjohej fjala. Vetëm fuqija e vekut rrahte me ramjet e saja ritmike. Gjatë kësaj kohe në kryet e vektores, në nji kaos të pakufî shkojshin e vijshin mendime të panumërta, mendime të së kaluemes dhe të së tashmes. Megjithatê t'endunit shkonte në rregull. Çdo lajle e pëlhurës binte ashtu sikurse e kishte mendue vektorja. Sikur njeriu të mundej me mbledhë gjith' atê pëlhurë që nana kishte endë, ajo me larat e saja, kishte me na tregue mâ mirë e mâ besnikisht prrallën e lotve dhe t'andrrave të saja. Ato lajle dhe zbukurime të panumërta do të na tregojshin legjendën e bukur, legjendën e vektores, e cila nxirrte me mundim të madh koren e thatë të bukës si me nxjerrë nji pikë ujë prej gurit.

Njeriu gëzohet kur zbardh drita e, Hafizi megjithse nuk ishte i gëzuem, prap se prap u çue me qejf. Prej fytyrës së tij ishte zhdukë turbullimi. Prej lëvizjeve të preme dhe shprehjes së vendosun të fytyrës vihej re se dishka kishte mendue. Me të shpejtë theku nji kothere dhe e hangër me pak djath. Xhemilja e pá se kishte ndër mend me bâ dishka, por nuk e çoi mâ larg. Ai duel prej shtëpís. Nanën e kapi nji farë frige e çuditshme. A thue mos i ka shkue mendja për ndonji të keqe? — Aq e kapi friga, sa filloi

me gabue edhe në pëlhurë. Memzi pritte me u kthye. Çdo minutë i dukej e gjatë sa nji ditë.

Hafizi duel jashtë qytetit. Shkoi në fabrikën e sipërmarrjes së plumbit dhe të xingut. Ajri i pastër, horizonti i gjanë, drita e fortë e ditës diellore, ia kthjelluen fytyrën. Plot gjallní lëshoi sýt kah fushat e gjelbrueme e kodrat e maleve. Ecte me hapa të vendosun që trokllojshin mbytshëm në rrugën e fortë. Mbas aq javësh, sod, përherë të parë, ia nisi me këndue.

Prej së largu shihej tymtari i naltë i fabrikës. Shpejt banë ballë dhe konturat fantastike të ndërtesave dhe t'instalimit. Hafizit i bâhej sikur ta shtrëngonte dikush në zemër. E kapi nji pshtjellim i çuditshëm. Iu shpeshtue fryma. Me plot frigë nisi me pyetë vedin, — A thue ka me pasë punë? —A thue do të ketë vend për mue? — Shka me bâ, nëqoftëse edhe këtu nuk m'apin punë?...

Kur iu afrue kandit të fabrikës, Hafizi e shpejtoi hapin dhe iu drejtue nji njeri që qëndronte pranë derës së madhe. Kanatet ishin shum të mëdha dhe nëpër tokë kalonte binari i hekurudhës. Tue ju afrue njeriut që ishte tu dera, e pá se s'kishte përse me iu drejtue. Deshti me kalue për skâj tij dhe me vijue rrugën.

— Ku po shkon? — bërtiti portjeri me sy xixllues.

— Po shkoj atje. Kërkoj punë! — iu përgjegj Hafizi tue hudhë edhe nji hap përpara.

— Nuk mundesh këndej pari. Kthehu rrugës kah ke ardhë. A e sheh atje ate urzën prej hekuri n'ajr? Kështu. Njitu asaj dhe ke me mbërrijtë mû atje ku gjahtarët e punës shtyhen me poterë për tê. Atje âsht ndërtesa e drejtoris.

— Si „gjahtarët e punës"? Unë nuk kam se shka me gjuejtë. Unë..

Portjeri si me përqeshje:

— Hm. Nuk don me gjuejtë... Ti, bre bacë, ke me u lutë! Ti don dhe e din si me u lutë...

— Nuk kam se për shka me u lutë! Unë due me punue...

— He, heeec! Ti sikur me pasë ra prej hane. Edhe pak e ke me thanë se duhet dikush me të lutë ty. Por ke me u zbutë. Duket se nuk po e dijke si shkon ky hesap. Mbassi t'endesh nj'a disa javë këndej pari, e mundet edhe muej, ke me mësue. Ka kohë për këtê.

— Shka je tue thanë more javë e muej?! Unë due me punue menjiherë.

— Shko o djalosh ku të mësova pak mâ parë dhe anoju që të mos bâjë palë nën rrota kjo maqinë. Shoh se pak mend paske në krye.

Që të skâjohej prej lokomotivës, Hafizi duel anash dhe u nis.

Fjalët e portjerit e kishin tronditë pak, e besa edhe idhnue për shka të natyrës thumbuese. Kur mbërrini te urëza e hekurit u ndal dhe kqyri me vërejtje. Në skâjin tjetër t'urzës, përpara se me hy në ndërtesë, ishte mbledh nji grumbull njerzish. Hafizi kaloi urzën me të shpejtë dhe mbërrin tu ata. Tue pá se të gjithë ishin puntorë, Hafizi e pyeti njanin prej tyne.

— Ju lutem, a këtu duhet me u paraqitë për punë?

— Po, mû këtu. Të gjithë për ate qëllim kemi ardhë. A mos kërkoni edhe ju punë?

— Po, due me punue. Jam në gjendje të keqe. Më duhet me ngranë, me pague qeranë...

— Po. Me u veshë, me u mbathë e shum të tjera, — vazhdoi bashkëfolësi.

— Po, po. Të gjitha janë të nevojëshme. Edhe nevojiten shpejt. Megjithatê... Unë prej shum kohësh, ditë për ditë vij e ulem përpara, këtyne dyerve. Deri tash kurrgjâ. Të shohim shka ka me thanë sod. Bashkëfolësi uli kryet e heshti. Hafizit iu duk se prej tij mundej me u marrë vesh e me mësue ndonji send dhe përsëri vazhdoi me e pyetë:

— Ju sigurisht jeni mjeshtër i ndonji zanati?

— Po, qysh moti jam mekanik maqinash. Po ju me shka merreni?

— Unë, unë nuk dij se si me ju thanë... Unë nuk kam mjeshtrí! Porsa e kam krye shkollën e mesme. Tash kishe me u përpjekë me punue dishka. Qé, kam ardhë këtu me gjetë punë. Nuk e dij se si ka me më dalë...

Bisedën ia preu zani i nji nëpunsi me shtat të mesëm, i cili duel me nji letër në dorë nga njana prej zyrave të shumta. Të lodhunit menjiherë u qetsuen dhe nëpunsi lajmëroi: „Sod s'kemi nevojë për kërkend!" Pa folë mâ asnji fjalë, nëpunsi u kthye në dhomën e tij; kurse puntorët u grumbulluen, mvarën kryet pa bâ asnji fjalë, njani mbas tjetrit liruen koridorin e drejtoris së fabrikës. Rreshti i zymtuem i të panevojshëmve kaloi urzën e ngushtë të hekurit dhe muer rrugën e qytetit. Kurrkush s'i flitte shokut. Secili mendonte për vedi se gjindet mâ ngushtë. Shum prej tyne ishin të ligshtë, të veshun keq, ecshin rrugës me plogshti. Nji veturë kaloi për skâj tyne, i mbuloi me nji rê pluhni. Trepças Mines limited as sod nuk i duhet kush.

Tue mos mujtë me e kuptue mirë këte punë e, shka ishte mâ e randësishme, tue mos mujtë me iu mbushë mendja që të kthehej në shtëpi pa bâ gjâ, Hafizi iu drejtue shërbëtorit që ishte përpara duerve t'atij nëpunsi. Kërkoi që ta lironte deri tu ai. Shërbëtori ishte dy mendjesh, por mâ në fund hyni mbrenda dhe e paraqiti Hafizin. Ai qëndroi pak minuta përpara nëpunsit dhe

ia njehi të gjitha me rend shka pat ndër mend me i thanë. Nëpunsi ishte bukur i ftohtë dhe i randë. Nuk e ndëgjoi deri në fund se shka deshti me thanë Hafizi, por mbas fjalëve ia preu:

— Mirë, mirë, krejt e kam të qartë, por me randësi âsht se tash për tash nuk kemi nevojë as për puntorë, as për nëpunsa. Mundeni me ardhë përsëri mbas disa ditësh. Bâhet se kanë me na u nevojitë disa puntorë krahu për flotacion. Vetëm dije se posë kësaj duhet edhe nji farë rekomandimi.

— Rekomandimi! — Këtê s'e kuptoj. Prej kah me e marrë rekomandimin? — Unë do të punoj me nderë. Ndryshe nuk dij. Gjithshka punoj, e punoj me ndërgjegje e vullnet.

— Shum bukur âsht ajo, por, kështu, e din, âsht rregulli ynë. Rekomandimi na nevojitet dhe kush dëshiron me kërkue punë te na, ai duhet me e sjellë edhe atê! Fjalët e fundit i shprehi me nji ton mâ të naltë për të shkurtue bisedën.

Hafizi e përshëndeti simbas rregullit dhe duel. Kur mbi urzën e hekurit fryni nji erë e lehtë, qi u kujtue se e kishte fytyrën e skuqun. Me të shpejtë e kaloi urzën dhe për pak u gjetë në rrugë. Të frymit e asaj ere e pruni në vedi kadalë.

Tue ecë rrugës i qarkullojshin në krye ngjarjet e mëngjezit. Të gjithëve u kishte hikë guximi. Secilit iu shtue dhe nga nji pikë helmi, mjerimi e përqeshte pa turp... Megjithse sod Hafizi nuk mbërrijti kurrgjâ, prap se prap ndihej mâ i lehtë në shpirt. Ajo pjekje e atij mëngjezi me fabrikën dhe me botën e saj ia bani disa sende mâ të qarta. Atê shka kishte mësue mëshehtas prej marksizmit sa ishte nxanës, për herë të parë filloi me e lidhë me jetën praktike. Ecte rrugës dhe mendonte. Mendimet e tija gjithnji përqëndroheshin në disa çashtje. Shka dhe sa vlente ajo që kishte mësue në shkollë? — Shka mendonte ai mekaniku i maqinave për vleftën e ditunís së tij? A thue shka mendojnë ata tjerët që ishin me tê? — Kur mundet njeriu me qenë i sigurtë, kur i shëndoshë dhe i aftë âsht i panevojshëm dhe vuen prej ûs dhe mjerimi? — Pse âsht kjo kështu? — Athue shkohet në këtê mënyrë...

ERA DHE KOLONA

— Brigadës së lavdishme Makedone-Kosovare —

Pushim i shkurtë. Shum i shkurtë për nji lodhje të madhe.

— Nisje!

Edhe nji herë shtrëngohen lidhsat e të mbathunave, të mbathunave vorfanjake që u kishte mbetë vetëm shêji i opingave ose këpucëve të dikurshme.

Nji-dy! Nji-dy!...

Jo! Kjo nuk âsht lëvizje e nji rreshti të rëndomtë ushtarak, Trap-trap! **Trap-trap!...**

Jo, as kjo! Ecja e kolonës nuk ndihet. Nuk ndihet as atëherë kur âsht ndê, pa borë.

Ecë kolona e zgjatun. Rrëshqet zinxhiri gjarpnues. Përshkon nëpër pyje dhe fusha pa rrugë.

Paf-paf, paf-paf...

Lëviz nji varg i tanë pikash t'errta në bardhësín e borës. Lëviz, dhe gjarpnon.

„Shoqní cubash!" — i tha Era vetëvehtes.

„Ha, ha! — Andërr, erë! — Na nuk jemi cuba. Jemi ushtrí, ushtrí, erë e djallzueme. Brigadë e betueme. Brigadë Makedone-Kosovare, a po ndien! — Brigadë e betueme".

„Brigadë e betueme!? — Hm, hm... e për shka lufton, kolonë e gjallë?"

„Për shka luftoj, — po pyet — Për drejtësí. Luftoj për drejtësí, Erë e egër. Për drejtësí dhe lirí. Për popullin e robnuem".

„Për popullin e robnuem!? — Gjâ e çuditshme."

Fiu-fiu! Fiu-fiuuu!...

„E qëllimi? Qëllimin e fundit ku e ke, ushtrí e pashoqe? — Ku e ke synimin e fundit?"

„I madh âsht qëllimi ynë, erë kurreshtare, i madh. Bukurí e jetës âsht ai! Bukurí e jetës! — Eh, po kush ka me ja mërrijtë, se!"...

„Kolonë e mjerë! — A me të vërtetë mendon se ajo mund të mrrîhet!?"

„Bashkudhtarë shpirtvogjël i urrej, erë! Nuk due fjalë të këtilla! — Idé âsht ajo, a po ndien! Idé! Dhe jo vetëm e jona! Asht flamuri i të gjitha kolonave tona!"

Era u prek prej atij zani tronditës të Kolonës. E uli ushtimën e vet dhe e zvogloi turrin. Pushoi të ja rrahi sýt me borë. Syt e kaltërt dhe të zez. Sýt e lodhun...

„Bukurí e jetës?" — „Bukurí e jetës!?" — përsërit me vehte natyra e egër. Përsërit dhe ushton.

Shtyhet kadalë në hapsí pêni i Kolonës. Era fluturon me të. Kalamendet luftari në varg, lpîhet. Era pranë tij. — Ecja vazhdon e qetë. Ecja e Erës dhe Kolonës.

Fluturojnë mendimet e luftarëve në hapsinë. Tash janë të t'afërmit, larg, në shtëpí. Pranë zjarmit të ndezun, gjellës së nxehtë dhe shtratit...

Fluturojnë mendimet nëpër hapsinë.

„Ushtrí e çuditshme je, Kolonë kryeneçe! — Sa po nisi edhe me të dashtë. Kam me të përcjellë pak në rrugën tande".

Vargu i gjatë i brigadës luhatet. Luhatet dhe nuk flet kurrgjâ. Ushtarët t'irnosun dhe të kapitun ecin njani mbas tjetrit. Shkelin në heshtje gjurmat e shoqishoqit.

Brigada shkon në detyrën e vet. Deri në Poreç duhet me mbrrijtë. Me mbledhë popullin. Me dhanë kushtrimin e luftës. Mbas saj mbeten katundet në bjeshkën Kozhuh. Katundet greke. Njerzit e huej, por jo — të huej.

Brigada shkon në detyrën e vet.

Nji ditë — dy-tri...

Katundi Nikodim. Kolona shlodhet dhe forcohet. Katundarët të heshtun, të kujdesun. Po prap ata i duen njerzit e kolonave të tilla. I duen edhe atëherë, kur tremben prej ahmarrjes. I duen këta njerëz, i ngrohin dhe i ushqejnë. Ndëgjojnë tregimet e tyne të mahnitshme.

Miting.

—... Po shka âsht — mitingu, a thue??! — pëshpërisin katundarët.

Atje, në fushë, flitet për luftën. Për pushtuesin dhe lirín. Për spijûjt e urrejtshëm...

— Anmiku! — N'armë, shokë!

Mitingu u shpërnda sa çil e mshil sýt.

U lëshue katundi nën msymjen e rrebtë. Mandej kundërsulm dhe këthehen në të. Ofensivë e përgatitun, flasin faktet. Duhet me iu shmangë. Duhet me ça përpara.

Nisen natën. N'agim nji përleshje mâ e vogël gjatë rrugës. Anmiku endet për rreth kolonës. E sulmon dhe manevron. Mundohet me e pengue marshimin e saj. Përpiqet me e zanë pisk në danat e pamëshirshme të luftës.

Era qëndron mbi Kolonë. Qëndron dhe kqyrë.

E Kolona me mundim shtyhet. Luhaten njerzit me shpatulla të krrusuna e me sy të ngulun në shtresën e bardhë. Sa me të vështirë i nxjerrin kambët prej saj!

Janë zvoglue luftarët prej të ftoftit. Edhe hekuri në krah u âsht ngrî.

Kurrkund as yj, as hanë. Vetëm bora zbardhon mugshëm. Vetëm ajo shihet nën kambë. — Kurrkund shêj jete. Vetëm loja e akullt e Erës. Vetëm ajo ndihet.

Fiu! — Fi-fi-fiu-fiu! — Fiu! Fiu-fiu-u-u-u-u!...

Ecë Kolona e përgjumshme. Ecë në shpinën e malit të xhveshun dhe përkulet nën rrahjet e Erës.

Furija e Erës luen me borën dhe tërbohet. Tërbohet dhe rreh me vrazhdësí fytyrën, trupin e lodhun. Tërbohet ajo nëpër lugina dhe në majen e malit. Çon e shpërndan pluhnin e borës. Mbaron me tê stoma e lugje. Përdridhet, kacafytet me çdo gjâ që gjen përpara. Loja deri në të fiktë.

E Kolona ecë, ecë. Njerzit e krrusun memzi i mprojnë sýt. Me vështirësí diktohen themrat e shokut përpara.

— Ujq — ujq! — bërtitën mâ të zgjuemit.

Kolona u trand. Në vetëdijen e njerëzve u fshi çdo gjâ. Mbeti vetëm bërtima për ujqt.

— Ujqt, shokë! — Ru'juni!...

Sýt zgurdhohen deri në dhimbje. Dikush sheh nji llavë ujqish. Dikush kurrgjâ.

Krisma pushkësh në terr. Krisma në bishat që sulmojnë. Sulm dhe kundërsulm. Luftë e çuditshme në mal...

„Me kê nuk përleshesh, e mjera Kolonë? — u çudit Era. Po, sa dushmana ke?"

„Vetëm dy dushmana kam, Erë e egër: pushtuesin dhe shërbëtorët e tij. Vetëm dy janë."

„Vetëm dy!? — E këta ujq? — E unë? — E ûja, të ftoftit dhe lodhja që të ndjekin kamba-kambës? — E bora që të shplon gjurmat dhe të pengon ecjen? — E hana e plotë që largon terrin dhe herë-herë zbulon ecjen tande?... O, Kolonë fatzezë! Sa dushmana ke!"

„Jo, Erë fluturake, jo! Ti nuk ke të drejtë. Vetëm dy dushmana janë. E ti që çon furtunën, që palon stome dhe borën na e përplas syve, që kajherë i ngrinë njerzit tanë në rrugë, ti nuk je dushman i vërtetë. As shoqnuesat tjerë që na përcjellin me vuejtje. Ju nuk e keni qëllimin e keq. Ju jeni vetëm vrazhdësí e natyrës. Dy janë dushmanat e vërtetë. Dy".

Fiu-fiu! — Fiu! — Fiu-fiu-u-u-u-u...

... Çeli agimi i gjashtë. Me ngricë dhe diell. Tymakët tymojnë gëzueshëm. Kolona u shpërnda nëpër shtëpija të katundit. U zhduk si mos t'ishte.

— Oh, vetëm të nxehemi! — pëshpërisin luftarët e irnosun, me buzë të mpime që lëvizin me vështirësí. Të kënaqemi me zjarm dhe të hamë dishka të nxehtë. T'i çlodhim kambët...

Duert shtrihen kah buka dhe zjarmi. Edhe sýt me ta. Edhe gjûjt. Edhe çdo muskul. Gjithshka në trup.

Gishtat e ngrofun dhambin deri n'asht.

— N'armë! — N'armë, shokë! — Anmiku!

— Oooo! — O, qiell dhe ju perëndi!...

Pushimi i filluem u kput menjiherë. Për një ças u prish çdo gjâ.

Pozita në borë, nën breshnin e plumbave t'anmikut. Në borë, në vend pranë zjarmit...

E tanë dita kaloi në përleshje. Kundërshtari mbyllte rrethin.

Erdhi nata. Me tê edhe nisja. Nëpër terr dhe erë me kambëngulje çahet rruga. Në krenat e luftarëve vlojnë mendimet. Mendime t'ashpra dhe të zymta, mahitare dhe piklluese. Mendime luftari...

Në mëngjez agimi pau Kolonën se si rreshtohet me të vështirë mbi stomat e borës. Por nuk e pau Kolonën vetëm ajo. Në drejtim të saj me shpejtësí ecë edhe anmiku. Prej të gjitha anëve lëvizin vargjet e tij si pika të zeza në borë.

Qëllimi âsht i qartë. Nxitojnë me marrë majën e përshtatshme, me e shty brigadën në luginë dhe atje me e zhdukë.

— Shpejt, shpejt, shokë! — Duhet të jemi të parët në maje! — Shpejt, shpejt!

Gjendja e vështirë kajherë ndjell fuqina të çuditshme.

Kolona e lodhun u hodh me shpejtësi përpara. Dhe pika e mbramë e fuqís përdoret. Kush do të mrrijë i pari? — Kush ka me e dërmue tjetrin prej asaj maje?

— Ngutuni, ngutuni, shokë! Ngutuni nëse s'doni të mrrijë anmiku i pari! — Ngutuni! Ngutuni! Mundimet e fundit shpesh sjellin fitore!...

Dhe — Kolona mrrini e para. Menjiherë ra në borë dhe u gropos në tê.

Rreshtat e anmikut afrohen nga të gjitha anët... I mbuloi zjarmi i parë, i përplasi për borë. Përparojnë dhe zmbrapsen. Sulmojnë, ndalen. Njerzit e Brigadës qëndrojnë burrnisht. O, vetëm mos t'ishte acar!

Disa ushtarë janë zdathun. Deshin rrobet e veshuna. Mbështjellin kambët e mërdhime.

„Për t'u mjerue âsht, Erë vallzuese, për t'u mjerue. Pa fabrika shëm pyet Era.

„Për t'u mjerue âsht. Erë vallzuese, për t'u mjerue. Pa fabrika âsht kjo ushtri dhe pa magazina. Çdo gjâ që i duhet i lypset ta rrëmbejë prej anmikut. Dhe fyshekun për pushkë, dhe këpucët për kambë, dhe armë të gjithllojshme".

„E populli? — A i ep ai ndonji send kësaj ushtrije?"

„Ep Erë, ep. E ndihmon ai ushtrín e vet. Bijt mâ të mirë i dërgon në rradhët e saj. E ndan kafshatën e bukës prej goje. E ndihmon, e ndihmon ai ushtrín e vet."

Bâhet nji luftë e pabarabartë. Kundërshtari sulmon pa u ndalë. E ndihmon zjarmi i fuqishëm i topave dhe mortajave. Në fushën e betejës tashmâ nxijnë kufomat e shumta të luftarëve të tij, që kurr s'kanë me u çue mâ. Por — rreth shtrëngohet gjithnji mâ tepër...

Atje poshtë âsht ndalë nji vijë e gjatë dhe e zezë. Treni. Sa i zi duket shiriti i tij në bardhësín e borës! Ushtarët kcejnë prej vagonave. Shkarkohet dishka me shpejtësí. Edhe kamjonat prej dikahit ja behin. Rrethimi ngushtohet. Ngushtohet sa mè ta shtî tmerin...

Luftë e pabarabartë. Luftë për jetë o vdekje...

Dhe — muzgu filloi me rá. Edhe nata. Sa herë i ka ardhë ajo në ndihmë! Nëpër errësinë Brigada bân lëvizje taktike. Tuj bâ sulme të vogla mashtron kundërshtarin. Dhelpní lufte, errësí, guxim. Këto janë shpresa kryesore.

Anmiku, i sigurtë se e ka rrethue mirë Brigadën, qetsisht pret agimin. Atëherë do ta zhduki me lehtësí atê shka ka mbetë pa u ngrî, mendon ai.

— Sulm!

Shtypje e fortë në pikën e zgjedhun. Rrethimi çahet...

Me të gëdhimen Brigada u gjet në bjeshkën përbrî. Pjesa mâ e madhe e saj pushon në borën e dendun dhe ndëgjon bumbullimën e topave, me të cilat anmiku rreh pozitat e vjetra. Ai endè mendon se gjatë natës ka shpërthye rrethimin vetëm nji pjesë e Brigadës.

— S'ka ushtrí në botë — flet i ngacmuem majori anglez i misionit ushtarak, — që në nji situatë të këtillë të mos dorëzohet!

Dhe ja shtrëngon dorën komandantit. Ja uron, uron...

Brigada kotet n'acar, tuj pritë me mrrijtë edhe të mbramtë e kolonës. Kotet dhe me kënaqësi i shfrytzon ato çase të shkurta.

Çohet Brigada prej borës. Drejtimi — nji katund i caktuem. Por — kundërshtari nuk rrin. Ai shkon mbas gjurmave të saja.

E tanë kjo ditë shkoi në luftë. E nata? — Ajo kaloi në marshim. Oh, kjo natë!...

— T'kishim me u ndalë vetëm pak! — pëshpërisin me veti luftarët e Kolonës. — T'kishim vetëm me pështetë kryet diku...

— Qé kasollja! — tha dikush me zâ.

— Qé edhe qipit me kashtë, shokë! — shtoi tjetri i gëzuem...

„Shka po ndiej, Kolonë e përgjumshme!? — Ushtarët të kanë nisë me folë jerm. Shofin sende që s'janë kurrkund."

„Eh Erë, Erë! — ofshani Kolona. Asht për t'u mjerue. Përjetojnë gëzimet e rrejshme, kur s'ka gjâ të vërtetë."

„Më vjen keq për djelmoshat e tu, Kolonë e lodhun."

Endet Era dhe shiqon Kolonën. Shushúron me kujdes dhe noton mbi tê.

Gëdhin dita e ré. Lind e padukshme dhe në heshtí. Prîjsit të Brigadës me të shpejtë i afrohet luftari — zëvendësi i komandantit të batalionit.

— Shok komandant! Eja me mue, eja të shohim dishka! — Afër nesh kalon anmiku...

Bâhet vëzhgimi me kujdesin mâ të madh. Sýt ngulen sa mujnë me zbulue anmikun.

— Po ato janë kaçuba, shok. Unë nuk shof kurrgjâ tjetër n'ato drejtim...

— Jo, jo. Ata janë ushtarë. Qé, po afrohen me shpejtësí. Të hapim zjarm! Të hapim zjarm!...

Kurrfarë shpjegimi nuk mujti me e bindë. Mâ në fund u dërgue nji patrullë.

Me nxitim ai kqyrte mbas saj. Për çdo ças pritte shtimjen e pushkëve.

— Qé! Qé! — Tash do të hasë në ta! Tash! — pëshpërit ai i hutuem. I tanë sy e veshë.

Patrulla pa pengesa hyni ndër kaçuba. Preki me armë majet e tyne, shkundi borën dhe prap u kthye.

— Shka! A thue kurrgjâ!?...

Vetëm atëherë u bind se iu kishte dukë ashtu.

Dita dhe nata, që erdhi prap, kaluen në marshim. Era shkonte me Kolonën. Shkonte tue luejtë si fëmija me borë.

Ecë Kolona rrugë pa rrugë. Ecë me detyrë të caktueme. Ecë... Ecë...

Nji katund shifet përpara. Para tij u shpartallue roja e mbrojtjes. Por — në kalim mbi tê pa pritë, Kolonën e mbuloi breshni i zjarmit të mitralozave dhe pushkëve. E tanë Brigada u shtrî në borë pa mburoje. E kërcima vlon në të katër anët.

Brigada rri shtrî dhe hesht. Kalojnë minuta të vështira. Pesë, dhetë, pesëmbëdhetë...

— Sulm, shokë! — Sulm për jetë o vdekje! — Sulm! Sulm!...

Msyemje e vrrulshme dhe shtimje. Pshtjellim i përgjakshëm dhe kacafytje. Çdo gjâ âsht përzie. Piskamë e egër dhe rrahje. Dhe bora që çohet n'erë. Dhe ofshamjet...

Në drejtimin e ecjes anmiku u shpartallue. Kolona vazhdoi rrugën.

Nji-dy! Nji-dy!...

Jo, jo. I çrregullt âsht hapi i Kolonës.

„Më trego msheftësín, bashkudhëtarja ime e çuditshme. Më trego msheftësín e më thuej: shka të mban aq të fortë që i ban baljë çdo fuqije e përbindshi?"

„Shka më mban? — Besimi, Erë mahitare. Besimi, në çashtjen e drejtë për të cilën luftojnë, i mban këta luftarë. Kjo âsht ajo për të cilën i durojmë të gjitha mundimet. Këtu nuk ka kurrfarë msheftësije".

„E vdekja? — A nuk tutesh prej saj?"

„Hm, hm! — Po më vjen randë me folë, Erë e akullt. Por mbaje në mend këte të vërtetë: vdekja nuk i frigon njerzit kur për jetë luftojnë. Për jetë që kaq shum e duen."

Zbresin në rrafsh dhe prap — nji përleshje e ré. Katundi mâ i afërt merret me sulm.

— Lumi! — lajmërojnë pararojet. — Lumi i madh âsht përpara!

Sa e randësishme âsht kjo tash! Gjâ e vogël, por peshon shum. Sa me dalë prej rrethimit, — e ai âsht bâ pengesë e pakalueshme.

— Nuk kalohet në këtë stinë, thonë katundarët. Por mâ tej ka nji trap, — shtojnë. Aty tash kalohet.

Trapi duhet të mirret. Paraqiten luftarët mâ të mirë. Por anmiku ka qenë mâ i shpejtë. Ai e ka shtí në dorë në të dy anët. Shka me bâ...

Nata kalon shpejt, shum shpejt. Njerzit janë të stërlodhun. Disa veçse bâjnë hije.

Posë kësaj halucionacionet nuk prâjnë. Marrin hov të çuditshëm. Priten strajcat dhe copat përtypen. „Ngrofen" pranë kaçubave të ngrime. Renditen nëpër „shtëpija"; ndahet „ushqimi" prej „kazanave"...

— Të gjithë atyne që shum u kanë dobsue nervat, t'u mirren armët! — jepet urdhni.

Mandej edhe nji mëngjes i akullt gëdhini. Ai prû edhe nji përleshje të ré. Pozita e brigadës ishte e mirë. Lufta vazhdon gjithë ditën. Por duhet me shkue përpara. Përpara duhet me shkue! Aty nuk duhet me mbetë kurrsesi. Përpara, përpara duhet me shkue!...

— E vetmja dalje âsht me i rá lumit! — vendosi mbledhja e Shtabit dhe e komunistave mâ të mirë.

Lumi vëzhgonte edhe nji herë. Kërkohet rrugëdalja. Me të gjitha fuqit. Qëndrueshëm.

— E gjetëm vendin! — lajmuen njerzit. — Asht thellë, por prap kalohet.

U banë mbledhjet e partís. Konferencat në gjithë njisít. Përshkoi si gjaku nëpër trup vendosmenija, me ça përpara.

— Nisje! — u ndie qetë nëpër terr. Në drejtim të lumit!

„O ti ujë, i akullit dhe i shpejtë, — kend ke sonte ti me përqafue?" —fishkulloi Era dhe u nis me kolonën.

Bâhen hapat e parë n'ujë. Të ftoftit ta ndal frymën. Dhambët kërcëllojnë e kambët kalamenden. Vetëdija gati humb. Njerzit kacafyten me egërsín e ujit. I lëshohen përqafosjes së tij t'akullit...

— Mos kqyr n'ujë! Shiqo përpara! Atje larg!

Edhe pak, qëndro vetëm edhe pak! — i jep zemër shokut dhe e shtrëngon për krahu.

— Qé, qé bregu afër, mbahu! — Mbahu shoqe! — e bijnë në veti vajzën që ka fillue me humbë vetëdijen dhe me u mbytë. Vajzën që aq me afsh këndonte kangën: „Nuk më dhimbet të vritem e ré"...

Deri sa edhe kjo natë shndërrohej n'agim, brigada u gjet pa humbje mb'at' anë lumit. Anmiku vazhdonte me ruejtë trapin, tue bâ pushkë me mbraparojet, i sigurtë në forcën e rrethimit të vet.

Në t'aguem, kolona ngjitej kah maja e malit. E lodhun dhe e mërdhime, lëvizte me shpejtësín e breshkës.

— Oj, kolonë e fortë porsi guri!"... — këndon Era gëzueshëm.

Fiu-fiu-fiu! — Fiu!-fiu-fiu...

„A thu' kurrgjâ nuk del për me t'thye?"

Fiu-fiu-fiu! — Fiu!-fiu-fiu!...

Edhe nji ditë dhe dy net vazhdoi marshimi i Brigadës. Gjithnji, pa pushim. Nëpër furtunë dhe acar. Nëpër mundime mbinjerzore. E mbas gjurmave të saj, mbas gjurmave të marshimit katërmbëdhetë ditësh prej Greqije deri afër Shkupit e mbrapa, kanë mbetë luftarët e ramë dhe të ngrimë. Të dashtunit kurr mâ s'kanë me i pá. Të dashtunit që diku u thurin veshmbathje ose të brengosun mendojnë për ta.

„Përulem para teje, mâ e çuditëshmja ushtrí! — tha Era tue u ndá. — Përulem para teje, Kolonë kryeneçe, që lirín e fiton tue vuejtë. Përulem edhe nji herë para teje dhe — të mirë u pafshim në ditë mâ të mira!"

Fiu! — fiu — fiuuuuuuuu!

Nji-dy! — Nji-dy!

Trap-trap! — Trap-trap!...

Jo, jo. Me hapa t'ujkut ecë Kolona...

MARK KRASNIQI

DRINIT TË BARDHË

Dri i Bardhë, o ujë i bekue,
pse po shkon gjithë tue gjimue?
Ujët tand turbull pse shkon?
Çka ke Dri, që kshtu vajton?

Mos në bjeshkë ka ra ndoj shi?
Mos ndoj urë t'âsht rrxue përmbi?
Ndoshta në ty ndoj breg ka ra
dhe ti tash po shkon tue kja?

Unë po t'pyes e ti s'ban zâ,
tue gjimue shkon pa prâ;
heshtjen tande e kuptoj, —
kjaj pra, Dri, dnesët shpeshtoj!..

(1939)

LUFTA

Profesori i vjetër i historís mbante orën e fundit në klasën e tetë të gjimnazit. Në të vërtetë ai bisedonte miqsisht me nxansat e vet në lidhje me provimin e maturës, u epte këshilla atnore për studimet e mâtejshme, për jetën e tyne që do ta fillojnë si njerëz të pjekun, përgjigjej në pyetjet që bâjshin nxansat, dhe kështu, në nji atmosferë intime, kalonte ora e fundit e historís. Maturantat kishin përgatitë nga nji fletore të vogël në të cilat i mblidhshin nënshkrimet e shokëve dhe të profesorave, për t'i mbajtë si kujtim nga ditët e kalueme në shkollë. Kështu ata lutën edhe profesorin e vjetër që t'ua jepte firmën e vet, gjâ që ky e bani me gjithë qejf.

Në bankën e tretë, afër dritares, rrinte me nji shoqe tjetër nxansja nandëmbëdhetë vjeçare Fatimja, fytyrzbêhtë, sy dhe vetullzezë, flokët ia stolisshin dy anët e gjoksit me dy gërsheta të gjata që i thurte me shum shije. Fatimja ishte vajzë shum serioze, fliste rrallë dhe rrinte gjithmonë si mendueshëm. Në fletoren e saj profesori kishte shënue: „Nxanses sime të shkëlqyeshme, Fatimes, i uroj t'ardhmen e lumtun dhe rrugën e mbarë në jetën e saj. Prof. P.D."

Profesori i historís ishte njikohësisht edhe pedagog i pasionuem, e përveç kësaj atê e interesonte edhe letërsija. Në vjetët e fundit ai kishte bâ zakon të kërkonte prej maturantave jetëshkrimin e tyne, dhe në bibliotekën e vet kishte nji deng letrash prej ish nxansave të tij, të cilët në to i kishin rrëfye sinqerisht profesorit jetën e tyne të njomë. Të gjitha këto letra profesori i kishte palue në nji mbulesë, mbi të cilën kishte shkrue me ngjyrë të kuqe: „Zemrat e njoma flasin". Nuk dihet se për çka i nevojitshin këto letra — a do të bânte ndonji studim pedagogjik, apo do t'i çfrytzonte për ndonji përpilim letrar.

Kur nënshkroi fletoret, profesori u drejtue nxansave, tue lëmue mjekrrën e vet të shkurtë e të thime, dhe tue mbajtë syzat me dy gishta në dorën e djathtë:

— Por edhe unë pres prej jush që të më dërgoni secili jetëshkrimin, ashtu si më keni premtue, tue më shkrue sinqerisht mbi të kaluemen tuej.

*

Kaluen pushimet e verës, kaloi edhe vjeshta. Profesori i historís epte mësim në klasët e nalta të gjimnazit si përpara. Gjatë kësaj kohe ai muer shum letra prej ish maturantave të vet, në të cilat e përshëndetshin, çfaqshin mirënjoftje për mësimin dhe këshillat që u ka dhanë, e shum prej tyne i dërguen edhe jetëshkrimin, ashtu si kishin premtue.

Nji ditë frori profesori muer edhe prej Fatimes nji letër, në të cilën, përveç tjerave, shkruente:

„Më falni që po Ju shkruej me kaq shum vonesë. Nuk Ju kam harrue, as që mund të Ju harroj kurr. Ju keni qenë për të gjithë ne jo vetëm profesor i mirë, por si prind i vërtetë. Ju falem nderit për kujdesin atnuer që keni tregue ndaj meje dhe ndaj të gjithëve nesh që kemi qenë nxansat Tuej. Këtu po Ju dërgoj disa shënime mbi jetën time të kalueme, e cila, megjithse të thuesh e shkurtë, ka qenë plot helm. Unë, në të vërtetë, po Ju përshkruej vetëm nji natë, nji pamje nga jeta ime, por ajo i ka dhanë vulën të gjithë jetës së mâtejshme.

Ju përshëndes me shum nderime. —

Fatimja"

Këto fjalë Fatimja i kishte shkrue në nji copë letër, së cilës ja kishte kapë letrën tjetër ku kishte përshkrue shkurtimisht nji ngjarje të tmershme nga jeta e saj. Në fillim të letrës, në nji qoshe, kishte shkrue me germa t'imta por të dallueshme:

„Lufta âsht gjâja mâ e tmerrshme që mund ta mendojë njeriu. ajo i sjell njerzimit fatkeqsín mâ të madhe. Lufta ndal jetën që mos t'eci përpara dhe i ep duert e lira vdekjes, e cila shkatrron pa pikën e mëshirës në të gjitha anët. Në luftë njerzit, që në të vërtetën të gjithë janë vallazën, bâhen bisha të tërbueme që sulmojnë egërsisht njana tjetrën. Lufta hap gurrën e gjakut të pafajshëm. Mizorinat e luftës nuk mund të tregohen me gojë, as të përshkruhen me pendë, ato i njeh vetëm ai që i ka jetue..."

Mandej vazhdonte:

Kam lindë në Bosne, në nji katund të vorfën. Baba e nana punojshin nji grimë tokë gurore, e cila ishte e gjithë pasunija jonë. Dimnit baba shkonte në gyrbet. Kemi qenë dy motra e tre vllazën. Nji prej vllazënve pat vdekë, mbas saj, vllaznit kanë qenë të vogjël. Qysh në vogjëli kemi ndie barrën e randë të jetës. Kemi vuejtë shum: shpeshherë edhe pa bukë kemi mbetë. Prindët vuejshin tepër edhe shpirtnisht kur na shifshin se po qajmë unit. Por të gjitha do të kalojshin; patëm me u rritë e me dalë dikur në dritë, mos të na sillte lufta e kalueme nji tmer, prej të cilit edhe tash me ngrihen flokët përpjetë, kur e mendoj. E kjo ngjau kështu:

Nji natë vere të vjetit 1941, mbassi na pat kapë gjumi i parë, na zgjoi nji trokitje e rrebtë në derën e shtëpís sonë. Sharovi, qeni ynë-besnik, u turr me tërbim, por dy plumba të patllakes e paluen për tokë midis oborrit...

Neve na duel gjumi, dhe tue i pá prindët e friguem, muerën piskamën.

Kishin ardhë Gjermanët me disa ustashë! Ata rrahshin derën me maje të këpucëve ushtarake dhe bërtitshin që t'ia çelshim. Neve na u pré fryma nga friga. Nana filloi me na qetsue, por na shihshim në dritën e dobtë të llampës, që ajo ndezi për së shpejti, se asaj i dridheshin duert dhe memzi mbahej në kambë.

— Çile derën! Na jemi njerëz të pushtetit! — bërtiti njani me zâ të rrebtë tue i ra derës me kambë dhe grushta.

Baba, i zbéhtë si flaka e qirit, hapi derën tue mbajtë llampën në dorë.

— Urdhnoni, urdhnoni. — Përgjegji baba tue iu dridhë zani dhe tue dashtë me u tregue mikpritës ndaj ustashëve dhe Gjermanëve. Por kot sillet njeriu ndaj bishave t'egra si ndaj qingjave të butë! Në derë hynë përnjiherë dy njerëz n'uniforma ushtarake, ndërsa n'oborr dalloheshin në terr dy civila e tre ushtarë tjerë.

Porsa hynë. sulmuen babën tue i ra grushta krés e shpinës. Llampa i shpëtoi prej dore, u fik, por nuk u thye. Na fëmijt muerëm piskamën në terr. Nana duel në derë të dhomës dhe i lutte e përbente ustashët që mos të na ngucshin ne, fëmijt e saj. Ustashët bërtitshin dhe shajshin tue rrahë babën me shqelma, ndërsa ai, i rrëxuem për tokë, i lutte këto bishë të tërbueme që mos t'ja prekshin familjen. Ustashët as që jau vejshin veshin lutjeve të nanës e të babës dhe britmës sonë. Ata rrehshin pa mëshirë babën e mjerë dhe bërtitshin:

— Ju, ju derra të flliqtë, tash keni m'e pá zotin tuej!...

Ashtu nëpër terr ata hynë edhe në dhomën tonë; na kapën tue na ngrehë zhag për krahu, i ranë egërsisht disa herë edhe nanës, dhe na nxerën n'oborr, ku na kapën ustashët tjerë dhe Gjermanët. N'ate të përzieme, tue përfitue nga terri, unë u shmanga mbas nji koshit të vogël, dhe shpejt hyna në nji shekë të prishun që as fund nuk kishte, dhe u struka në të. Nuk dijsha çka me bâ. Aq shum kisha frigë sa që as lotët nuk më shkojshin mâ për faqe si në fillim. Zemra më rrihte aq fort sa që kisha frigë prej saj; më dukej si të më kishte hy ndonji gjâ e gjallë në gjoks. N'oborr ustashët nuk bërtitshin fort, as nuk lejojshin që të bërtitshin të mijt. Por të shamet e tyne të flliqta edhe me zâ t'ultë, dhe të ramet e pamëshirshme, nuk pushojshin. Baba e nana lutshin dëshprueshëm që mos të na prekshin ne, dhe pyetshin ç'faj kanë bâ. Por kot. Në vend përgjegjeje merrshin të rame shqelmash. I vetmi faj ishte ai që na nuk ishim të nji kombsije dhe besimi me ta, dhe që baba nuk kishte pranue të bâhej vegël e „pushtetit të ri", por kishte vetëm kujdesin tonë dhe kqyrte punën e vet. Mbasi hallakatën shtëpín mirë e mirë duelën dikur edhe ata dy ustashë.

Motrës së madhe. e cila ishte 14 vjeç, i ra të fikët; vllaznit e vogjël, që ishin njani 7 e tjetri 5 vjeç e gjysëm, dënesshin tue mos guxue me qá, dhe me zâ të dridhshëm thirrshin sa nanën sa babën, të cilët ishin rrëxue të përgjakun prej të rrahunit. Unë isha atëherë 12 vjeç. Ndër zanet e ustashëve dikur dallova nji zâ i cili tha egërsisht:

— Të shpejtojmë, ta dlirim kete bërllog!...

Mandej ndëgjova nëpër oborr vetëm hapa e të shtyeme, dhe zanin e shterrtë të nanës, e cila kërkonte pa da mëshirë të paktën për fëmijt e vet.

Pa vonue krisi batarja nga mashinkat. Unë njikohësisht ndëgjova kur prindët e mij, motra dhe vllaznit e vogjël, u rrëxuen vdekun përpara shtëpís.

Nuk dij çka ngjau mbasandej, sepse mue mejherë më ra të fikët.

Mbasi erdha dikur në veti, u frigova pa masë kur pashë se isha n'ate shekë, sepse kisha humbë lidhjen me ngjarjen që ndodhi para pak minutash. Por shpejt erdha në veti, dhe zemra filloi me rrahë përsëri jashtëzakonisht fuqishëm. Mâ fuqishëm se atëherë kur vrapojsha me fëmij të katundit kodrës përpjetë, tue u matë se cili po mrrinte mâ parë në maje të saj. Kambët m'u kishin lagë, por në fillim nuk ua vuna veshin. Nuk dijsha çka me bâ. Kryet më dhimbte, e gjithë lëkura m'u kishte rrqethë, dhe më dukej se as flokë nuk kisha mâ në krye. Më dukej se e gjithë kjo tragjedi, tanë ky tmer ishte vetëm nji andërr e vështirë. Isha tepër e lodhun. Nuk guxojsha as me lëvizë vendit, megjithse m'u kishin mpî kambët ulun ashtu për gazep n'ate shekë të vogël. Nuk dijsha me siguri se çka ishte bâ n'oborr. Gjithnji shpresojsha se të mijt ndoshta endè ishin gjallë. Terri e qetsija mbretnojshin tash n'oborr. E ndiejsha vehten fare të vetmueme, dhe kjo më tmeronte edhe mâ tepër. Kryet më dhimbte gjithnji. Kapakët e syve m'u kishin randue, dhe dikur më kishte pasë zanë gjumi.

Pashë disa andrra të vështira, por të pakuptueshme. Isha tepër e shqetsueme; friga më kishte hy deri n'asht, dhe kështu gjumi më duel për së shpejti. Porsa kishte fillue me zbardhë drita. Gjelat ndër kòjshi lajmërojshin mëngjesin. Vetëm n'oborrin tonë mbretnonte nji qetsi e randë. Moti kemi pasë mbetë pa pulë e pa gjel; maca pat ikë prej nesh, se s'kishte ushqim për tê në shtëpín tonë, e Sharovin e ngratë na e vranë mbramë. Kështu n'oborrin tonë nuk kishte mbetë kurrgjâ e gjallë që të përshëndette mëngjesin e asaj dite. Në çdo oborr jeta i buzëqeshej ambël dritës së ré, por në shtëpín' tonë vdekja e tmershme nuk kishte lanë shêj jete, përveç meje që isha mëshefë n'ate shekë të vogël prej thojve të saj të pamëshirshëm.

Nuk dijsha, disi nuk mujsha me ja sqarue vetit se çka ngjau me ne n'ate natë të kobshme. Dikur çova kadalë kapakun dhe drita, endè e dobtë, ndriçoi shekën përmbrenda. Shtrina pak kambët që m'ishin mpî e bâ drû. Por çka me pá! — ato ishin mbulue me gjak të prindëve dhe vllazënve të mij, që kishte mbrrî si vadë deri nën shekë. Tash e kisha të qartë se pse pata ndie natën se m'ishin lagë kambët. Gjithë natën unë e kisha pasë kalue në këte gjak të shêjtë Si të m'i ngulte gjarpni dhambët e vet helmues mû në zemër, ashtu më dukej kur pashë gjakun e të mijve. Tash u hutova edhe mâ tepër. Nuk dijsha çka me bâ. Shtrina kryet kadalë përjashta dhe shiqova rreth e rrotull. Nuk pashë kurrkendin. Shpejt dola prej sheke dhe shiqova mbas koshit. Para derës së shtëpís dhe gjatë murit nën dritare ishte nji pus gjaku i madh si të kishte derdhë ndokush nji kusi të madhe ngjyre të kuqe. Dera ishte shpue në disa vende prej plumbave. Vada e gjakut, e cila tashmâ ishte ngrî në freskun e mëngjesit, kishte mbërrî deri mbas koshit nën shekë. Disa gjurma të këpucëve ushtarake ishin ngrî në sipërfaqen e gjakut.

Tash pashë qartë se batarja e natës më kishte nda përgjithmonë prej prindëve të dashtun, prej motres së mjerë dhe vllazënve të vogjël. Trupat e tyne nuk ishin aty, kush e din se ku i kishin tretë natën. M'u shkreh vaji dhe lotët e ngrohtë filluen të rrjedhin për faqe. Dhimbja ndaj të mijve në nji anë, dhe friga e tmeri n'anën tjetër ishin përzie në zemrën teme dhe unë isha habitë fare.

Mejherë m'u ngul në trû nji mendim i çuditshëm, dhe unë ndieva në shpirt nji qortim të randë, kështu që gati përshpëritą me zâ: „Ah, sa gabim të madh bana! Tradhtova mâ të dashtunit e mij dhe u ndava përgjithmonë prej tyne!" Ky mendim m'u ngul në trû aq thellë, sa që unë si e pamend vrapova drejt bunarit në qoshe t'oborrit me u mbytë në të, tue mendue se kështu do të bashkohesha sa mâ parë me të mijt. Njifarë lehtsimi të mësheftë, të pakuptueshëm, ndieva në thellësín e zemrës kur më ra ndër mend kjo idé. Më dukej se po shifsha diku larg si në mjegull prindët, motrën dhe vllaznit e vogjël që kishin marrë nji rrugë të largtë dhe, kur kishin pá se unë isha ndá diku rastsisht prej tyne, ata ishin ulë tue më pritë nën nji lis të madh në stom të rrugës. Kështu, në këtë fantazi time, me njifarë gëzimi të çuditshëm në zemër, iu afrova bunarit dhe shtrina trupin përmbi arkë, tue u mbajtë me të dy duert për tê. Tash do të bashkohem për së shpejti me të mijt; më pritni aty nën ate lis, o të dashtun! . . .

Dielli kishte lëshue rrezet e para mbi majet e maleve të thata që ngreheshin mbrapa katundit. Ia lëshova edhe nji shiqim oborrit, tue mbajtë me duer arkën e bunarit, dhe mandej ja ngula sýt ujit që diku atje thellë në bunar vetonte si nji copë pasqyrë. Por aty më

dukej se po shifsha diçka që më habiti tepër n'ujë, në thellësín e bunarit, pashë fytyrën e nanës sime, e cila çonte duert përpjetë, i përpiqte kadalë mbi krye, dhe mandej shpejt i shtrinte prap përpjetë tue i hapë gjithë gishtat. Kështu ajo përsëritte pa pushue, tue më dhanë në këte mënyrë shêj që mos të kcejsha në bunar. Unë gjithë natën kisha kalue si në kllapí, m'ishte lodhë trupi dhe sýt, kështu më parafytyrohej tash nana në fellësín e bunarit. Dikur vendosa që për herën e fundit të ndëgjoj këshillen e nanës së dashtun dhe — ika, nuk kceva në bunar si pata vendosë pak mâ parë.

Shpejt kalova mbi gardh t'oborrit, aty afër bunarit, tue mos guxue me dalë për dere, vrapova dhe u futa në nji pyll të rrallë që kemi pasë pranë shtëpís. Pa u ndalë, dhe pa guxue me kthye kryet mbrapa, vrapova malit drejt katundit t'afërm ku kishim nji teze. Tue shkue nëpër pyll, m'u shpreh vaji përsëri. Por gjithnji kisha njifarë shprese të pakuptueshme se ndoshta diku rrugës, mbas ndoj kodre, do të takohesha me të mijt. Sa herë që kalojsha ndoj brryl rruge, kadalsojsha hapin dhe shiqojsha me vemendje përpara, tue shpresue se do të shifsha nanën që më ka dalë para me më pritë... Por kot, ata nuk ishin mâ ndër të gjallët. Dhe unë, me nji dëshprim edhe mâ të madh në zemër, vazhdojsha rrugën me lot për faqe.

Mrrina në katund. Pa hy n'oborr të tezes, fshina lotët dhe ndreqa flokët me dorë. Zemra filloi me më rrahë fuqishëm, si natën sa isha në shekë. Tash më gufoi përsëri në shpirt ajo shpresë e çuditshme — se në shtëpí të tezes do t'i gjejsha të mijt shëndosh' e mirë. Ndoshta e gjithë ajo që ka ngja mbramë nuk do të ketë qenë e vërtetë; ndoshta ai gjak përpara shtëpís nuk do të ketë qenë i prindëve, motrës dhe vllazënve të mij... Ndoshta ata kanë ikë dhe janë mëshefë këtu e tash vetëm kanë kujdesin tim, sepse nuk dijnë se ku jam dhe çka u bâ me mue. Tash, kur të më shohin, do të kcejnë në kambë nga gëzimi, dhe unë prap do të gjindem në prehnin e ngrohtë të nanës, në shoqni të babës, vllazënve dhe motrës! Por...

Ndërsa trupova oborrin gati ndala frymën, vetëm zemra më rrihte ashtu sa që mendojsha se po donte me dalë prej krahnorit. Me hapa të kadalshëm iu afrova derës së shtëpís.

Mbeta si e shtangun kur ndëgjova tezen mbrenda se si vajtonte nanën time, babën dhe ne, fëmijt e tyne. Si e pamend fillova të qajë me zâ. Duel tezja shpejt tue qá; duelën edhe disa burra e grá tjera. Ata të habitun më muerën për krahu dhe më shtien mbrenda tue më bâ pyetje për të mijt dhe tue më ngushllue.

Mbas pak ditësh më suellën në qytet te tezja mâ e vjetër, e cila tashmâ m'u bâ jo vetëm kujdestare, por nanë e dytë.

*

Lufta, lufta më ka shkrumue shpirtin, më ka tha të rijt si thahet drandofillja e shkelun në kopsht, më ka rrëmbye gëzimin nga zemra dhe gazin nga buzët e mija. Ajo ka pi gjakun e pafajshëm të prindëve dhe vllazënve të mij e më ka lanë mue si qvqe të shkretë mbi lis të thamë" . . .

*
* *

Të nesërmen, profesori i vjetër i historís zhvillonte në klasën e tetë të gjimnazit themën mbi Luftën e parë botnore. Me sy gjysëm të mbyllun, ai filloi bisedën e vet me zâ të shqetsuem dhe tronditës:

„Lufta âsht gjâja mâ e tmershme që mund ta mendojë njeriu. Ajo i sjell njerzimit fatkeqsín mâ të madhe. Lufta ndal jetën që mos t'eci përpara dhe i ep duert e lira vdekjes, e cila shkatrron pa pikën e mëshirës në të gjitha anët. Në luftë, njerzit, që në të vërtetën të gjithë janë vllazën, bâhen bisha të tërbueme, të cilat egërsisht sulmojnë njana tjetrën. Lufta hap gurrën e gjakut të pafajshëm. Mizorinat e luftës nuk mund të tregohen me gojë, as të përshkruhen me pendë, ato i njeh vetëm ai që i ka jetue" . . .

*

Sýt e turbulluem të plakut ishin ngulë gjatë bisedës vetëm në bankën e tretë pranë dritares, ku dikur rrinte nji nxanse e tij e bukur, sy dhe vetull zezë e fytyrë zbêhtë, e cila me kujdes i thurte dy gërsheta të gjata që ja stolisshin dy anët e krahnorit. . .

PRANVERËS

Ty, që me bukurin tande prek shpirtin tem
edhe atëherë kur flen nën hije dëshprimi;
ty, që me lule shum ngjyrash n'gem
nxjerr nga zemra ime përshpritje mallngjimi,
— ty të falem!

Gonxhet e tua të njoma, çerdhe t' jetës së re,
për mue janë nxitje për shpresë mâ të gjallë,
e bylbylat tu, me kangë plot hare,
nga gjoksi im nxjerrin nji kangë plot mallë,
— dhe këndoj e s'ndalem!

Burimet e tua t'arta nga gjiu i tokës sjellin
kangën e jetës që filloi t'ringjallet,
dhe dielli yt, që n'agim e kall qiellin,
më përshkon zemrën me rreze — m'i zhduk hallet,
— dhe më duket mâ e ambël jeta!

Je e bukur pranverë, je prehje e shpirtit tim!
Era e luleve tua, që lehtas përgdhelë
ballin e fshatarit, që shkëlqen me gzim
n'arë, tue i këndue pllugut që lavron aq thellë,
— çdo vransi zhduk, sjell rreze, bekim.

Sa kishem dëshrue që t'jetë e gjithë jeta
e bukur, e ambël, plot diell — si je ti!
Sa bukur do të jetë kur të vijë e vërteta:
të gjithë m'e gzue jetën me plot begati,
-- si e gzon diellin tand
çdo njeri në çdo kand...

LEGENDA E TREPÇËS

Me zâ të tingllueshëm kndojsit kanë lajmrue
katunde e fusha që flejnë në gjum t'randë
se kaloi mesnata.
Mbi sukë t'Zveçanit, shekuj tue numrue,
kshtjelli legjendar pasqyrohet n'hanë;
dhe, tue jehue grykave t'shkambit,
Ibri plak
kndon mbi t'kaluemen
t'lame n'gjak...

— Ç'ka ra mbi Ibër nën kshtjell aty?
Mos âsht rrëxue shkambi;
a po kulshedra, lodhun nga etja —
në luftë me **drangue,**
ka zbritë nga malet, dhe këtu âsht ndalue
tj për me pi?
Ç'vjen kështu mbas bjeshkes
njana mbas tjetrës tue fluturue?
Mos janë, vallë, shtriga, a po lugetën?
N'rrezik e paska sonte dikush jetën!...

Ç'ushton kshtu mali?
Ç'dridhet nën kambë Trepça e vjetër?
Kau i zi ndoshta, që tokën e mban,
lkurën e rrqeth të vetën;
ndoshta vullkanin me zjarm,
ose ndoj tmerr tjetër
dërgon perendija që t'a rrenojë tash botën,
të shkretën!
për mëkate të shumta që kundra tij bâ i ka
dhe me lot tash s'don me i kja...

*
* *

Jo!
Prralla janë kto, pa asnji t'vërtetë!
Kulshedra, shtriga, lugati i zi
n'këto vise tona n'harresë kanë tretë:
n'vend tyne, kanga me plot lavdi
njeriut t'ri i thuret që mbi rrënime
ngreh nji jetë t're, t'begatshme, plot gëzime.

Drangojt fantazma, që luftuen mbi ré,
tash janë mishnue dhe poshtë kanë zbritë;
me thoj t'çelikët, shkambin tue brê,
zemrën e tokës duen m'e nxjerrë n'dritë.
Prandej dhe Trepça dridhet nën kambë,
ku Shemsi Sula [1]) korri aq famë...

Der dje barij mbas nji bisht dhije,
o bujq të vorfën me dy pllamë arë,
„arrnaut t'egjër" — pa shkollë, pa dije,
t'poshtnuem e t'ndjekun nga të gjithë mbarë;
me 'i gjysë opinge, me bark pa ngî —
kaluen Kosovart jetën n'robni.

Sod Shemsi Syla s'âsht mâ n'zinxhirë;
ai nuk përbuzet tashmâ si s'parit;
sod Shemsiut — njeriut të lirë
ja stolis gjoksin medalja e arit!
Fmija e Shemsiut n'shkollë shqipe shkojnë,
gjindarmë as shtriga mâ s'i frigojnë...

Ushton minjera ditë edhe natë;
lufton Shemsiu me brigadë t'vet:
plumin e tij tash kush mund ta matë —
me mija tona ai n'dritë i qet!
Flutrojnë nga Trepça vagona t'zi —
n'Zveçan shkritorja ku i përbî...

Kush kish mendue se në këto duer,
që gjak kanë pikun n'pranga t'robnís,
kjo fuqi mshefet? Sod ky puntuer,
i primë nga ylli i kuq i lirís,
mrekulli krijon me duer të veta —
se tash âsht bindë se dhe e tij âsht jeta...

[1]) Shemsi Syla — minator i famshëm në Trepçë, këtu përsonifikimi i Shqiptarëve të Jugosllavís.

LISI I RRËXUEM

Afër shtëpis në megjë t'livadhit,
nji lis kem' pasë;
sa herë që verës n'katund kam shkue
prej s'largut syni
n'të m'ka hasë.
Përmbi oxhaqe,
t'nximuna n'tim,
me mall' m'përshëndette
ky mik i im.

Nën hije t'lisit, nën gjethe t'qarrit,
tue ruejtë dy vjeta,
duhan tue pshtjellun n'letër gazete,
babën e lodhun
shpeshherë e gjeta.

Por n'shtëpi t'vorfën kur sot prap erdha
nuk pashë lis tjetër:
dhe pa dashtë lotë t'idhtë prej zemrës derdha
kur gjeta t'rrxuem
at' mik të vjetër.

Tre kojshi t'dashtun, me tri sakica,
gdhenshin do drrasa
prej trupit t'lisit që kishin rrxue; —
gati un' vajit
si fmi ia plasa
kur e pashë kryqin
prej degsh mbarue...

*

E tash n'cung t'lisit kanë bî dy pipa
si shpresë e ré, —
ndërsa nën hije t'drrasave t'qarrit
baba i lodhun
pushon nën dhé...

TALUSH EFENDIJA SHKRIMTAR

Na ishte njiherë, njifarë Jashçe Pacara, mashkull i pashëm e burr krenar, ashtu mâ si i kishte Gjakova dikur. E, si gjith bota atëherë, edhe ai na i mbante armët gazkeqe, martin' e pishtole çatallue në sylah, prarue, të thuesh, krejt n'ar. Veshjen, si rrallë kush: tirq, jelek e kaparan të ngrimë, punue për merak e si për zotní, ndër mjeshtra çollakë e të përmendun të vendit. Në krye kapuç dore së parë, kapuç deve, lene mâ cigarallekun me qelibar e serm e putinat telatini të shkëlqyeshëm. Sahatin me qystek mullunga-mullunga. I pastër dhe i kujdesun, qimja mos me pasë ku me rá. Kjo plotní ngjyrash lara-lara e të farfurishme, t'i merrte syt·e ballit. Armët e bukura ja shtojshin edhe mâ madhështín Jashçe Agës, sepse trimnín mâ kush nuk e kishte atëbotë për pir e për trashëgim. I binte Jashçja kalldramit të qarshís, ashtu hije randë dhe i kapardisun, trupin pip e kryet në qiell dhe gjindja e gojët e këqija menjiherë pëshpëritjeve: sa mashkull bet, si t'ishte Dahë Polloshka! Kush nji përshëndetje me buzëqeshje, kush nji pat, kush edhe ndonji send tjetër — mos hifsh në gojë të Gjakovarëve! Madjè edhe çaushat e mbretit e deri kadija i drejtojshin urime e fjalë t'ambla, se ai binte në sy jo soll për këso salltanetesh, por edhe për kuletën plot që çilesh e mëshilesh, simbas rrethanave dhe njerëzve. Në gjithkëtê buhí lavdesh dhe lajkash Jashçja me veti: kush âsht si unë në këte Gjakhovë!

Mirëpo, si gjithkuj, Jashçes i duhej kajherë, në të rrallë, m'u marrë me ndonji punë, sa me thanë, m'u ngjitë deri te çifçít, për t'u ndêjtë punëve vetë mbi krye a me vyejtë ndonji send mâ tepër. E solli puna që nji ditë të niset për rrugë nëpër zabel të Hereqit, jo fort larg qytetit. Pa pritë e pa kujtue, më njifarë vendi — më nji sukë — dy gryka martinash si dy gojë kulshedrash i vetuen Jashçes parasysh: sharroi në pritë e çfarë muhabeti shum të palezetshëm i banë dy cuba të këqij, komitë të Bajram Currit — Beg Bunjaku dhe Selim Gjuraku.

— Lidhu — Jashçe Aga, o shpirtin o armët, shpejt martinën e shpejt pishtolet!

Veç që s'i ra pika Jashçes! U shtangue ai e u shtangue atkinja, djersa akull ia mbuloi ballin, i u tërqethën flokët, gjuha i mbet në vend, gjymtyrët e trupit i u ngrinë, syt i u terratisën. Memzi pat fuqí me hedhë armët për tokë.

— Çfarë kijameti më koptisi kështu mbi krye! — tha me veti. Hapu tokë të hyj mbrenda, se më shkoi fëtyra.

Fjalët vonojnë, fluturoi martina, fluturuen pishtolet, Jashçes s'i punoi mendja dhe fija e zanit i u këput. Mandej, pak nga pak, erdh tue marrë vehten.

— ... Po cuba të pamarre paskanë qenë he, zoti i vraftë!

— Edhe pak Jashçe Aga, se s'kemi mbarue krejt. Hiqe kaparanin, jelekun, tirqit, sahatin, shlirou mirë.

U shemb bota! U kthye gjith ai burr i shpupluem së gjithash, në qytet, si pulë e lagtë, e papendëla, në këmishë e në tlina vetëm. E kori i hajrsëzave të Gjakovës me haré:

— Ahí, bre baca Jashçe, sa po na dhimbesh, shka e zeza të paska gjetë kështu! Po a kurrqysh s'mujte me u bâ gjâ, a nuk u mate madjè njiherë, a nuk u lute mos me të bâ në këte ditë? Ah, cubat faqezí! Të paskanë koritë ty dhe krejt Gjakovën, veç anı — ani, perëndija i vret.

— Unë, n'ate temen, i shava e shka s'i shava, s'u lashë gjâ mangu! Po nuk dij a thue i ndienë të gjitha, sepse ja patën dhanë bukur larg shpatit, kur m'erdh goja e memzi m'u ndihte zani, diqysh i marrun. Veç — boll e kanë, shka i kam nemë me loçkën e zemrës!...

Ndiq, edhe Talushi, kur ja dhanë vërvishtën, kur e përplasën si limonin e shtrydhun, muer kryet në dorë jo aq prej dëshire, sa prej halli me fitue bukën e gojës me mënyra, që ai i dinte të ndershme. U nis e, si bani bukur do rrugë, ktheu kryet për të kundrue me mall trojet e Gjakovës. Shka nuk la pa mallkue me flakë të zemrës e mullâ në shpirt ata Gjakovarë, që e përbuzën e nuk ja çmuen vlerën.

— Po, ata janë mësue me këso mallkimesh e, mbassi i kanë gjithë ato hajrate dhe vorre baballarësh — thonte me veti — dreqi s'i ha. Tash nuk po më duen sa jam gjallë e kur të vdes, kanë për të më këndue rahmet. Do të thonë — sa burr i mirë ka qenë Talushi! Po ç'e do që s'po kam ngae me dekë njiherë. Ah sikur t'ish e mundun me dekë e m'u ngjallë rishtas, pale veç sa me dijtë se shka po bâjnë për mue!...

Me këso andrrash nëpër krye, iu vû rrugës — i mbathun e i shtrënguem si dikur moti, por jo me sqeptrin barituer t'apostujvet

të Krishtit, as me atê si të Mulla Islam Nahës, dritë pastë, veç me shkop të thjeshtë e të trashë, sa m'u mbrojtë e me i pritë qêjt e katundit. Nji strajcë librash të shêjta në krah, çallmën e haxhijve, të rrasun deri në veshë, rruga e ditës së parë prej Gjakove në bjeshkë t'Istokut. Ja kishte qitë cekën m'u shkëputë njiherë prej Gjakove, m'u kapë për mjeshtrín e dikurshme, me sigurue shûjtën me anë t'urtís — me dijen e fesë — nëpër viset ku zemrat endè kishin mbetë pa u prishë. Kështu e kështilloi edhe grueja, dhe bashkëshorten — këte deve të shkretís — duhet mbas të gjitha gazepeve, me e ndëgjue s'pakti njiherë në vjet...

Po, si çdo punë, edhe udhtimi ka anën e mirë të vetën e ate të keqe, sidomos kur nisesh kambë e s'do me u takue me kurrkend. E Talushi, po t'ishte e mundun mos me hasë n'asndonji ftyrë Gjakovari, me njerëz të qeverís hiç që hiç, pse kishte marrë zanat të huej, me u bâ hoxhë, pa qenë hoxhë, me u bâ shkrimtar, pa dijtë me shkrue. U drejtue fill kah Peja e perëndija, si me dashtë me e provue apo dëshprohet, befas, si me shkop magjik, urdhënoi rrëshiqat qiellorë: nji shí me rrëshekë ta bani qullë Talushin! Kaloi nji kamion, dy e ai bani me dorë me u ndalë. Kot.

— Shka dreqin ke që m'ke zanë rrugën, more Talush? Ç'na ke vû ate çallmë ashtu, si kollpite! Ku n'dreq po shkon nëpër këte furtunë e gazep? — tha njani prej shoferave.

— Aman mos u mahit, mâ more kopil! Bama nji vend se mbarova me shpirt...

— Pasha zotin, mos me m'ardhë keq që je malli ynë, pata me të lanë me cofë sod! S'të ka faj kush që nuk e ke nxjerrë biletën ku duhet e unë me u gjobitë për ty, s'e thot as zoti as dreqi. Veç... s'po kam shka me bâ. Hyp qatje, përmbrapa, e këqyrmi edhe qata denga, mbuloi mirë, bre, nafakapremë, se kambë të keqe paske pasë.

U vërvit Talushi, sa çil e mëshil syt, ndër denga që prej stuhís nuk dinte me i nda se shka janë. Kur shka me pá: s'ishin denga, por thij të njij kooperative bujqsore.

— Au bre, edhe kjo më gjeti! — briti Talushi. U mundue me i bâ zâ shoferit, po ku me i u ndie zani e piskama — të thonte mendja se po don me u rrenue qielli! Siell e pështiell e, si përmendi me fshamje disa herësh „iktizaja të çon te Kaja", i u shtrue gjendjes së ré.

— Zoti të provon gjithqysh! — thonte me veti. Ê kur mëkatet bâhen të randa sa me dalë për fushe, ai ta then edhe qafën.

Mandej, tue mendue se nuk ishte larg Peja e aq mâ tepër kur u sigurue nën mbulojë, filluen edhe mendimet me i ardhë, mâ përgëdhelëse e zemërdhanëse. I erdh mirë që shoferi kallxoi dhi-

mbje, i u këndell disi shpirti tue vërejtë që tanë Gjakova nuk qenka kundër tij, por ndoshta disa mahlukata, disa dinsëza, disa shkollarë të paplang e të pashpí...

Afër Pejës, Talushi zbriti nga kamioni. Trupoi rrugë pa rrugë dhe kryq e tërthuer duel në fushë të haptë! Me t'u dukë si ndonji shêj Arabije ashtu i ngrihte hapat, të gjatë e të matun, e mbante kryet t'ulun në shêj përvûjtënije. Në vend t'armëve gazkeqe, nji divid të madh me mereqep çatalue në sylah; në vend të kaparanit, qëndisun n'ar, nji xhybe si ajo e atij mâ, me t'u dhimbtë, e, në vend të salltaneteve të Jashçe Pacares së dikurshëm, strajcën me libra të shêjta. Në vend të martinës, shkopin, në vend të kalit të dervishëve të Lumës, kambët e bacës. Kështu hahet bota me urti e me mend, kështu besojnë katundarët se Talushi âsht verevërte tregimtari i urdhnave të zotit, i qofshim falë dhe i profetit të madh Muhametit.

Sa qe i vogël, kujtohej tue hecë Talushi, baba e pat porositë mirë për këto punë: me i u ruejtë zjarmit, ujit e zabitit — mos me pi ujë në krue të hyqymetit! Në këte të fundit desh i la buzët! Tash vetëm punët e fesë e larg qyteteve me njerëz zemërkëqij e, edhe mâ larg prej hyqymetit e njerëzve të shkollës dhe Gjakovarëve, që ja zejshin gjithkund rrugën!

— Hej more i ngratë, ku i pate mendët deri tash, ndêjte në qytete plot tym e pluhun, dil nëpër bjeshkë, shko te gjindja e paqë në shpirt e në zemër, që nuk dijnë sherr e kopili dhe besojnë gjithshka. Këta nuk ta bâjnë fjalën dyshë, të nderojnë e, besa, të vendojnë në krye të vendit. Shkado që të flasish, ata nuk ta prishin e, kur âsht fjala për punë të perëndís, të kqyrim syshkyem e gojëhapët, si me të dashtë e me të përbî. Mandej — luej arushë, si të duesh, me ta!

Këto andrra të kandshme me syçelë ja bâjshin udhën mâ të lehtë e nëpër ravët e bjeshkëve të thepisuna i dukej vehtja si Moisi në Turi-Sina, në kohët e stërlashta.

— Në maje të maleve banojnë zanat e orët, ruejnë fatin e malsorëve, e ato rrijnë afër zotit, edhe unë due me shkue ndër te. Atje âsht pastërtija hyjnore e papeçatun prej hijeve të mashtrimit e të dyshimit që kanë shkatrrue ndërgjegjen e njrëzve këtu poshtë...

Kështu Talushi prej nji bjeshke më nji tjetër, herë efendi, herë haxhi, diku mulla, diku hoxhë — kumbarë. Qafa gjithnji tue iu trashë: ha mirë e flej edhe mâ mirë, darka e dreka të majme. si për njerëz të perëndís, dyshek të butë e në krye të vendit. Veçse shka, si në të shmangë, i kishin mbetë, njatje kah Kamenica, disa bjeshkë pa i vizitue. I dha bukur fort vehtes, derisa mrrin te disa

kumbarë të moçëm, për të cilët përvlohej nga malli. Udhtoi do ditë të mira e me shpirt ndër dhambë arriu te kumbara Agush Qerimi.

Muzgu sa kishte fillue me mbulue me tisin e vet shkëlqimet e diellit të purpurtë, që tash po mëshihej tue perëndue përtej sukës, ku ngrihej shtëpija e mixhës Agush, rrethue me nji kunorë zabelesh të denduna, prej njnash përposhtë, që të bâjshin përshtypjen e nji visore magjike. Gjindja e shtëpís, të gjithë po afroheshin, kush me dhi, të tjerët, almiset bujqsore në krah, si bletët në zgjue. Njani ndiellte ogiçin, tjetri u grahte gjâve për në torishtë. Kumbonët më nji anë, zani i grave dhe i burrave në tjetrën, krijojshin nji atmosferë kremtore. E në gjithkëte valle e bujë tingujsh e shendi nën kupën qiellore, shquhej vikama e hoxha — kumbarës.

— O, i zoti i shpís, a do musafir?

— O, mirë se të ka prû zoti, e bujrum!

Kush di me kallxue se sa gëzim e mall përtrini Talushi n'ato zemra mikpritëse! Ta rrethuen i madh e i vogël, burra e grá, pleq e plaka, të dashtunin e zotit, kumbarën e shtëpís...

Sa ora shpërtheu kustrimi i kasnecave në katund — ka ardhë hoxha — Talush te Agush Qerimi. Si u përshëndetën e u falën përmallshëm, kumbara Talush fill e në krye t'odës së burrave, në ball t'oxhakut. Cigare, kafe, llafe e muhabet deri në fyt. Talushi pëvet me rend për punët e shtëpís këtê e për atê në katundin mbarë si ai mâ që di me i rendue fjalët ashtu për fije, tue lanë gjâ pa zhbirue.

— Shum ka piskatë gjith natën mbramë nji sorrë! — i thanë gjindja e shtëpís. — Na ka ndie zemra që nji mik i shtrêjtë po na vjen e qe ku zoti të paska çue edhe njiherë në këto anë.

— Janë bâ bukur do vjet pa u pa e pa u çmallë ndër veti. Fjalët tueja për né pleqt janë gjithshka — i thot mixha Agush, mbetun kambë në dhé kambë mbi dhé. Në këto maje s'po vjen kush me na folë për punë të fesë e, gjithmonë të paçim!

Kuvenduen gjan' e gjatë: muerën tok' e qiell nëpër gojë, të dikurshmet kohë t'arta, folën për lufta, mbretën e krajla e ma fort për fé e shêjtën. Por sendet sot kanë ndërrue krejt, shpirtnat nuk janë si dikur e na veç sa po bâjmë hije mbi tokë — ja pritshin pleqt njani tjetrit në zjarmin e kuvendit të përzemërt.

Nuk vonoi e tervesta u shtrue: nuset e vërgjilta e të shpejta bijnë darkën, gatue me të gjitha të mirat e zotit — bukë çerepi, djath të pamarrun maze, kos të kulluem, pulë me çervish e hallvë përmbrapa. Talushi ia nisë me nji „bismi-lahi" të madh e si e fryn veshin mir' e mirë deri te hallva, çon duert përpjetë kah qielli e të tanë varg mbas tij: lutet e uron që të tana të mirat të reshin në shtëpi të mixha Agushit — të shtohet begatija, gjâja e gjallë, carro-

këtë e braf prap në krye të vendit përball oxhakut. Kuvendi merr zjarm edhe mâ tepër, fjalët Talushit i rrjedhin si krue, pse darka e mirë e bân muhabetin edhe mâ të mirë. Fuq njâ e fuq nja, e kështu rend vijnë plot pleq të katundit me llulla e kamisha në dorë, për t'u pa me Talush efendín e, ky, në shenj mallëngjimi nga malli i madh për ta, lësho njanin e rrok ngryk tjetrin. Fjalët vonojnë, oda u mbush plot e sa për bela edhe nja dy të rij shkollarë, që ndodheshin në katund tue verue te të vetët.

Talushi, i krenuem prej gjitha atij nderimi, ku hini e ku doli. I u zgjidh edhe mâ fort se në Gjakovë e sakica i preu gjithkah — diku fjalët, t'ambla e të mbara për punë të fesë, diku, gërshanë e frushkulluese për veset e mbrapshta t'atyne, që po i shmangen rrugës së perëndís.

— Të vërtetat e fesë islame janë shum të vështira për t'u dijtë e edhe mâ të vështira për t'u zbatue. Qytetarët dishka i dijnë këto punë, por nuk po janë tue i zbatue e ju katundarët as nuk i dini e as nuk po i zbatoni. Venju veshin mirë fjalëve të mija e ngulni në trû se shka po ju thom: Mos i harroni shartet e fesë. mbanje ramazanin krejt, nderoni dhe ndihmoni hoxhët si unë. që kam marrë mundin me ardhë deri ndër këto bjeshkë. Shpërbleni fetarët se edhe ata kanë fëmij që duen me hangër. Unë nuk jam si ata që për punët fetare thonë: hiç pare. hiç çare, pak pare, pak çare, shum pare shum çare. Punoi edhe për shpirt. Më shpërbleni sa t'ju kushtojë zemra e në dashi bile hiç.

Pakkushi mujti me folë, sepse vetë pyet dhe vetë përgjegj, si mullí i prishun e pleqt — joshun nga urdhënat e zotit. qortues në buzë të Talushit — urojshin fellë në shpirt që ky të bâhej ndërmjetës për fjalën e mëkateve...

Dikur, njatje kah fundi i odës, nji za i ri ndërpren bisedën e pafund të Talushit:

— Po, hoxha — efendi, na të rijt fort pak do t'i marrim vesh njato sende të fesë. A bân mos me i përzie aq shum me fjalë arabçe?

— Punët e fesë, more bir, që po më dukesh se ke do shkollë, por jo mend, janë punë të mëdha e punët e mëdha thuhen me fjalë të mëdha, e fjalët e mëdha vetëm arabçja i ka. Perëndija, i qofshim falë, i din të tana gjuhët, edhe tonën, por i vjen mâ fort lezet me ja thanë lutjet arabçe se Pejgamberi ka qenë arap. Mos e kqyr ti popi që thot se zoti din vetëm sërbisht, ose priftin që thot se perëndís duhet me iu lutë në latinçe. Këtu po i flasim e këtu i lamë, se tash jemi mâ vllazën e njâ të gjithë. Mandej fjalët e zotit janë fort të nalta e të mëshefta, janë sende felesefike e qashtu lehtë qysh po don ti nuk mirren vesh... Pejgamberi ynë âsht mâ i

madhi i të gjithë tjerëve, për qatâ zoti e ka çue mâ së mbrami, po edhe këtê këtu po e lamë. Unë po e marr me mendë se ku po don me dalë ti more axhamí, që sa për dreq paske ndodhë në bjeshkë të Kamenicës. Ty të paska prishë shkolla, por prap besoj se të gjithë shkollarët e mençëm s'i bajnë n'asgjâ fjalët tona të shêjta. Kur të dalin e në dalshin hoxhë të rij, ata t'ja kthejnë shqip, se na e sosëm mâ livadhin.

Kështu Talush efendija, si në tërfilim i u përgjegj djaloshi, tue i u kërcnue që të mos ta çilte mâ tak gojën dhe i ftoi pleqt me u bâ kundra atij, sepse as në maje të maleve nuk dojshin me e lanë atê të thotë bungaja, që vetëm ai nis e sos, dinte me i thurë e me i çthurë, simbas vendit e kuvendit.

Kur ai i paftyri e pyeti prap se ç'mjeshtri ushtronte Talush efendija, ky faqe burrave në gjith ate kuvend shpalli me zâ të naltë e plot besim:

— Át pulatikën që dijsha unë „ti rrej mue e unë rrej ty" e kam lanë kahmot. Tash jam vetëm shkrimtar, shkruej lutje e haimalina që perëndija t'u largojë të këqijat e të ligat njerëzve mëkatnorë sëmundjet e trupit e të mendjes, lëngatat e gjindve dhe të shtazëve. Largojë shtriga, lugetën e vampira, lutëm, që të reshin të gjitha të mirat në shpija t'atyne që besojnë në zotin. Mbledh e shpërndaj dreqnit, i trenoj e qes në punë të trollit ata që u bâjnë keq njerëzve të mirë, si mixha Agushit, fjala vjen. Vetëm njâ, thonë, âsht në Monastir e unë këtu në Kosovë, jam i dyti. Jam shkrimtar hajmalinash e madjè lidhi edhe pêj të kuq ndër duer. Po të jetë nevoja bâj „të bane" kundër tjerëve, por me mend e me vend. E ndaj burrin prej grues e gruen prej burrit, simbas rasës; bâj që burri ta dojë gruen e kjo atê. Madjè po t'i fryj njij fije floku të femnës, bâj që kjo të vijë me hŷ në gjî të mashkullit që due unë. Unë jam doktor shpirti e këto mrekullina shkollarët që nuk besojnë i quejnë pallavra. Zoti kështu e ka krijue botën, çdo gjâje ja ka vû të kundërtën përbrî: e mira ka të keqen, jeta vdekjen, meleqi dreqin xheneti xhehnemin. Thonë njerzit e shkollës se s'ka dreqën, bje fjala, edhe hoxhët si unë po ashtu thonë. Përnjimend — sod âsht prishë njerzimi e dreqi ka hy në zemër të njerit. Qé. si me thanë, ka hŷ në mendjen e këtij djali, që po më kundërshton e meleqi âsht në mendje teme që besoi. Por ky djal, të cilit po i qitka buza tambël, bân mirë mos me u përzie në punë kaq fort të holla e hyjnore, se ka për të djegë zemrën në jetën e përjetshme...

Edhe burrat, shokë me mend të hoxha — Talushit, iu kërcnuen djaloshit me u trusë e mos me ngucë mâ gjatë efendín, sepse të paktën vyente edhe ai dishka në përcjelljen e ditës së mbramë në vorr.

Kështu kaloi nata që Talushi dijti me e bâ aq interesante n'ate kuvend burash të sinqertë e të padjallëzuem.

Nesër, në mëngjes, si â zakoni, hallva e çubukut e korita me tambël menjiherë hoxhës — Talush te kryet — sa me ja heqë mamurllekun! Burrat e mixha-Agush dalin në punë, por edhe kumbara. Talush ja nis të vetës: granimi e rrethojnë me ndrikullën Hyrë në kryse: vijnë nuset e shtëpís varg e vijë, të bukra si zana, të shëndosha me i nda katërsh, të bardha e të buta, faqët kuq si gjaku, të drejta e të vërgjilta si drenusha. Talushi përshëndetet me secilen.

— Këto janë femna e jo mahí! — thot me vedi. Ato tonat, në qytet, veç bâjnë hije, hecin si me kukëza!...

Iu duk vehtja midis nimfash e shtojzovallesh a, mâ mirë me thanë fetarisht, si në midis të hyrive të xhenetit. Nxuer dividin, zonja Hyrë ja prû me të shpejtë gjakun e pulës për mereqep, shkroi gjithfarë hajmalinash, për gjithfarë punësh: për t'i largue vampirët e anmiqt prej shpëpís, e sëmundjet e lëngatat e lugetnit. Shkroi gjithashtu për të shtue dashtunín e burrave për nuset, që t'u heqë mendjen e keqe të mos i rrahin shpesh e për t'i bâ ato me pjellë që nuk kishin carrokë... Dikuj i fryni për bark e dikuj për krye, dikuj ja lidhi nji pê të kuq e dikuj i fryni ndonji lang — të tanave mbarë kundër mësyshit. Të gjitha këto punë i bani me nji ceremoni shum të madhnueshme, midis çudís së mbarë granimit, çikave dhe vashave që rrijshin kunorë.

E kështu prej nji shtëpije në tjetrën, prej nji katundi në tjetrin.

Mbasi çdo punë bâhet mâ e mirë kur të shpërblehet, dhantít, nuk munguen: njana pare, dikush çarapë e meste, aq sa u kushtonte zemra. U suell kryq e tërthuer e gjithkund sa mâ larg organeve të qeverís. Gjithnji i pat ndërmend fjalët e babës: me iu ruejtë zjarmit, ujit e zabitit e me iu shmangë sa mâ tepër njerëzve të hyqymetit!

Por dreqi shka bân tjetër veçse me u ngrehë kurtha njerëzve të ndershëm. Edhe Talushi nji ditë rá në kllapë. E pá vehten, si për mahí, në burg të milicís në qendër të Kamenicës. E, besa, mahija e duel përnjimend, sepse filluen proceset kundër tij për punë antiligjore e antishoqnore .

— Jo bre vllazën — mprohej Talushi në milicí — unë s'dij me shkrue. Fenë e dij vetëm me gojë edhe ate, zoti e di se qysh e dij! Ato hajmalinat e mija nuk damtojnë kurrkend, sepse s'ka gjâ në to përposë do vijash e shkarravinash. Ata që besojnë dhe janë me itikatë të madh ndoshta kanë dobí prej tyne, dam mâ hiq që hiç. Nuk u ka thanë kurr as me i hangër, as me i pí. Mâ së pari i këshilloj me shkue te doktori, po të munden. Madje, kur kam hapa

të barnatores me veti, mâ së pari u jap këta, e mandej ju lidhi penin e kuq për ethe. Këshillat e mira, kur s'ka njeri barna doktori, kujtoj se bâjnë mirë, aq mâ tepër që, në këto vende e skuta të lanuna s'ka mrri endè kultura, që âsht tue hecë atje poshtë ndër qytete. Këto janë punë shpirtnore që bâj unë e këto besa i bâjnë edhe doktorët bashkë me ato të vetat, sepse fjala e mirë i jep zemër të sëmuetit e ja zgjat sadopak këte jetë të mallkueme e të rrejshme...

Pat me heqë bukur keq me organet qeveritare, sikur mos të qëllonte njifarë kapitan Musa, që ndërhyni.

— Ky âsht Talushi në zâ, si kau me balushë, mâ i mençmi ndër budallë të Gjakovës. Ky simbas vendit, e njof mirë, u thot njerëzve se ka mbarue në Stamboll medresen „Mbyteka", sidomos këto fjalë i flet në këto bjeshkë të largta. Po të mos ishte i marrë dhe e zeza e vetëvehtes e po ta besojshim edhe na, do të na thonte „Mbytekingjin" ose „Mbytepulën". Hiqnjani çallmën e lëshoni si kaun e larëm. Çonie fill në Gjakovë se atje i lanë mëkatet. Gjakovarët ja dijnë rrebet këtij firauni e nuk do ta lanë me u marrë posht'e përpjetë me punë të papuna. Do t'ja pastrojnë shpirtin me hir ose pa hir e s'ka ku del kah rruga e njerëzve të ndershëm. Ata ja japin armët që i ka pasë zanat përpara — kazmën. Ky nuk bân as për burg se edhe këtê e prish!

E Talushi „siellu e pështiellu, eja në kûj e lidhu". Zahër uji e dheu po e ngrihkanë njerín.

KUR DUEN BURRAT E FORTË, SHKA NUK BÂJNË

Vdes mbar' e nuk vdes krejt, kush ka shka me lanë përmbrapa. E me të vërtetë, të zgatet jeta dhe zani endè për së vdekuni, po u përmende për ndonji punë të bukur e t'urtë, a pjellë të mirë. E kështu përmendet edhe Ibrahim Aga — jo soll' për mend e pjellë të mirë, po edhe për grue që s'ja pat kush sa qe gjallë. Plaku, tue u nda këso jete, la shtëpín plot djem e çika, me të tana të mirat. E kur bani me dhanë shpirt ndêjt e i tha t'shoqes: „Hallall bama, moj fisnike, se m'ra mue shorti ketë herë. Rritmi djemt — sakola — amanet plang e shpí — ruejau nderin e zanin e mirë". Msheli syt ai farë burri, vdiq e shkoi Ibrahim Aga, po edhe e shoqja veç ja mbajti fjalën e ja mbajti besën. Sa qe endè e fortë dhe e kërthnestë, ruejti e madjè, përtrini vatanin e burrit, i rriti djemt si rruspi dhe çikat si drita, martoi i martoi, priti e përcolli — si mâ e mira — miq e dashamirë të konakut. Prandej, heret hyni në rend të zonjave të mëdha të Gjakovës, e madjè u mat ndhe me burra për gjithshka.

Sod i thonë asaj gjindja Halla Fatë, pse qe ftyra e ndera e Ibrahim Agës. E tash ka mbetë ajo nji grusht plakë — tkurr' e krrusë — me të hupë ndër sŷ. Nja dy gishta qafë memzi ja mbajnë nji krye të vogël mertisë në namazbez si ndonji shêjtorje. Pak flok' e shum thija e mote sa vetë s'i mban në mend. Kamb' e dorë s'i punojnë mâ e, kaherë, s'e ka kapërcye pragun e derës. Shisa e pejza kanë nisë me e lëshue, ftyra rrudha-rrudha dhe, në dy gropa të mëdha, syt tue i u shkimë, janë shenja të dimnave të mbramë për tê. Nja dy tre dhambë si kokrra groshe të faistë ja shëmtojnë edhe mâ tepër të dikurshmen gojë të bukur. Çdo send ja zen rrugën e për gjithshka cijz e murmuron e, shpeshherë, bile gufon si qukan. Vetëm dishka endè e kallxon të gjallë: gjuha e mpreftë, e rreptë, shituese. Përkundet tash e mbyllun në botën e vet-me vegimet e moteve t'arta që kaherë i kanë prendue. Asgjâ s'e nxen mâ... E nji detyrë kryesore i mbetet: me sigurue xhenetin, prandej lutet, lutet, lutet...

Po Talush Efendija, ju e dini, ka pasë miqsí e jarani me burrat mâ në zâ të Gjakovës. Buri i Hallës Fatë, Ibrahim Aga dhe i ati i Talushit kanë qenë miq me zemër e me krye. Prandej, Halla Fatë e don dhe e nderon Talushin si djalin e mikut mâ të madh të vatanit të burrit. E çëmon edhe mâ shum qysh kur Talushi ka hŷ në rendin e burrave pleqnarë dhe nisë me u përmendë për mend e urti. Bâhet ndonji ndêj' e mirë, a shtrohet ndonji darkë për nderë e Talushi aty katullaqë, te Halla Fatë.

* * *

Asht nata e madhe e Ramazanit, nata e Lejletylkadrit, si thonë hoxhët arabçe, nata kur çilet qielli. E Hallën Fatë kanë ardhë me e pa dhandurët, se çikat i ka dhanë ndër shpija të mëdha të vendeve të mëdha. Dhandrri i parë âsht Aziz Efendija i Prizrenit dhe i dyti Rrustem Aga i Pejës. E duen fort Hallën Fatë, se i ka bâ me grá të vyeshme dhe pjellore. Kanë ardhë me e pa, e janë për yftar të natës së madhe, se kush e di shka bâhet me të Ramazanin tjetër... Mbasi djemt e mëdhêj Halla Fatë i ka për rrugë dhe të tretin, mësues ndër katunde të Gjakovës, qet e thrret Talush Efendín që të mos mërzitën dhandurët pa muhabet dhe Talushit nuk i prishet aspak qefi për këso sajdinash.

Nuset bâjnë gati yftarin në çardak, ku Ibrahim Aga pritte dikur miqt e randë. Kësi çardakash nuk ka shum në Gjakovë: âsht i rrethuem krejt në xhama të zbukuruem me saksija lulesh. Në shenj nderimi, nuset këpusin rrema fasligenash dhe jau falin mysafirëvet për t'u marrë erë, e për t'u lehtësue mundin e agjinimit. Mbi sini vihet nji dymertepsí rreth e rreth shandana të ndezun, sepse âsht edhe nata e qirave. Mandej — shka po do me pa, gjithfarë bojnash: hurme, limonata, shurup, petlla me mjaltë si për Talush Efendín! T'agjinuemit presin me padurim e numrojnë me kokrra tehspihsh qelibari dekikat e yftari, pak si të zymtë në fytyrë, si të mallëngjyem e të tretun ndër kujtime. Hallës Fatë i rri shpirti pezull ndër lutje që përshpirt e nalton kah zoti, simbas adetit — për të gjallë e për të dekun. Ajo ndër të tjera, thot me veti: sikur ta kisha zotnín tem pranë meje — at Ibrahim Agën, — me ndêjë sonte me këta dhandurë! Kur qé, shungllon nji krizëm e madhe që dridh xhamat e çardakut — topi i Ramazanit — dhe ushtojnë zanet piskë të hoxhallarëvet ndër xhamija që thonë: kini lêje me e bâ yftarin, po patët agjinue.

— Banja duan — i thonë — ti, Talush Efendi, se edhe dita e sodit e pat! — dhe të gjithë çojnë duert mbas tij.

Mbasi u flladiten dhe u këndellën bukur mirë, kuvendi erdh e u bâ i gjallë, mâ i larëm. U përvetën dhandurët fije e për pê me Hallën Fatë dhe Talush Efendín, për shum sende Azis Efendija foli për shtëpí të vet dhe për Perzeren: për zarzavate, vneshta, mjellje t'orizit, veç u ankue për mushkajat që fort janë shtue tash së mbrami e po i mundojnë pleqt e ngeshëm. Rrustem Aga kapi tjera fjalë — ato të Pejës — dhe Talushi mori nëpër gojë havadise vendi. Për me kënaqë edhe hallën Fatë, që rrinte si kërcunë, nisën me folë edhe për adete e doke të moçme, për punë të qiellit, për sharte e borxhe të fesë, për nevoja të trupit e të shpirtit. Të gjithë ishin netekë me e ngucë Hallën Fatë, me ngucë grêjzën

me krande... Prandej ja lavdojnë ketë jetën e sodit, adetet e reja e njerëzit që po duen me zhdukë edhe Ramazanin. E veç sa e gërgasin pak, se ajo del vetë në mal...

— Posë të mjerat e kërcunat, na plakat, që ja mrrimë kësaj dite! Ku janë burrat e moçëm, shokët e zotnís sim, Ibrahim Agës, koha e pashallarëve dhe e bollekut! Ku janë trimnija dhe begatija e ditëve fatbardha! U prish dynjaja! Na u prish besa e na u prish feja! Me të marrë malli njiherë me ndêjë me burra si ata të dikurshmit me nefuz të madh, e kishin fjalën fjalë e besën besë. Sod janë çoroditë gjindja, i ka kapë lakmija, janë prishë zemrat, uf, kur nuk çilet toka me na përbî të tanë! E gjith po më duket: edhe kaurrija e shkjenija janë prishë e s'janë ata të moçmit! Po thonë kanë dalë adete e mend të reja, këto janë adete e mend të faqes së zezë! Si me na pasë nemë perendija. Jemi në Ramazan e nuk e dij sa vetë po e mbajnë në Gjakovë, mâ së pari shpija jeme ásht prishë. Të tanë kanë dalë dinit, he mo zo' mâ keq për né, qysh s'po tutemi hiç prej zjarmit të xhehnemit...

Tërfllon e tërfllon Halla Fatë.

— Mos mori Halla Fatë, a hiç s'po ta merr mendja punën e këtyne burrave dhe grave të sodit? — ja pret Rrustem Aga.

— Uh, zoti na ruejtë! Po e shoh mâ së pari në kotillën teme — të damë nji barki e nji zjarmi. Këta, burra? Këta, e ju bashkë me ta m'i keni veshë do cukla e m'i keni bâ ftyrat tasllak, si t'ishit grá! Burrat e hershëm kishin musteqe vesh e m'vesh, tirq e kaparana me ar, ecshin randë, kishe lezet me i pá. U kishte hije ndêja ndër burra, u kishin hije fjalët dhe kualt e shalës. E ju, të sodit, po më dukeni do burreca, do cilimila, baras me grá. E këto kërsollat që po thonë se janë hi n'allafranga, mos priçin ditë të bardha, jarabi, mos me ta mbushë synin për kurrgjâ! Po i shoh mâ së pari të mijat, e mandej rreth e rrotull. M'i kanë qitë ato kambë si shkopij, se po lypin fistana — të delendrisunat e pajtueme me marre — qé, shkinat dhe kaurreshat në vend. Vithe, ball, vesh' e qafë e krih deri në sjetulla i kanë qitë për ledinë, bre mordja i marrtë! Jo, jo, na kemi pasë marre në vaktin tonë, s'na kanë pá fijen e flokëvet jashta mafesit, jo mâ me ndêjë krye shtruet e qafëcullak. Kjo kurrgjâ se shka po ndie të tjera: po shkojkan disa të marrueme te berberi — burri i huej me jau pré flokët, e te kundraxhija — — burri i huej me jau matë kambën, e te terzija — burri i huej me jau matë shpinën dhe gjyksin, he ato mos dekshin shëndoshë! Po kam ndie edhe mâ zi — po më thonë, se unë së kam pá — po shkojkan disa në kafehane kambën mbi kambë, cigaren në gojë, zanin piskë e ha-ha-ha e hi-hi-hi, si me pasë kapë qiellin me dorë, mâ serbez se burrat. E burrat e tyne qaty — he ata zoti m'i ma-

rroftë, fulanat e qyqanat — tue bâ vili mili me to. Ani, a di si po më duken, bash si kumashi i Italís. Të zezuemet, me bark kallaisë e ftyrë teleisë — haema dreq, se vyejnë ndoj send as për konak, as për sokak. Për qatô âsht çue bereqeti krejt, âsht çue feja dhe Ramazanit po do me i hupë fija...

Hallës Fatë i kishte marrë zemra tapioll, syt i qitshin xhixha e goja zjarm. Nuset pëshpëritshin ndër veti: qysh' po i punon ajo gojë, ku po i gjen të tana ato fjalë me thina, gjith at mullâ që paska pasë. Dikur, mâ vonë, i vjen rendi Talushit me hy ndërmjet, me i ndá fjalët e me ja lá kryet me akull Hallës Fatë, te e cila i shkonte shum fjala.

— Mos me dijtë që gjithmonë të kanë mbajtë për t'urtë, kisha thanë se paska nisë Halla Fatë me u rrallue menç, zoti mos e dhashtë. Veç mos u ngut me rá në mëkate edhe mâ të mëdha, ani bash sonte, natën e qirave e të sakalli-sherifit, natën kur çilet qielli, tue i shá gjinden kaq fort. Shyqyr, i ke fjalë pa pazar e jo plumba, se pate me mbytë dunjanë. S'ke faj edhe ti, moj Halla Fatë, po as na nuk kemi, as të rijt e sodit. Bjen në hall njeri e s'di shka flet me disa njerëz, tutet se mos jau prishë zemrën e itikatin. Njani xhybe hoxhësh ka e hoxhë nuk âsht, tjetri musteqe dervishi ka e dervish nuk âsht. E disa janë edhe hoxhë edhe dervishë — të larëm — e të tanë derdhin nasihate për sharte dhe borxhe të fesë. Njana palë i kallxojnë ato shum të rrepta, tjetra shum të buta. Edhe ti ke të drejtë n'atê tanden, për kohën tande. Ti i ke dashtë gjithmonë burrat e fortë e unë due me të kallxue sonte bash se shka kanë bâ burrat e fortë për punën e Ramazanit, për të tjerat, do të kuvendojnë tjetër herë...

— Unë po pëves për Ramazanin e zotit a e kemi me borxh dhe jo për hoxhë e dervishë — thot Halla Fatë, me zâ të lodhun.

— Po de po, qaty po due me dalë, po mos u ngut. Po due me të kallxue se Ramazanin s'e ka vû zoti, po njerëzit e fortë për me heqë sherrin e lakmín nga zemra dhe tulin nga trupi, për me ja ditë hallin i forti të ligit. Kështu kanë mendue pejgamberija dikur e sa ujë ndër urë ka hŷ qysh atëherë! Po bane e pëvete Mulla Gecën — edhe atij po i thonë dinsëz, se mue moti ma kanë ngjitë mâ — se kush e ka me borxh Ramazanin, thot: vetëm ata që shofin menfatë, kanë hajr prej tij.

— Ndoshta âsht bâ edhe ai i larëm, hem borxhë, hem dervish — ka hŷ në taraf t'atyne që duen me shkue me dy lugë në shenet?!

— Vallahi, bash keq s'e ka! Po, po due me të kallxue disa punë që kanë bâ vakí ndër katunde, se ti e din — burrat e fortë e t'urtë kanë dalë prej katundi.

Halla Fatë nisë me i hapë sŷt e me i currue veshët.

— Kurrgjâ nuk bâhet pa sebep të zotit, as burrat e fortë s'mun bâjnë kurrgjâ pa thanë e urdhnue aj, i qofshin falë! A e ke pasë ndie nji fjalë t'Ibrahim Agës, kur ishte gjallë? Kallxonte për njifarë burri të dheut, kur kish pasë dashtë me e vjerrë hyqymeti. E kishin pasë pëvetë sa sharte ka „turqnija" e ai kish pasë thanë: pesë pushka e gjashtë alltija. E mananë e këtyne fjalëve na e kallxoi atëherë Ibrahim Aga, domethanë se çdo gjâ âsht me takatë në ketë jetë e besa edhe në tjetrën e ashtu edhe shartet e borxhet e fesë.

Kqyr se shka ka ngja nji herë m'nji katund të Dibrës, në Bulqizë. Nisë me hŷ Ramazani në katund të tyne. Çohen burrat e fortë e ta qesin kushtrimin „burra, besa-besë" e t'i rrokin pushkët, e grât grabujat e tërfurqit. mbasi e banë pleqní mos me e lanë, pa mbarue të tanë. U zunë grykat, filloi potera e pushka, e qysh atëhere Ramazani rá koçak e nuk u duk mâ ndër ta. Në disa katunde të malsís sonë, ku e dajnë vadën e ujit me rend, bâjnë pleqní vjet për vjet për punë të Ramazanit. Po i rá katundit rendi i vadës në Ramazan, agjinim s'mban kurrkush, se puna e gjallnís âsht mâ me borxh se puna e Ramazanit. A e sheh, moi Halla Fatë, se shka bâjnë burrat e fortë të katundit! Ti e din se mendët e urta n'katund e kanë amën. Bile po t'kallxoi shka kish pasë ndodhë edhe mâ ngat nesh, këtu në Has të thatë, Ramazani kishte pasë rá në muejin sŷ-kuq e gjindja dorëhollë e vendit kurr s'e kishin pasë pá vehten mâ ngushtë për ushqime, sepse moti kishte pasë marrë fort thatë. Çohet nji plak hasjan, kështu si ti, bje fjala, e i thot t'birit nji ditë Ramazani: shkò, biro, e çò nji barrë qymyr në Perzeren. e kqyr shka po bâhet atje nji herë. U nis djali pa dalë drita dhe kthei pak para yftarit. Plakut i shkonte tim për kreje prej zorit të duhanit.

„Hê, more bir. shka pae e shka s'pae?

„Gjithshka, o babë" — i thot i biri.

„Fol mâ, bre bir, se mbarova!"

„Përzo, babë, gjindt ishin lodhë e shkue, të tanë tue u pështetë mbi do shtaga, s'u kishte mbetë pikë gjaku në ftyrë".

„Po mâ?"

„Po mâ, shka me të kallxue, ishin mbledhë disa burra të fortë e pleqnarë në kuvend për punën e këtij Ramazanit e veç jep e merr"...

„Qashtu de, he ta lumsha! Po mâ?

„Paj, po bâjshin kuvend, po thojshin mbaroi mileti. Dikush thonte me e lanë Ramazanin vetëm tri ditë ndër ne e besa dikush...

„Hâ de mâ, qysh dikush?"

„Besa dikush e gati të tanë po thojshin me e përzanë krejt e mos me lanë mâ me rá në shehër".

„Oh, burrat e fortë, kur duen shka nuk bâjnë..."

N'ato fjalë, hyn baçica, e zoja e shpís, e pisket — „kuku për ne se ç'na mbaroi feja!"

„Kuku për kryet tand! — briti të madhe plaku — jashtë, mori meçkë, se po bana e kapa nji dajak... A nuk e din hala se burrat e fortë e kanë prû dhe burrat e fortë me dashtë ja hupin krejt fijen. Sod kështu e paskan pá me rrugë e veç për hajr na koftë!" — e çak shkrrak gur e unuer, t'i dha zjarm eshkës e puf e puf çubuku. E përnjiherë erdhi njeri krejt në veti. Sod e at ditë Ramazani ka rá koçak edhe në Has të thatë.

— Po në Gjakovë? — pyet plaka tashmâ e hutueme.

— Në Gjakovë ja kanë vû kapakun. Mos pëvet — âsht bâ me e qajtë Rahoveci... Në katundin e madh të Gjakovës që ka nxjerrë aq burra të përmendun, e kishin pasë bâ tevatyr punën e Ramazanit qysh në vakt, veç pa zhurmë e pa poterë. Disa hoxhë kryefortë kishin pasë thanë: ja me e mbajtë tridhetë ditë, ja hiç — ja kishin pasë shtërngue fort grykën thesit. Disa të tjerë mâ të butë kishin mendue me e zvoglue në dhetë ditë e bile këto me i zbutë me kos e me hashaf. Atëherë këtyne jau kishin pasë ngjitë emnin dervishë. Qysh atëherë ishin ndá gjindja dy tarafesh· në kryefortë që lypshin vetëm xhenetin, këta e hajshin Ramazanin natën dhe e mbajshin ditën, në kryebutë që pranojshin me hŷ ndërmjet xhenetit e xhehnemit në jetën tjetër — këta e hajshin edhe ditën edhe natën Ramazanin. Me këta të mbramët u bashkuen edhe burrat e fortë, burrat e urtë, të tanë me sebep të perendís. Tarafi erdh e u rrit aq shum sa burrat e Gjakovës lypën vetëm xhenetin e kësaj jete dhe xhehnemin e asaj tjetrës. E këto mend i çuen edhe në Pejë edhe në Perzeren. Në ketë taraf besa kanë pasë hŷ edhe Ibrahim Aga e baba, rahmet paçin! Po — s'âsht bâ adeti-burrat e fortë me jau kallxue të tana sendet grave të veta. Mandej erdhën shkollarët e rij dhe puna doli për fushë. Këta me tjera manana — ja hoqën brincën përgjithmon' e jetë Ramazanit. Atëherë u shliruen të gjithë e thanë — as zoti s'ka çare pa i pranue gjithë këta burra të fortë e t'urtë në xhehnet, se sakatat, qorrat e plakat vetëm e shëmtojnë xhehnetin...

— Po, atëherë, kush e paska me borxh agjinimin e Ramazanit? — ndërhyni plaka me habí.

— Jo, unë po të kallxoj se kush nuk e ka, mandej vetë merre me mend a âsht koçak a jo edhe ndër ne Ramazani. Qysh ma prenë mendja mue dhe Mulla Gecës nuk e kanë me borxh mâ së pari pleqt sikur ti, mbasi i barazojnë me fëmij: qyshkur i përdorin, në Gjakovë, me çue bukën në furrë dhe, në malsi, me ruejtë dhent — e shyqyr që s'âsht Ibrahim Aga gjallë! Puntorët dhe bujqit nuk e kanë me borxh, se pá djersën e tyne na s'do të mujshim me folë

sonte. Efendilerët dhe gjindja me shkollë gjithashtu nuk e kanë me borxh, se pa mendët e tyne s'bâhet gjâ e hajrit në milet. Mandej — grát shtatzane nuk e kanë me borxh. Udhtarët që ngasin për tuxharet nuk e kanë me borxh, se duhet me i mbajtë fëmijt gjallë.

E kanë me borxh ata që flejnë ditën, n'paçin ndejtë tue hangër natën; ata, të cilëve u thot doktori mos me shtî bukë në bark, veç si dervishët që hanë kos e hashaf në muharrem. Sa për dua e për qira për të dekun e për të gjallë, këto i kemi me borxh të gjithë, se këto nuk bâjnë dam, po ta lehtësojnë zemrën e ta flladisin shpirtin. Mandej nuk e kanë me borxh ata që janë t'unshëm nga malli i të dekunve, grát plaka si ti, vejushat t'unshme për burra e vejanat t'unshëm për grá çikat plaka e djemt, mbetë pa martue për mukajet, mbasi kërkojnë nga martesa vetëm mjaltë t'amël. Nuk e kanë me borxh ata që janë t'unshëm për pare që të jetojnë si duhet. Grát që nuk pjellin nuk e kanë me borxh, se edhe këto janë t'unshme për fëmij. Ata që kanë nevojë për mend, njisoj si ata që u shesin mend të tjerëve, nuk e kanë me borxh Ramazanin. Ata që lakmojnë mallin e huej dhe hasretojnë dynjanë, krenarët dhe zemërkëqijt, nuk e kanë me borxh, sepse edhe po ta mbajnë nuk u bâhet kabul. Grát e lëshueme prej burrave dhe burrat e lëshuem prej gravet nuk e kanë me borxh Ramazanin, se boll e kanë lá me vuejtjet e shpirtit të tyne gjatë martesës. Po ashtu nuk e kanë me borxh edhe grát që rrihen prej burrave të tyne të fortë dhe burrat fatzi që zdrupaten prej grave trimnesha. Nuk e kanë gjithashtu me borxh femnat mendjelehta që s'dinë kur duhet me qaitë dhe kur duhet me qeshë, se këto vuejnë nga sendet e tepërta. Të tana këto unë e Mulla Geca thomë se duhet me i shtî në kuranin e ri...

— Po mirë, kush po mbet me e pasë me borxh? — këcyen të gjithë përnjiherë.

— Jo, po, mbesin vetëm ata që kanë menfatë prej tij, ata që kallxojnë se duhet me besue në jetën e atjeshme dhe me punue për ahiret — edhe këta, nëqoftëse marrin ndonji rrogë për atë punë, se falas nuk e kanë me borxh.

— Ani qysh po thue ti, Talush Efendi, edhe Ibrahim Aga më paska pasë rrêjtë, e mue kërcunës sa fort m'u ka pasë dhimtë?!

— Po besa, gjithë ditën të ka rrêjtë ty Ibrahim Aga, e nanën teme baba.

— Tash, përzo, po ja hjeki krejt dhimtën.

— Besa moti ja ke hjekë — dhimta e burrit si dhimta e brrylit, sidomos — qyshkur rriten djelmt.

— Po këtë yftarin e të tana ato lutje që bamë?

— Kurrgjâ nuk prish punë, gjithkush — thot Talush Efendija — lutet për sende të mira.

— Po burrin tem. Ibrahim Agën, a thue ku e kam tash?

— Sigurisht në xhehnet, se aty hyjnë burrat e fortë me hatër a me zor.

— Po unë ku due me hî?

— Ti e din vetë, qysh t'ja bâjsh hyzmetin.

Halla Fatë u hutue krejt. Po shka me bâ, kur burrat ja kishin pasë luejtë truellin Ramazanit — edhe Halla Fatë ja kish pasë luejtë ka pak bishtin, po jo ashiqare!

— Mjera unë — tash dola krejt në mal, e s'jam me mend as në tokë as në qiell: kush ka të drejtë nuk po e dij, veç — mos na le zot pa burra të fortë as në këtë dynja, as n'at tjetrën, se shum i kam dashtë, si e ré, si plakë.

— Qashtu de, prap mâ mirë me të fortë këtej e andej, se me u kapë me të ligj nuk del gjâ, ndigjom mue. E qe mâ tash Halla Fatë, fort je plakë — ke mbetë kambë n'dhé, kambë mbi dhé — e shpejt ke me shkue te Ibrahim Aga e me i pá atje me sy burrat e fortë...

— Jo, kurr mos e dhashtë zoti, pa ardhë vakti.. due me ndejtë këtu me këta burrat e fortë të kësaj dynjaje, në Gjakovën tonë... Ibrahim Aga boll âsht njiherë atje!...

U kënaqën Halla Fatë e mâ fortë dhandurët e nuset e shpís për punët e burrave të fortë dhe koçakë të Ramazanit në katundin e madh të Gjakovës...

AKCIONI I PARË I GUERILJEVE

... U muerën vesh pra — tha Dyli, tue dashtë me përfundue bisedën — Bujku me grupin e parë merrr anën këndej prronit, unë me grupin e dytë andej prronit, e Guri me dueriljen e tretë fushavet e sipër. Ti Emin, të përgatitish, pra ndêjen e të mos bijsh në sy; Cërnin e Bacën, shko merri e çoi atje. Në 9 sahati fillon puna. Edhe nji gjâ, se gati harrova: proklamatat paloni mirë që të mos lagen dhe i lëshoni në vendet e teruna — nën strehë të dyervet; landët e telat mos i leni të gjatë se mund t'i përdorin prap. Tash në punë, pra! Vdekje fashizmit — Liri popullit — i thanë njani tjetrit dhe u shpërndanë. Me frigë përgjegjësije, por me entuziazëm të jashtëzakonshëm, u nis secili për në vendin e takimit me gueriljen e vet.

Mbramja e 30 prillit. Nesër: Nji Maji. Komiteti qëndruer me proklamatën e vet i thërret gjithë antarët e Partís komuniste, gjithë puntorët, krejt popujt e Jugosllavís, që të hidhen në luftë për jetë e për vdekje kundër okupatorit fashist, të forcojnë rradhët e veta edhe mâ tepër, të sabotojnë kudo që të jenë. Barrë e randë u ka rá përsipër komunistave, me qenë në ball të luftës — nuk âsht mahí. Emini, Dyli, Bujku dhe Guri kanë vendosë që me gueriljet e veta, përveç shpërndamjes së proklamatavet, të presin edhe landët e telefonit. Duhet provue këto guerilje, që janë formue.

Rêt shkëputen grumbuj grumbuj prej majes së Shkelzenit dhe të Gjeravicës e vrapojnë me shpejtësi kah Pashtriku e Sharri. Hana sipër Pashtrikut nget e mëshehet ndër rê e, tue dalë përsëri, i përgjigjet udhtarit, që e ka zanë vona në pyll dhe prej frigës e josh shtëpija dhe oda e nxehtë. Çetësí. Nji grue këndon larg. Uji i Llukacit âsht rritë. Duket se në bjeshkë ka rá shi i madh. Në mendjen e çdo gueristi përshkohet nji frigë përzie me gëzim, me entuziazëm. Herë i duket vehtja mâ i madh, mâ i zoti, herë e mbulon të ftoftit. Sigurisht prej frige. I del vehtja qejfit. Çudí e madhe; po pse gjithë kjo frigë? Asnjani prej këtyne nuk

i ka hije punës me dy mendime. Në sy u shëndrit vendosshmënija. E si me e shpjegue këtê? Asht përgjegjësija që i shtin me u frigue.

Trimnija dhe friga, jeta dhe vedkja, pasprovimi dhe dëshira janë përzie dhe përshkojnë trunin e secilit. S'âsht çudí, Akcioni i parë. Musaja del për të parën herë në fushë natën.

Grrithja e sharrës mbi landën prish heshtjen dhe monotonín. Landa e parë bjen për tokë. Ushtimë e madhe. Gjithë telat tingllojnë dhe bâjnë nji zhurmë të çuditshme. Sa shum po rraptuekan, do të na ndiejnë Italianët e mos po na vijnë me tanksa, — thot secili me veti. Ra landa e dytë, e treta, e katërta... Qetësija u thye. Zhurmë e madhe. Puntorët u entuziazmuen. Muerën guxim. „O Musa!, o Dyl, o Avdi! o Dragutin!" — fillojnë t'i thërrasin njani tjetrit prej së largti. — „Sa mirë u rrëxuekan. Kqyr se disa po dilkan edhe me rrâjë e mandej mâ kollaj me i shkurtue në dysh". Dyli si triumfues, me sakicë në dorë e plot gëzim shkon prej landës në landë tue i thye filxhanat. U ndihmon shokëvet. Landët e shkurtueme i qesin në xhade.

Tre sahati mbas mesnate. Prej urës n'urë landët u prenë: tridhetë e nji. Guri kishte dalë dhe përtej urës. Preu katër landë.

Nji pushkë krisi te Tyrbja. Asht shêji për me u mbledhë. Dylit iu kanë bâ duert gjak. Bishti i sakicës ia ka vra. Medet që s'kemi dinamit — ja priti Bujku — se do t'i kishim prishë edhe këto ura. Mjaft mâ — iu përgjegj Brahimi — s'po ngihesh kurr. Të nisemi për bazë se qè, duel sabahi, e shokët duhet të ndrrojnë teshat për me dalë në punë.

Të përlloçun e të lodhun, të rraskapitun por të mbushun me gëzim e me besim në vehten e tyne, hecin tue qeshë, tue kallxue se cili ka rrëxue mâ shum, cili ka pré mâ shum telin. Secili e ndjen vehten mâ trim, mâ kryenaltë, dhe mâ me besim në vehten e vet. Kënaqsija, autoriteti dhe gëzimi i triumfuesit shprehen në fytyrën e në fjalët e çdonjanit.

Akcioni i parë u krye mirë. Kemi sepse festojmë ditën e Nji Majit.

NË PRITJE TË KORJERIT

— Nga kujtimet e Luftës nacionalshlirimtare —

Dhetuer i vjetit njimijë e nandëqind e katërdhetë e tre. Mot i lig Vrânsinë, me shí.

N'odën gjysaterr, keq ndriçue prej nji bishtuku të varun për gozhdë në murin e nxímë prej tymit. Blini, komandant i shtabit operativ, ulun në skâj të krevetit prej dërrasave, paritte kambët e mbërdhime në nji legen vingu të vjetër mbushun me ujë të vokët e të skuqun prej supermanganit. Kambët nuk ja durojshin as të nxehtin as të ftohtin. I tretun në rrymën e mendimeve shqetsuese, soditte zymshëm grimcat e mishit të kalbun, që i shkoqeshin prej gishtave të zbardhuem. Mërzija përvluese e pritjes së korjerit ja kishte trazue qetsín e mendjes.

„Shka i ka ngja? Mos e kanë kapë?... S'e besoj! Nuk bjen në dorë i gjallë. Asht komunist i pjekun dhe i sprovuem... Nëqoftëse e kanë kapë? Ai e ka pasë postën me vedi. Fashistat do ta torturojnë barbarisht për me zbulue të mëshehtat e organizatës sonë. Le ta torturojnë... prej tij s'del fjala! Me ja pre lëkurën me gërshanë, me ja shkulë dhambë, tmallë e thoj, me ja gërrye ashtin me thikë si Kërsto Popivodës, ai nuk e tradhton çashtjen e revolucionit. Partija e ka edukue dhe e ka armatosë me idena bujare të vetmohimit, me dashunín e pakufí për popull e atdhé. Mâ parë pranon vdekjen se sa korín".

Vonesa e korjerit e trazonte Blinin mâ shum se dhimbja e rreptë e kambëve. Nga lajmet që pritte prej Gjakove mvarej organizimi i Konferencës së parë nacionalshlirimtare për Kosovë-Metohí.Prandej, me brrylat e mbështetun mbi gjûj shtrëngonte tamthat e krés me shuplakat e duerve që digjeshin prej etheve. Në legenin me ujë të vokët, sikur në kristalin magjik, orvatej me ndivnue misterin. Ndiesinat e mbrendshme, parafytyrime gjithfarësh që vijshin e shkojshin si vitima të denduna në qiellin e vrantë pranveruer: korjeri i rrethuem prej karabinjerëve në nji skutë të Çabratit, mbështetun për stom, lufton me tërbim me mashinkën vrastore dhe nuk i len rrethuesat me çue krye. Bombës ja nxjerr hallkën dhe e përgatit për t'u hedh n'erën në çasin e fundit. Ngutshëm përtyp dhe përbîn letrën konspirative. Tjerat ngar-

kesa i djeg me shkrepsë. Në hetuesí para policís çdo gjâ që e pyesin e mohon — s'ka pá — s'kam ndie — s'njoh — s'e di. Ditën e pazarit katundarët ngasin me pá partizanin e vramë, të cilin qeveritarët e kanë shtrî në nji qoshe në fushat e Bajram Pashës për ta tmerrue popullin e revoltuem...

Nji të trokitun i fortë në derë ja zhdavarit Blinit kllapinë, në të cilën ishte plandosë nga kujdesi i veçantë për fatin e korjerit.

— Hyn!

— A ta bij darkën, shok komandant?

— Shka kemi sonte?

— Pasul, si përherë, veç pa fijen e yndyrës.

— Kam hangër molla e më ka ikë dishka lezeti për bukë.

Mjeku ia kishte ndalue të sëmuetit pasulin, por atij i vinte randë me u nda prej kazanit partizan.

— Si të dëshironi — ia bani gjellëbâsi e doli tue tërhjekë me fuqí derën, që u mbyll rraptueshëm mbas tij.

Blini, që nuk e luhatte besimi në vendosëmenín e korjerit. as sa çon miza në krah, i teri kambët, i lidhi me peca, i mbathi shputat e dhimta përsipër çarapave të leshta dhe, çalas, u hodh n'odën përbrí, ku korjerët e shtabit dhe disa shokë t'agjit - propit, mbasi kishin përpunue artikullin e famshëm të shokut Tito „Çashtja nacionale në dritën e Luftës nacionashlirimtare", mahniteshin me shoqishoqin dhe piqshin kështêja n'oxhak me nji teneqe të shpueme dhe të ndryshkuen në trajtën e felterës.

Në dukjen e komandantit të pranishmit u ngritën në shêj nderimi.

— Mos lueni! — tha Blini tue hjedhë nji shiqim vrojtues rreth e rrotull dhe me nji të qeshun shtoi: — Shka keni që po bani kaq zhurmë, si me qenë në ndonji gosti kremtore? Rrini!

Partizanët u ulën pa rregull, si mujtën. Blini ndej në nji shkamb të gjanë druni dhe tash, i pari, e theu heshtjen:

— M'intereson me dijtë ndonji gjâ nga jeta e juej para se të delshi partizan.

Për çudi këtê shtek nuk kërkoi me këndue simbas zakonit që kishte kur gjente kohë të lirë me u argtue me shokë. Kangët revolucionare i çmonte pa masë. Thonte: ato frymzojnë atdhedashuní dhe ushqejnë urrejtjen kundër pushtuesave.

Halili, nji djal azgan, në sýt e të cilit, nën vetullat e zeza kular, pasqyroheshin, si të gëdhendun në mermer, dlirsija shpirtnore, ndershmënija, guximi rinuer për ndërmarrje të rrezikshme, ja nisi i pari:

— Kam qenë shegert te Adem Pula. Mjeshtri pa dá më këshillonte se shegerti lypet me pasë kambët e lepurit, barkun e mizës dhe kryet çeliku. Pikpamjen e tij ai e zbatonte në praktikë, pse

kështu i binte për lale. Më mundonte pa kursim. Të tanë ditën e lume m'endëte posht' e përpjetë. Rroga ime e përjavshme ishte: nji samun ditën e pazarit, simbas stinëve — me djath, me voe, me tri-katër rriska suxhuk ose kastravec turshí. Inati i tij kur më shihte rastësisht ndejun. Me bâ mos me iu kujtue shpejt për shpejt ndonji punë, më çonte në krue me mbushë ujë të ftoftë verës dhe dimnit. Hec e mos e ndëgjo! Vaj halli! Kriste flakaresha që hajt more hajt. E lash zanatin e tuxharllekut dhe prindët më ngjitën në shkollë.

— Sa i pashpirt paska qenë mjeshtri! — briti Sefa që tek sa kishte braktisë kasollën dhe ishte shkëputë prej prehnit të nanës pa u ngî mirë me lojnat e fëminís.

Blini, që gjithmonë gjuente rasën me zhvillue ndër partizanë vetëdijen e Luftës nacionalshlirimtare e shfrytzoi kuvendimin:

— Për me luftue anmikun duhet me e mënî e për me e mënî duhet me e njohtë. Kemi veshë armët dhe kemi marrë malet jo si cuba, si komitë, por si luftarë të popullit tonë që gjëmon dhe hjek të zít e ullinit nën çizmën robnuese të xhelatëve fashista. Gjaksorët fashista, njerëz të hunit dhe të konopit, të shortuem me çdo bërthamë vesi e ndyesije, po djegin e po shkatrrojnë qytetet dhe katundet tona, po vrasin e po therrin deri fëmijt në djep, po dhunojnë motrat e nanat tona... Këso bishash t'egra ka ndërsye fashizmi kundër atdheut tonë për me shkelë klasën puntore, katundarín, inteligjencën, për me shue çdo gjurmë qytetnimi e kulture. Por dëshira e zjarrrtë e popullit për lirí nuk vritet me plumb, nuk pritet me shpatë dhe nuk mbytet me trekambësha, fusha përqëndrimi dhe krematorë si kanë sajue hunët modernë fashista... Me eshtnat e dëshmorëve tanë, që para kohe po mbjell vdekja mizore ndër fushat e malet tona, kemi me ndërtue shoqnín e ré pa shfrytzuesa e shtypësa, bashkësín e lirë të popujve të lirë të vllaznuem e me të drejta të njinjishme. Për këtê na garantojnë edhe vendimet e AVNOJ-it, na garanton Partija komuniste në krye me shokun Tito...

Pa e sosë përligjërimin Blini, që kishte dalldisë dhe dejë partizanët me gojëtarín e tij t'ambël dhe të thjeshtë, ja behi n'odë korjeri Hysni Dobruna.

— Vdekje fashizmit! — përshëndeti me grusht, por mejherë gjûjt e lëshuen dhe u përplas për tokë sa gjanë aq gjatë. Shokët me zhdërvjellsi, pa e kuptue shkakun, ja fërkuen krahët, kambët, ja afruen nji qepë djegëse nën hundë dhe ja prunë frymën në vend.

Korjeri e përmbledhi vehten. Me përdhuni ngritte qepallat e randueme, nxorri nga xhepi i setrës nji teshë të palueme si hap dhe iu drejtue komandantit:

— Që, ma ka dhanë Stapi me porosi të preme me ta dorëzue sa mâ shpejt, gjallë ose vdekë. Më fal për këte të papritun që më ngjau.

Kënaqsija për kryemjen e detyrës, e përzime me njifarë turpi të pazâshëm rrëshqitte farfurishëm me ngjyrë të purpurtë në fytyrën e zverdhueme të korjerit si limoni.

— Asht punë që ndodh — përgjegji komandanti, tue marrë letrën. — S'ke pse me u shfajsue. — Përkundrazi — meriton mirënjohjen e Partís që s'ke dredhë në ndonji shtëpi me u çlodhë.

Blini u tërhoq vrullshëm kah drita e venitun e oxhakut. E shpaloi kujdesisht dhe e lexoi letrën e shkrueme me shkronja t'imta.

Stapi ndërmjet tjerash kumtonte se delegatët e zgjedhun për konferencë vijnë n'Orok dhe se Tempo jep drejtime me ashpërsue luftën mbas formimit të Këshillit nacionalshlirimtar...

Tue lexue letrën, Blinit i flakojshin nëpër buzët e shkumbueme rrezet e gëzimit dhe zemra i gufonte në krahnuer.

Në këte ndërkohë partizanët muerën dhe e ndërruen korjerin e përlloçun dhe të lagun ujë. Ata s'kishin ndërresa rezerva, por i hoqën nga shtati kush këmishën, njani setrën, tjetri pantallonat.

Ekonomi, të cilin e quejshin „Gandi", thatuk asht e lëkurë, në ball të ngritun, faqet e rrudhuna të ngjituna për nofulla, hundën e madhe, sýt e futun e të mëshehun mbas gjyslykëve, ua dau secilit pjesën e vet të kështêjeve turrë-turrë mbi nji fletë çadre të shkyeme, që e përdorte edhe në vend të çarshafit.

— Afrohi, shokë! — thirri. — Hem po hamë, hem po llafosemi. Nji rrugë e dy punë. Hysni Dobruna të na rrëfejë për fushe, si komunist, të lamet e të palamet.

— Pranohet! brohoriten partizanët, tue rrahë shuplakat.

Mjesnata kishte kalue. Nuk ndihej gjâ tjetër veç krizmës së kapakëve të dritareve që i rrahte fortuna me tërbim dhe frushulitjes së lëvoreve të kështêjave që kërsitshin në duer të partizanëve si gjethët e thatë të lisave prej pikave të mëdhaja të shiut.

— Hajde, Hysni, e çilna kuvendin. Tash ti e ke rendin.

Partizanëve u pëlqente fort me marrë vesh ngjarjet e përditëshme, sidomos ndodhít e njani tjetrit në kryemjen e detyrës. Kësodore, ata me kallxime ndërrojshin përvojen, i zgjanojshin njohunít e luftës partizane dhe bâheshin të zotët me u gjetë në çfarëdo situate.

Hysnija, shtrue kambëkryq, iu afrue rrëshqanas rrethit të shokëve, i fërkoi çerpikët si të donte me e trembë gjumin dhe, me çiltërín e zakonshme, filloi:

— Agimi më gjeti në qafë të Morinës. Gjindarmët, që i kishin lëshue pritat, nxeheshin në zjarm të ndezun midis nji orgaje të rrethueme prej dushkajës. Po ta vazhdojsha të hecunin, më duhej me u përshkue nëpër ledinë dhe ata lehtësisht mund të më diktojshin. I bishtnova rrugës dhe u përvodha kamba-doras shpatit. Në nji shêj vendi hasa nji rrëké, që e kishte gërrye tokën dhe e kishte pre si me thikë faqen e malit. Sa e mbështeta kambën në zgrip, tue u mbajtë për nji rrâjë, dheu u shemb, rrâja u këput dhe rrëshqita rrakadyl teposhtë nja tridhetë pash. Kur u çova, pashë aty afër nji katundar që prente drû dhe ai më drejtoi rrugën e memzi dola prej rrëkés.

— T'u paska gjetë si Virgjilli Dante Aligerit në pyllin e egër e të trishtueshëm! — bëlbëzoi Dani, që e shitte vehten për të dijshëm.

Disa nga partizanët s'e mbajtën gazin.

Korjeri, si i idhnuem, ja priti:

— Ti s'ke tjetër marifet veç me u mahitë me njerëz. Nuk t'i duron gjithkush shpotít tua therëse.

Partizanët e qortuen Danin dhe korjeri vijoi:

— Dyshimi në katundarin më kafshoi në shpirt si gjarpni, pse ai, si u përfal me mue, u nis vrik në drejtim të katundit. E mori vesh se jam partizan sado që u shtina si dugojxhí. Kishte qenë dyfytyrësh. Nga njana anë më ndihmoi, nga ana tjetër e qiti poterën. Prej vendit, ku gjindesha i ndëgjojsha vikamet që bâjshin katundarët me u tubue te xhamija.

— Lahperi! i poshtër! — shfryni Froku, tue i ngrehë n'at të thekun flokët e shprishun, që i kishin ra mbi ball. — Tash me e zbulue. Spijun! Vullnetar i fashizmit, pleh që duhet hjekë!

— Sigurisht! — tha Beqa. — E kam lanë në listë rreshtin shprazët me e mbushë kur ta marrim vesh emnin e tij.

Hysni Dobruna i fshini mustaqet me kindin e rizës, që mbante për beli.

— Ndiq... nji tubë katundarësh të mashtruem prej parësís vet, që kishte vû itîfak me i ndjekë partizanët, m'u ndenë mbrapa, si qejt kur lëshohen prej zinxhiri, por unë shpejtova hapin dhe, tue përfitue nga mjergulla, nuk mujtën me më zanë kurrkund.

— Besa paska shpëtue lehtë! — ndërhyni Avdija. — Me të pasë zanë do ta kishe pague si ujku me lëkurë.

Korjeri u shtî sikur nuk ndjeu dhe vazhdoi:

— Si kaloi rreziku nise me e ndie të lodhtin. Dihatshem shkurt e shpesh me mushkëni të nxitueme, që dojshin me më dalë prej krahnorit. U struka sa grima në nji prozhëm me pushue. Djersa m'u ftof në trup dhe nuk mujsha me i ndalë shungullimet. U

nisa drejt Grîs. Në mjedis të Sërnicës larg çdo banese, u nxî, që me ta shtî gishtin në sy nuk mujshe me pá. Baterija e elektrikut të dorës m'u kishte lagë. Me kallxue të drejtën droja se po mbes në pyll, m'u pshtjellue lamsh në fund të fytit dhe më hypi nji farë sikleti dhe kambët nuk hecshin. Fjalët e Stapit më dhanë fuqí të reja me përballue të lodhtin, acarin, terrin, lloçin. Tue shqyrtue rrugën si qorri pllambë për pllambë me nji krânde të thatë tek e mbramja, qé mbërrijta në mes tuej. Nuk m'epet me i besue vedit, se e kam çue në vend porosín e Stapit.

— Ta paskanë shti hatán dhe të paskanë shastisë gjindarmët dhe potera — murmuroi Bardhyli, që kryevarë dhe mbështetun mbi shpatullat e Niketiqit, kotej me gojën plot kështêja të papërtypuna.

— Asht kollaj me qenë gjykatës — këceu Hysnija i inatuem. — E dij unë trimnín tande. Nuk kërkohej prej meje me luftue kundër gjindarmëve dhe katundarëve, por me ja dorëzue komandantit letrën e Stapit. Me pasë qenë ti në vend tem do të flitshe ndryshe. Katërdhetë, pesëdhetë, gjashtëdhetë kilometra rrugë, kërcnue në çdo hap prej fashistave dhe agjentave të tyne, të shumën e herës fill i vetëm, njizet, tridhetë katërdhetë kilogram në çanten e shpinës, nëpër shtigje gati të parrahuna, si nji ditë për ditë, nuk âsht bash detyrë e kollajshme dhe e parrezik.

Tash ndërhyni komandanti:

— Jo Bardhyl! Hysnija ka veprue mirë që iu ka shmangë ndeshes me anmiq. Duhet dijtë me e përdorë trimnín me mend. Ai nuk âsht frigacak, por guximtar i çartun. Duhet marrë shembull prej tij si kryhet detyra! — dhe në shêj falnderimi ja rrahi krahun Hysnís. Mandej u tërhoq n'odën e vet të ftoftë, i kërthnesët, me vetëbesim të patronditun në fitoren e ardhshme dhe mbarështroi letërshkëmbimin me ndjesinat partizane. Oda e tij e ngushtë, si qelí, s'kishte as koftor, as mangall.

Partizanët, që mbetën aty, përfunduen:

— Të këqijat që s'kanë shërim duhen harrue. Fashistat dhe ndihmësat e tyne kanë me i pague vuejtjet tona.

Vetëm pak orë kishin teprue nga nata e gjatë për pushim. Ekonomi, si amvise e palodhshme, i fshini trohat e kështêjave.

Të gjithë u shtrinë me çanta nën krye dhe me armë afër veti, mbi firin e mykun, duhma e të cilit depërtonte nëpër hundë deri thellë në shpirt.

Opangat e rojeve zhapllojshin mbi borën e ngrime.

Partizanët fjetën si në pupla gjumin e âmbël të lumtun në lumnín e korjerit të shkujdesun.

TITOS

me rastin e ditëlindjes

Me ty, Tito, zâ-madh që gaton
Fate të mbara e t'lumnueshme né
Jetën na bân, populli mbarë kremton
T'hirzueme ditën në t'cilën ke lé.

Ti çlirimtar që dëshir' t'na valon
Pemët mâ t'ambla që kemi n'ket dhé
Lulet mâ t'ershmet prandvera që zgjon
Ungji na i shpraze, n'botën t'on' të ré.

Çdo maj i ri që vjen ty ka me t'pa
Mâ t'madh se je, para t'fortit shkëlqim
Anmiqt kryengul n'marre kanë me ra.

Prej majit n'maj hecim aq me nxitim
Sa „Plut" i egërsuem fuqi nuk ka
T'na ndalin vrullin në t'bukurin udhtim.

STAFETA E TITOS

Nëpër lamije luftash me gjak t'mbrueme
Ku idhshem rrfenat flakshin partizanët
Nëpër minjere e fabrika të gazmueme
Ku garat zijn' e lindin „Sirotanët".

T'ri e të reja, fmi, pleq, burra e gra
Qiellin fllakroj' me kang' e brohori
Stafeta e Titos kah si vel përça
T'ngushtuem rrug't që reshin âmbëlsi.

Shpirt gzue e buzqeshun vrapuesit, përgzime
Aq shum t'sjellin sa s'ke ku me i shti
O Tit', që zêmrat n'nji zêmër bashkon.

E kurr s'ke prit' mâ t'kushtueshme dhuntí
Se stafetën që populli sod t'a çon
N'shêj miradije për t'mdhajat fitime.

MALLI I ATDHEUT

Me kore buke n'kryp a n'lang t'ngjyeme
N'Çabrat — te thana — s'dijsha me u-ngî;
Si gjít e nanës nën këmish' të shkyeme
Gishtat e duerve rrijsha tue lëpî.

Prore at shije e kërkojsha n'mërgim
Ku për vend malli, sikur zjarm m'përcllonte:
Për lloç të prronit, për t'gjethit piprrim,
Për lule e driza e bulkun që këndonte.

Mbi flatra andrrash largsít tue kalue
Shkojsha ku dromcat tubojsha për dhé,
Ku hana skutat din me i galdue
Me rreze ari të votrës ku kam lé.

Kështu mbas tyne bredhë me ngulmim
Etja më shtohej sa mâ shum me pá,
N'lumni i zhytun me t'bukurin vegim,
Ju lutsha zgjimit prej saj mos me m'ndá.

Vorret e t'par've ngitsha me kundrue
T'bunarit ujin n'kovën që djerson,
Brigjet me hitha, shtogun tue lulzue,
T'përkulun kallzit, misrin kah gufon.

Gjithshka më flitte, m'dejte me gëzim —
Pjergulla, mandi e dardhat n'kopshtije,
T'afrit, të dashtunit e vendit tim,
Dritat e ngjyrat e t'pazâshmet hije.

Kur kujtoj kohën që tash ka prenue,
Shija prej mallit si m'trette n'mërgim.
E shkurtë m'duket jeta për t'gëzue.
Kthimin fatmir në t'bukrin atdhén tim.

NË NJI NATË T'ERRËT

Era frushkulon përjashta e rend si e marrë tue hŷ në çdo skutë; turrin e ndal vetëm ndër drûj e dritare që dridhen në kamxhikun e saj .

Tue shkye errsinën e rrugëve të ngushta, kamioni gjerman, ndjek gjarpnimin e dritave të veta. Mbrenda luhaten do hije të zeza.

— Qe dera!

Kamioni ndalet.

Pesë ushtarë dhe nji nënoficer, t'armatosun deri në dhambë, zbresin. Mbas — masha e tyne.

Nënoficeri ndez elektrikun e drita e tij ra në fytyrën e gjatë dhe të zbêhtë të të tetit që u gjet afër derës. Përpiqen kapakët e do syve si majë boshti, por që nuk lëvizin lehtë.

— Trokit!

Dy hapa e dera krisi.

Terri përcjell krismën dhe — qetsí.

Fletët e dritares u hapën lehtë dhe dy sy të zgurdulluem kërkojnë kot errsinën. Vetëm të ftoftit e xhamit përshkon hundën e mandej rraset ngadalë deri në zemër.

— Te na!

— Shsht!

— Çou!

Errsina i përbîn fjalët që sa u ndinë. Mâ tepër shushurimë se e folun.

Dera rrapton. Oborri i gjanë e përhap rraptimën në të katër anët. Ajo derdhet aty dhe merr muret përpjetë tue u përplasë në kodrat përballë.

— Ali!

— Shsht

— Dera jonë

— Ku janë fëmijt?

— Në dhomën tjetër!

— Edhe ajo — „Lulja"?

— Po!

— Hëë!...

— E tash? Ta kam thanë, bir, ta kam thanë...

— Ata s'munden me e thye derën aq lehtë. Ti...

Rraptima u çue edhe mâ e madhe. Gjama ushtoi edhe mâ larg. Aliu u çue. Rend në dritare. Perdja ngrihet me të shpejtë e sýt ndeshin në terr. Hapen, hapen sa me përbî botën, por kot. Era sjell me vedi vetëm pështpëritje të ngatrrueme. Dikush kollitet. Mendimi shkoqet dhe merr turr si vetima. Lufta, shokët lirija. Dhe në mes të kësaj mjegulle — „Lulja"? Sa grima, mbetun në duert e nanës së saj e motrës. Sa shpejt janë mësue e si shkojnë njana me tjetrën! A thue edhe kjo duhet me vuejtë?... Perdja u ndrydh në shtrëngim të fortë të grushtit.

„Po, leni ju gjurmat e së keqes... Na kemi me ju shpague për të gjitha".

— Nanë!

— Bir!

— Jam gati. Ti çilma derën. Ata e kanë me mue, por s'më shtinë në dorë... Lufta jonë âsht e ashpër, kërkon shum, por âsht e shejtë. Na do të fitojmë dhe me atê fitore ke më pá. Të shumtë janë shokët e mij, po sa janë edhe popujt tanë. Edhe ti je pjestare e kësaj luftës sonë, edhe ti...

Fjalët duelën me nji frymë. E gjithë dhoma ushtoi prej tyne dhe ndëgjoi në heshtje.

Nji kërcimë e lehtë e derës së dhomës dhe hija humbi. Dy duer u zgjatën mbas e mbetën për pak kohë të shtrime...

Dy kambë të lehta zbresin kadalë mbas gjurmave të djalit...

Hija afrohet e zgjatun përpara, tanë sy e veshë, kah dera.

— Kush âsht?

— Hape! — ushtuen veshët e nanës si me pasë heshtë e tanë bota.

— Shka doni?

— Hape!

Nji breshën shkelmash bjen mbi derë.

— Kush jeni ju?

Zani, frikë e zemër, sulmon nëpër të çame të derës e cukatë idhtë në veshët e t'ardhunve.

— Hape, se po e thyejmë!

Dy duer, tuj u dridhë, kapën hekurin e ftoftë të grepit. Dera u hap...

Nji valë e rrëmbyeshme e shtyni nanën mbrapa bashkë me dy fletët e derës që u hapën tue bâ nji zhurmë shurdhuese mbas mureve. Nji dorë e madhe, e randë, ra mbi supin e nanës.

— Kô ke në shtëpi?

Heshtje.

— Kô ke në shtëpí?! — zani ushtoi mâ fort, edhe mâ kërcnues

Nana mundohet me pá, por shtiza e dritës ja depërton bebet e syve. Ajo çon dorën me u mbrojtë.

— Ule dorën! — e nji e rame e shoqnoi fjalën.

Terri mëshef çdo gjâ. Vetëm zanet enden si me dalë prej dheut.

— Hajde para, hec! — palltja në qafën e nanës u mblodh shuk në dorën e ushtarit t'huej. Nana shtyhet me të vështirë përpara. N'oborr, njana mbas tjetrës, mbesin dy nallane...

Shkallët kërcasin nën shkeljen e randë të çizmeve me gozhdë. Drita shpon si shigjetë terrin dhe ndeshet në derën e dhomës. Nji e shtyme dhe ajo, si krah i këputun ngjitet për muri. Drita shetit ngadalë nëpër anët e dhomës. Përvidhet nganjiherë dhe zbulon ndriçimin e tytave të çelikta. Kajherë helmetet e rrasuna deri në veshë. Nana dridhet. Në dhomë kurrgjâ veç teshave të rëndomta.

Heshtje e shkurtë..

— Ku janë fëmijt?

Nana nuk flet.

— Ku janë fëmijt, po të pyes?

„Oh, djali i nanës... Sa therëse âsht kjo fjalë!"

— Fol! — nana u shkund prej nji të shtyemunit të randë.

— Nuk kam njeri këtu! Unë jam vetëm...

— Vetëm! — nji e qeshun e thatë fluturoi nëpër terr.

— Kush âsht në këtë dhomën tjetër?

Drita ra mbi derën e hekurt dhe hapat e randë, tue bâ zhurmë mbi dërrasa, iu avitën derës.

Nana u dridh e tana.

„Oh, çikat e mija. A deri këtu me vû dorë këto? Jo, këtë s'e bâjnë as egërsinat! Po... egërsinat nuk janë ndryshe..."

Dorëza u ul poshtë dhe dera kërcet. Gjashtë hije të zeza grumbullohen në prag. Ndër to ajo e nanës nuk duket.

Nji shirit i hollë drite lëpîhet ngadalë nëpër mure, zbret në shtresë dhe shuhet. Hapet prap, këte herë mâ e gjanë, e si dy krahë të gjatë e shtynë terrin, sa çel e mbyll sýt, në të dy

anët. Pranë minderit, në nji dyshek të ngushtë, krye për krye flejnë dy vajza të vogla. Çizmja e zezë afrohet, hija përballë, e madhe, sa nata, sa e keqja e punës që po bâhet. Jorgani çohet me nji të kapun e dy çikat struken edhe mâ fort ndërmjet tyne.

Nji pyetje dhe nji përgjegje.

Nana nuk kupton.

Nji urdhën.

Dy hije u shpaluen në dritë. U përkulën dhe njana vajzë, si pendël, u nda prej shoqes.

Britma e nanës. Klithma e përnjihershme e dy vajzave. Ajo në duert e hijeve përplitet e tjetra çohet dhe, me duer përpara, me sy gjysëm të mbyllun, tue u dridhë, sulmon kot në rrethin e dritës.

Nana mësyen me duer thatë. Përzihet me grumbujt e zez, përpleshet, bërtet. Qamje, pshtjellim, terr. Dhe — syngija u rras në mishin e gjallë...

Vajza që mbet çanë dritën e ndesh në trupa të mëdhêj e pa pritë, e fërfllueme, bjen në mes të dhomës.

— Katila! — lebetit errsina e kjo mbytet. Të gulshuem. Të murmuruem nëpër dhambë zijnë në hapsinën e dhomës së ftoftë. Vajza e rrëxueme çohet, tash si e marrë, sy e gojë hapë, flokët shprishë.

— Nanë, nanë, nanë...! „Lule", „Lule"!...

Nana nuk përgjigjet. „Lulja" nuk përgjigjet.

— Shsht!

Nji urdhën — e drita u zhduk. Dera rraptoi, shkallët rënkojnë. N'oborr — zhurma e çizmeve që përpiqen me gurë dhe dy sýt flakë të kamionit të shoqnuem me krismën e motorit...

— Nanë!

Heshtje.

— Nanë!

Dy duer, tue u dridhë n'ankthin e tmerit, dy sy të vogjël hapen me ça terrin, nji trup hiqet rrëshqanë.

Nana nuk përgjigjet.

Dora e vogël tue grithë shtresën e tue bâ kah dera... kur qé, vend i lagtë, mâ andej flokë... fytyrë...

— Nanë, nanë, nanë!...

Dhoma mbushet me nji të qame të thekshëm, të naltë, të qamë që shpërthen muret e saj e turret me furi përjashta.

Kryet e vajzës ngadalë avitet dhe faqja e saj e ngrohtë mbështetet te e s'amës. Mermer i gjallë. Por vajza rraset edhe mâ

shum, nji herë tue qa, mandej, kur lodhja e kapit, pushon...

Çdo gjâ për rreth hesht.

Hesht nana, hesht vajza, hesht shtëpija, prigjon terri. Ky që shef përnatë me sýt e tij prej katrani, se si çizmja e hekurt kërkon me ja zgjatë jetën vedit. Ky shef për natë se si shokët shkojnë e vijnë, se si prej malesh s'epërta po zdirgjet lirija.

*

Dita shtrihet kadalë nëpër shpinën e maleve, derdhet fushës e futet në qytet. Njerëzit flasin, fjalët enden:

— Mbramë, po, mbramë.

— Në mes të natës.

— E mbytën nanën e Alís e vajzën e Davidit..

— Po atê që Aliu e pat mëshefë kur Davidin bashkë me të shoqen e patën marrë Gjermanët.

— Edhe fëmijt... A thue se s'po ngopen me të mëdhajt, me grát e burrat që i kanë rrëmbye me grumbuj... Po edhe me fëmijt.

— Ujku i plaguem për vdekje s've ré se ku kafshon.

ZEMËR FMINORE

Rëndom njeriut i ngulitet në mendje nji ngjarje dhe e shoqnon tanë jetën. Nuk i rrin para syve, por nxjerr krye tek tuk dhe e bân me mendue. Këtu luen kryet, bân buzën në gaz, i shëndrisin sýt e, prap, vijon puna e mâparshme. Ke të gjithë ndodhë kjo.

Kur jemi tue kuvendë, përhapen fjalët dhe ti thue: „A e dini se si më ka ndodhë nji herë"? Këta janë parafytyrime të njij kohës së thellë të jetës, që ngulmojnë me u përsëritë. I ke të dashtuna dhe kërkon me i përmendë, si me dashtë m'u sigurue që të jenë aty. Kujtimi ndizet ngadalë nga fundi i ndërgjegjes dhe — si ajo drita, që vjen tue u përflakë — të pushton fytyrën, sýt — tanë trupin.

Këto kujtime janë të lidhuna me jetën, punën e shokët e njeriut që i ruen.

Kajherë ruejmë edhe asish të ngjethshme. Këto nuk i lypim, trembemi prej tyne. Por, ato na sulmojnë vetë; gjejnë nji çast të jetës dhe dalin në sipërfaqe. Na shkundemi, përpjekim sýt dhe — mundohemi me i largue. Xixat e tyne përhapen dhe shuhen. Ndërgjegja qetsohet e na rrëmbehemi prej punës së përditëshme.

Ksisoji më ndodhi edhe mue.

Djaloshi i ri e i hjedhun më rroku për krahu dhe, buzagaz, më përshëndeti. Zani i afërt, i ambël, por — unë përgjigjem hutueshëm në pyetjet e tija. Nuk e dij ku e kam pá. Ai më njef mirë. Më pyet imtësisht për çdo gjâ e unë ja kthej dyshas. Kur e pá se luhatesha i pasigurtë më tha:

— Nuk po më njifni? Unë jam Qamili...

— Ooo... më falni, ju lutem! — ja prita shkurt.

Mjaftoi në mue fjala e parë e shkëndija e kujtimit u ndez.

Atëherë nisi të folunit e sigurtë. Atëherë gjeta edhe unë për çka me e pyetë. E ndjeva temin.

Ai më foli mjaft. Më tregoi shum sende që kishin ndodhë gjatë kohës që s'ishim pá. Për vehte, për katundin, për shkollën e për njerëzit që mue, tash, më vetojshin para syve të gjallë. E ndjejsha vedin se n'ato çaste gjindesha pranë tyne.

N'ato tregimet e tij ndjeva edhe diçka që më mbushi me nji haré fminore. Kjo atëherë kur në bisedë shtoi: „Tash jam tue studjue inxhinjerin në Beligrad".

Kur u ndava, nuk e dij sepse, e përqafova ngrohtë, shtrëngueshëm, dashnisht.

*

Tash e kujtoj Qamilin e dikurshëm: rrin në bankën e dytë kah dritaret. Fshin kajherë fytyrën me mangën e lîs dhe qesh në qortimin e syve të mij. Ul kryet e bân se po nxjerr ndoj send prej banke. Prap më shikon vjedhtas.

— N'oborr mâ shum i ndihet zani atij. Don me luejtë, por tjerët e marrin rrokopjekthi nëpër kambë dhe: „Aiii...!"

— Ç'ke, Qamil?

— Iiii...!

— Mos qaj, de! Fol nji herë...

Në mes lotësh e dënesësh, Qamili, me nji gjuhë thuqe, padit shokët tjerë mâ të rritshëm. N'at të folun të ndërpremë, qeshin të gjithë tjerët rreth tij. Mandej lëshohet e më kap fundin e setrës e nis ngadalë me u çelë. Ajo fytyrë e vrantë, plot vija lotësh e pluhni, nis me u hapë ngadalë. Ndjehet i kënaqun pranë meje e u trimnohet tjerëve. Jo me fjalë e të shame, por me sŷt e tij që kqyr çdonjanin para vedi.

Se si më gufonte diçka në krahnuer e nji afsh-më kaplonte tanë trupin. Aty më vinte me qa... s'e dij sepse. Por kjo shpërthente në të qeshun e unë përzihesha me fëmijt e turravrap ngajsha nëpër oborr. Ata më ndiqshin. Mâ i mbrapmi, Qamili. E shifte se s'po mundej me na mbrri dhe mejherë niste me bërtitë, mandej shtrihej... Vlonte edhe te ai diçka si inat pse s'mundej me nga me shokët.

Kështu më kujtohet Qamili... Po, nuk âsht vetëm kjo. Ruej për tê diçka edhe mâ të thellë, mâ të përmallshme për mue.

... Mëngjez. Fmija tue rendë rrugave e shtigjeve për në shkollë.Kmishat e bardha larojnë arat si pika gëlqereje që mandej grumbullohen n'oborrin e shkollës për me bâ nji lamë qumshti që valvitet pa prâ.

Unë rrij në kambë. Çdonjani prej fëmijve kërkon me më përshëndetë. Unë ja kthej buzagaz.

Të kënaqun për përgatitjen teme, ngasin e përzihen në lamën e bardhë.

Fëmij! Sa çkujdesun e kqyrin shoqishoqin, fushën, horizontin. Ata çkujdesun kqyrin edhe në mue. Vetëm presin t'u flas diçka, t'i përkdheli me sy e, ndoshta, t'ja ndrydhi edhe dorën në shuplakën teme të madhe.

Por, kur t'ja bâjsh ndonjanit këtê, e lypin të gjithë. Të vërsulen me bisht të synit e të duket sikur të thonë: „Pse nuk qesh edhe me mue? Pse s'më përkdhel edhe mue?"

Fëmija flet mâ tepër me sy se me gojë. Goja e fëmís âsht memece për zemrën e tij të gjanë.

Unë derdhi shiqimin tim n'at lamë të bardhë që herë shkyhet e herë arnohet.

Bjen zilja. Klithma pushton gjithshka. Të gjithë rreshtohen. Qamili sod ka ndejtë në rreshtin e fundit. S'e kam vû re mâ parë. Më kqyr ngultaz. Në shejën që u bâj me dorë, fëmijt hyjnë në derë. Këtu ngjajnë si ato delet që në shtegun e arës shtyjnë njana tjetrën për me dalë sa mâ parë. Ndonjani thue se hyn fluturimthi. Nuk ndëgjojnë se u bërtet. Jo Ata e kanë n'asht, në shpirt lëvizjen . . .

Ajo zhurmë e madhe që qe jashtë, vjen tue u përmbytë ndërmjet mureve të klasës, mandej me prâjtë, kur t'u them: „Uluni!"

Kjo fjalë sqepon përditë e përorë në veshin e tyne. Ndoshta dikush u thotë edhe ndryshe, por mue kjo m'u ka bâ shprehí e përhershme.

Qamili u rreshtet shokëve ngadalë dhe mbetet jashtë. Unë marr me hy e ai më thirr me nji zâ gjysëm të ngjirun. I afrohem. Qesh vetëm me nji anë të buzës e më bân shêj me i avitë veshin. Përkulem, e ndjej frymën e voktë të tij kah më xiglon e më rrënqeth tanë trupin. Mâ shum përshpëritje se fjalë. E ta shofish: në maje të gishtave përpiqet me qenë sa mâ afër meje. Kujton ti se po lyp me të besue nji të mësheftë të madhe.

— Eja pak këndej! — fishkëllon nëpër vesh.

Unë, si me qenë mâ i vogël se ai, lëshohem në fuqít e tij. Më ka kapë për dore dhe më ngreh si mënikun e shtëpís. „Çka do të ketë?" — pyes e mendoj, por ai i ka ngulë sýt mbrapa shkolíës. Më ndali nën strehë.

Në klasë ndihet zhurma e fëmijve e Qamilin kjo e shqetson. Rrin pak trembshëm e heziton rrotull. Mandej, më lëshon dhe me duert e vocrra hap strajcën „e librave". Sýt — ah, ata sy hajdutë — pikojnë tash në çantë e tash në mue. Më duket se nuk më kqyrin. Ata përpiqen me më pré, me përshkue në mendjen teme.

Duert e vogla nxjerrin prej strajcës dishka të mbledhun me nji leckë, që dikur kishte qenë e kaltërt. Sigurisht e mbetun prej ndonji peshqiri të vjetër.

Tash s'po ma ndanë shiqimin. Zgjat sendin e mbështjellun kah unë:

— Çka âsht kjo Qamil?

— Ta kam prû ty.

— Çka âsht, po të pyes?

Qamili më shiqon etshëm. Sýt e tij pothuej se dridhen, si ajo drita e llampës rrahun prej erës. Qëndron pak kështu dhe:

— Mish!

— Mish?

— Po!

Këtu ndjej se si zani i çalon dhe ai përbîhet shpesh. Fytyra i mvishet me nji ngjyrë të kuqe që i shtrihet çuditshëm kah anët e veshëve në të zbêhtë. Sýt i mvishen me nji rizë të hollë loti të kthjelltë. Qamili po qan. Por jo. Anëve të buzëve agon nji e qeshun mitun, e njomë, e ngrohtë. Dhambët e rij vetojnë.

Përbîhet edhe nji herë e vazhdon me folë:

— Mbramë kemi pasë do miq. Ti s'ke ardhë e unë të kam prû hisen.

Mishi i mbështjellun, qé, gjindet në dorën teme. Ndjej ftoftësín e langut të tij që ka përshkue nëpër leckë. Qamili kaq pat me më tregue. Nuk flet mâ, vetëm qëndrojmë ballë njani tjetrit. Dhe me i thanë edhe unë ndonji fjalë, por jam ngurrue para këtij fëmije që tash ka ngulë kryet e rrin si me pasë bâ ndonji faj të madh. Unë kam zbritë e hý në zemrën e tij dhe gjindem para mësuesit tim. Të dy jemi fëmij.

Në qoshin e murit zgjatet kryet e nji nxansi. Ata po presin në klasë e mâ harami ka dalë me kqyrë se ku mbeti mësuesi. Potera e fëmijve vjen tue u çue mâ shum e n'atê po më duket se po lundroj edhe unë edhe Qamili.

Në dorë mishi i mbështjellun. Nuk âsht hisja eme, por vendi në zemrën e Qamilit të vogël.

Te e vona shtrij njanën dorë e rrëmbej kryet e voglushit. E përkdheli dhe kërkoj me e rrasë sa mâ shum në parzmin tem. Ai kthen fytyrën e më shiqon. Kërkon me hetue, me pá, e rrëshqimthi me lexue dishka në fytyrën teme...

N'ara bujku i bërtet kaut të lavrës e fëmija çojnë peshë shkollën. Unë shkundem mendimesh.

— Eja Qamil! Duhet të fillojmë mësimin.

Qamili shkon para meje ngadalë e përvidhet prâjshëm nëpër derën e klasës. Unë kthej njiherë në dhomën e fjetjes dhe la hisen teme. Mandej hap derën e futem te fëmijt. Ata çohen në kambë dhe unë u drejtoj fjalën e përditëshme:

— Uluni!

*

Qamili sod, kur më përshëndeti, nuk më foli gjâ për hisen e dikurshme. Ai e ka harrue, por unë jo. Ajo dhuratë e përvujtë e nji zemrës fëminore ka mbetë hise e shpirtit tim.

LEDINA U BÂ ARË

Nji fishkëllim' mbretnoi mbi zane
— A âsht tren a shka ushton?!
Fluturim erdh prej nji ane,
Në kodra shungllon.

Erdhi prej s'poshti si duhí
Me nji zhurmë të shoqnueme,
I ra katundit përmbi
Si e shatorzueme.

Erdh me freskun e agimit
Me gjallní e plot haré,
Bashk me kangën e gëzimit
Ish dishka e ré.

Tufa-tufa n'për oborre
Duelën me vrap për me pá;
Qé, ledina shekullore
Arë tue u bâ!

Atje tej në fundin larg
Nji traktor fish'llon e shket,
Mbas, të tjerët — varg e varg,
Si anije n'dét.

Palë-palë tymin lëshojnë
Tue lanë shkronja n'për qirí,
Mbi ta drejtuesat këndojnë
Me hov' e gjallní.

Dhe ledinën e gjelbrueme
Me njiherë e rrëmojnë
Që me shekuj e papunueme
Tash po e shfrytzojnë.

Begatín në dheun e zi
Nuk e lanë m'u damtue —
Se tash bota me njerz t'rí
Asht tue ague.

LULJA E KUNORËZUEME

N'Kodër t'xhveshun, pa mburoje
Ku ran' dallgat e stuhisë,
Përmbi gjak që trajtoi krojc,
Shpërthyen gonxhet e lumnisë...

Përmbi gjak që trajtoi kroje,
Shpërthyen gonxhet e lumnisë,
Përmbi kodër pa mburoje,
Po shkrep dielli i lirisë.

N'kodër t'that' ku guri qajti,
Ku toka dëshroi nji pikë shi,
Përmbi zí që shek'lli mbajti,
Mugulloi nji mal i ri...

Përmbi zí që shek'lli mbajti,
Mugulloi nji mal i ri,
Mbi kodër ku guri qajti,
Rrjedh suvala me flori...

N'kodër t'shkret' e të tymnueme,
Ku veç zjarmi ka shkrumue,
Këndojnë zemrat e lumnueme,
N'rreze t'paqta tuj notue...

Këndojnë zemrat e lumnueme,
N'rreze t'paqta tuj notue,
Mbi këte kodër të tymnueme,
Lulja e Kuqe u kunorzue.

KUJTIM

Shpeshherë ta shiqoj fëtyrën e plot' si hana
e dhambët vëzllues ndër buzët Tua të nxime,
t'i shof duert e trasha plot dej dhe më kujtohet
kur ishe rrogtar
te shtëpija ime.

Më kujtohet kur edhe për kore buke
dhe në nji qoshe u knaqe me nji grusht sanë;
më kujtohet fëtyra e kambët tua të grime
dhe në faqet e palame
nji vijë loti e gjanë. . .

Ma vrave zemrën dhe desha shok të bânem,
n'mjerim, tue të sjellë pak ngushllim,
pse më dogji, oh, më dhimti fort fjala jote,
kur më tregove
se je i mbetun jetim.

A e din, Xhafer, se të desha sikur vlla,
n'Orrnica mrrizeve sa tamël bashk kem pí,
prej teje as gjumi dikur nuk më ka ndá,
as pisku i diellit
as qielli i errët me shi.

N'sa ti shpesh ma derdhshe vnerin e zemrës
dhe me lotë ndër faqe pendoheshe pse ke lé,
unë digjesha flakë, por plot besim të premtojsha
mbi natën tande
nji diell ka me nxé. . .

Shpeshherë ta shiqoj fëtyrën e plotë si hana
dhe dritën e fortë që të dridhet nëpër sy,
ta shof shtëpín tande plot' me jet' e fat
dhe zemra më rritet,
gëzohem shum me ty. . .

TYRBJA E DERVISHIT

Si sod më kujtohet koha kur endè isha fëmi i njomë, gjashtë a shtatë vjeç. Atëherë, dëfrimi mâ i madh për mue dhe për vllaznit e motrat e mija mâ të rritshme, ishte kur vllau mâ i madh. Feridi na tregonte prralla gjithfarësh. Por vetëm emnin që e kishin prralla, se gati shumica e tyne ishin ngjarje të jetueme.

Kështu njiherë, kur ishim rrethue si zakonisht rrotull tangarit, për të kalue mâ lehtë natën e gjatë të dimnit, mbasi muer mashën në dorë, përzjeu zjarmin dhe rregulloi hinin, im vlla, Feridi ja nisi me tregue aq bukur thuese kishte librin e tregimeve përpara:

„Në nji teqe në skâj të nji qyteti, si Gjakova, ndodhej nji baba-sheh me mjekërr të thime, të gjatë deri në shokë dhe me vetulla e musteqe të trasha. I veshun me nji këmishë si fustan deri te kambët, në shokë ngjeshun nji rryp të gjanë nja nji pëllambë, të stolisun me qindisje teli dhe me nji gur të mirë (të shêjtë) në midis. Rreth baba-shehut jetojshin dhe punojshin për tê dhe për veti disa dervishë, të gjithë me mjekrra, por jo aq të mëdha sa ajo e baba-shehut. Secili prej këtyne dervishëve, çdo ditë delte nëpër katundet rreth teqes, disa herë edhe mâ larg, ku ose tue shkrue ndonji hajmali, ose tue këndue ndonji duâ, simbas nevojës dhe dëshirës së katundarëve dhe simbas këshillave të tij, nxirrte pulën, okën e tlynit, o ndonji send tjetër, pse endè nuk i kishte mbushë të pesëdhetat, por prej natyre, sikur âsht shpeshherë rasa midis të tillë njerëzve, na ishte pak mâ tepër përtac se të tjerët dhe e kishte zakon me hangër gatshëm, pa u lodhë dhe pa derdhë djersë. Sa mâ tepër kalonte koha, aq mâ tepër ky merrej nëpër gojë prej shokëvet të vet, derisa në fund thash' e thanat shkuen në vesh të baba - shehut. Jo për të sigurue nji forcë pune mâ tepër, pse as që nuk paraqitej nevoja aq fort për tê(mandej edhe vetë babajt ndoshta i pëlqente të gjindej pranë tij nji dervish i tillë, por që të mos u binte në sy të tjerëve, babaj i tërhoqi vërejtjen këtij dervishi përtac tue i thanë:

— Ndëgjo, biri im: Edhe unë derisa nuk isha baba, kam punue si të gjithë tjerët. Vazhdimisht kam shkue nalt e poshtë dhe asnjiherë nuk jam kthye në teqe me duer thatë. Mandej, shihi edhe dervishët tjerë që janë këtu. Kush tlynin, kush miellin, kush pulën

e kush qingjin, secili bjen dishka, kur të kthehet. Fundi i fundit, as që âsht ndonji punë e zorshme. Madjè edhe aq i vjetër nuk je, sa mos me mujtë. Provoje njiherë, del, lëvrit. Qé, në kopsht të teqes kemi nji magar që han therra kot. Merre, merr ndonji qitap me veti, mâ parë në katundet e afërta dhe mandej edhe mâ larg. Po, ti luej, nafaka luej, ka pasë thanë ai burri i huej.

Kështu babaj i teqes përfundoi këshillat dhe porosit e tij dhe e bindi dervishin që të bânte sikurse u urdhnue.

Pa humbë kohë, dervishi u përgatit ashtu si u porosit. Muer magarin me disa qitape, u nis si dervishët tjerë. Vizitoi herë nji katund, herë nji tjetër. Filloi të mbushet me dhurata gjithfarësh prej katundarëve. Hangri dhe piu mirë kudo që shkoi, por për fat të keq, si u largue bukur shum nga teqja, tue pasë ngarkue magarin bukur si randë, pa pritë e pa kujtue, ky filloi të mos heci dhe bile të gjëmojë sa që mâ në fund u shtri për tokë dhe cofi

Dervishi, i mbetun në rrugë të madhe, jo shum larg nji katundi për ku ishte nisë me shkue, e pau vehten për së tepërmi ngushtë, jo pse i cofi magari e s'kish kush t'ja mbante teshat, por kishte frigë se udhëtarët, kur ta shohin n'atë gjendje, do ta marrin në tallje. Mendo, ç'mendo me dalë nga kjo gjendje, në fund vendosi me e shti magarin e cofun në nji gropë aty afër, që rastsisht ndodhej aty. Pa ja çue mâ gjatë dhe pa bjerrë kohë, mbasi i mënjanon sendet që i kishte të ngarkueme mbi magar, e shtin dalëkadalë magarin e cofun në gropë dhe fillon ta mbulojë me gurë, me dhé e me shka mundet. Porsa hjedh dhén e fundit mbi vorr të magarit dhe e ndreq disi si në formë vorri, kinse të njerit, kur që ja behin disa katundarë të katundit t'afërm, të cilët po kthehesin nëpër shtëpijat e tyne. Si e shohin dervishin dhe para tij vorrin, fillojnë t'interesohen dhe pyesin kush é tek e si qëndron puna e vorrit.

Dervishi ra ngusht, e tue mos dashtë me u bâh gazi i dheut, sidomos tash që e kapën me ká për dore, fillon t'u shpjegojë katundarëve se kush pushon n'ate vorr. Tue u mundue me mbajtë kinse ngashërimin e vajit dhe të lotëve, që kishte derdhë mbi vorr, fillon të tregojë në këtë mënyrë.

— „Evlijatë" gjithherë zgjedhin vendin dhe njerzit e mirë. Në këtë rasë edhe unë jam i lumtun që ndodhem midis jush dhe ju jeni edhe mâ të lumtun që keni fatin e mirë, që afër katundit tuej, të pushojë njeriu mâ i mirë që mund të ketë pasë toka në kohën tonë, njeri për të cilin kanë vajtue edhe gurët e kalldremit. Aq mâ tepër ai ma ka lanë me gojë, për çudi vetëm mue, që të hyjë në dhé pa e dijtë kush, në mënyrë që të shkaktojnë sa mâ pak dhimbje dhe lëndime zemrash te miqt, dashamirët e të njohunit e tij. E qé

se, i ndiemi, edhe ja mbërrijti dëshirës së vet, por fati i juej qenka aq i madh sa që as ju vetë nuk e dini dhe nuk e mendoni.

Katundarët, pa të keq, tue u besue fjalëvet të dervishit, e aq mâ tepër mjekrrës dhe rrobeve të tij, të gjitha fjalët, që ky i thuri me mjeshtri, veçanisht të zhvillueme, e pyesin mejherë:

— Po kush âsht, uratë, i ndiemi? — Si e ka emnin? — Prej kah âsht? — Shka ka punue?

— Aa, tash e keni çue gjuhën ku dhemb dhambi — shpejt e shpejt përgjegjet dervishi. — Bash këtu qëndron krejt randësija e porosís së të ndiemit. Me gojë e ka lanë qe vetëm unë, pa kurrkend ta vorrosi, dhe mos të tregoj mâ tepër se sa mund të kuptojnë vetë të tjerët. Edhe unë do t'i mbajë patjetër porosít e tij. Për ato që ju thash mâ parë, edhe sikur të mos ju a kisha thanë, e pashë në fytyrat e jueja, se kuptuet dishka, e prandej ua thashë, me nji fjalë, ju tregova shka dojshit. Shka nuk dini ju, bani hesap se nuk e dij as unë, prandej, edhe mos më pyetni. Njerzit e mirë nuk e tregojnë vehten me emën dhe vend, por me mrekullina e të tjera punë te mëdhaja. Nji ndër mrekullít, që po fillojnë nga ky vorr i shêjtë, âsht ardhja e juej që i ndiemi ma ka përshkrue, para se me i mshelë syt, si për kah numri, si për kah shêjat e fytyrës dhe të trupit që keni!

Tue pá se katundarët po i besojnë të gjitha thash' e thanat e tij, fillon me i dhanë randësi edhe mâ tepër çashtjes dhe me folë mâ me autoritet, derisa katundarët i kërkuen në fund pëlqimin që ta zbukurojnë vorrin madjè ta ndërtojnë nji tyrbe dhe dervishit ju lutën që të mos ja këthejë shpinën katundit të tyne, por të mirën dhe të ligën ta ndajë me ta. Pa bâ as nji as dy, dervishi pranon propozimin e katundarëve të sinqertë. Niset me ta në katund dhe atê natë i shkon goja vesh më vesh, tue i shpjegue çdo katundari që vinte e që kishte ndi për këtê ngjarje të rrallë. Merr vesh krejt katundi. Marrin vesh të gjitha vendet e afërta, rreth e për qark. Lëshohen i madh dhe i vogël me i bâ vizitë (vorrit të shêjtë dhe me i dërgue dhurata dervishit të ngratë. Sidomos granimi varg e vistër. Dikê e mundonte burri pse i egër dhe i vrazhdë, dikê fëmija me huj. Dikuj nuk i rrnojshin fëmija, a se dhent i damtoheshin në mal dhe arat nga shpezët e maleve, e ku ta dij unë. Dervishit i duel zani për këso marifetesh sa nuk kishte kohë as me marrë frymë, tue dhanë këshilla dhe porosi e tue marrë gjithëfarë dhuratash. Në tjetrën anë, katundi, ku qëndronte dervishi, në bashkëpunim me katundet tjera t'afërta, fillon me qitë landë, gurë e dru për të ja ndreqë dervishit nji teqe afër tyrbes dhe vorrit të shêjtë. Edhe kështu u bâ me të vërtetë. Pa shkue shum kohë, dervishi rraset në teqe. Punën e tij e vazhdon edhe mâ me zêll e kujdes. Dikur filloi edhe me

u dhanë dorë katundarëve dhe kështu si bani dervishë nga katundi, vetëvetiu ai u bâ babai i teqes dhe i duel zani edhe mâ tepër në katër anët.

Babai i tij, që e kishte këshillue dhe mësue dhe që i kishte dhanë porosina, më kot priti për shum mot se mos po i këthehej. Mâ tepër pritte për magarin se sa për dervishin. Por kurrfarë lajmi, as për fatin e tij. Si kaloi nji kohë bukur e gjatë dhe teqes së ré dhe babait të saj filloi me i dalë zani, tashmâ, gjithkund, i bje në vesh kjo punë edhe babait të parë. Ky, diku prej kureshtje, por mâ tepër prej frige se mos do t'ja kalonte teqja e ré, fillon të pyesi se si e tek âsht bâ kjo. Tek e mbramja vendos me ja bâ nji vizitë kësaj teqe dhe babait të saj. Merr do dervishë të tij me vehte dhe niset. Mbërrijnë në katund ku ndodhej teqja e re. Ç'me pá prej së largu! Pallate, dukeshin ndërtesat e teqes së ré në krahasim me teqen e tij. Fillon të mendohet mirë se mos ndoshta babai i teqes së ré do të jetë ndonji njeri mâ i mendshëm dhe mâ i zoti se ai dhe tue hecë filloi vetë me vehte të përgatitet se si me u paraqitë te babai i ri në mënyrë që të mos lâjë ndonji përshtypje të keqe, sa të merrej në mëni. Afrohet n'oborr. Plot pemë, pula e shpendë të tjerë shtëpijake. Në njanën anë kopsht perimesh, aty këtu edhe lule, n'anën tjetër ahri me lopë, kual e qé. Kur qe i dalin disa dervishë me e pritë tue pá se âsht babà, i puthin dorën dhe i bâjnë nderimet e rastit.

Hyn në hajat të teqes, ngjitet nëpër do shkallë, dhe ma në fund hyn në nji odë të shtrueme me qylyma, shilte, jastykë dhe sexhade, nëpër mure shkrime gjithfarësh, shka teqja e tij nuk kishte. Përshëndetet me babán. Kur ia ndin zanin dhe e shiqon mâ me vërejtje, ç'me pá, dervishi i tij që e kishte lanë pa magar. Edhe dervishi e njeh babán e vet. Por në sy e faqe të katundarëve, kurrgjâ nuk bâjnë që të mos bijë në sy njohtja e tyne. Si kuvendojnë kinse përzemërsisht, me nderim ndaj njani tjetrit dhe për punë e ngjarje të shêjta dhe të vjetra, dikur, mâ vonë, mbasi kishte pá teqen dhe tyrben, kërkuen që të mbesin vetëm me u bâ lutjen e tyne baballarëvet. Katundarët u plotsuen dëshirën, tue u largue.

— Po ti more qenke — ja pret babai dervishit të tij. — E si, më trego, si ja bane deri në qekaqe? Po në tyrbe, kush pushon aty? A mos ka pasë katundi, ndoshta, ndonji vorr të shêjtë?

Tue pá dervishi se s'ka kah ja mban, por vetëm me i ra shkurt dhe me i tregue fill e për pê se si i ka ngja, fillon dhe ja tregon babait prej fillimit e deri në mbarim, me nji mijë frigë se, leni tjerat, por për tyrben e magarit do t'i foli randë babai. Ky si ndëgjon me vëmendje dhe kënaqësi tregimin e dervishit të vet, tue pa frigën që ka babai i teqes së ré, i thotë:

— Hiç mos u zorit për tyrbe! Në tyrben e teqes seme âsht nana e këtij rahmetlís që ti ke vorrue këtu..."

KËPUCA E GJETUN

Shiu binte çurriel. Megjithse ishte Maji, dukej se ka fillue vjeshta. Qysh nji ditë mâ parë nuk kishim shkue në shkollë për shkak se qytetin e kishte marrë uji e ishte pré qarkullimi. Na, si internatista, nuk e ndijshim aq shum rrezikun që kërcënohej nga vërshimi e madjè ndijshim njifarë gëzimi, ashtu të grumbulluem tuba-tuba nëpër dhoma të fjetjes. Kush nji prrallë e kush nji anekdotë, kalonte koha pa e vû ré. Sidomos për mue ishte „mirë se erdhe" ky të ngujuem n'internat. Unë e dij se si i kam kalue muejt e dimnit. Si edhe shum të tjerë, kishem mbetë zdathë e sa për me thanë vishësha nji palë shkarpa, që posë gozhdave që të therrshin mû në zemër, por edhe kamba ndihej mâ keq se zdathë; jo vetëm ujin por edhe baltën e lëshojshin të trumet. E kjo ishte tortura mâ e madhe në klasë me kambë të lagta. A me i mbajtë mendët te kambët „pse po lëvizi aq shpesh nga vendi". Ku me ta dijtë hallin. Me ia thanë shkakun, le që disi më vinte turp, por sa pare bân. Sikur t'ishem unë i vetmi n'ate gjendje, hajde de.

Pra, si thash, ishte dita e dytë që nuk shkojshim në shkollë. Kishim fillue m'u ngî me pushim. Ndoshta jeta monotone e internatit, pa kurrfarë zbavitje, përveç prrallave e tregimeve të ndryshme. Radija për né atëherë ishte siç âsht televizioni sod. Shum kush as që e kishte pá si âsht e si duket. Gramofonit ia ndijshim në të rrallë zanin, kur kujdestari i internatit e merrte ndonjiherë hua ndokund sa me u engledis nji orë dy, se edhe ai mërzitej. U mbyllte në dhomën e tij e nëpër rrëshit, herëherë, kur hapej dera, ndihej ndoj zâ si në të gërrvishtë. E ky rast ishte privilegjë. Lavdoheshim se ia kemi ndî zanin gramafonit. Me folë për bibliotekë o sallë leximi me revista, gazeta, shah e garnitura tjera, vraje zot. I vetmi dëfrim i ynë në këte drejtim ishte posta, e edhe kjo në të rrallë, kur merrshim ndonji letër.

Pothuejse secili prej nesh ishte strukë i shtrimë mbi shtratin e vet. Fjalët ishin sosë. Kush i kishte ngulë sýt në tavan, thue se po i numron sa dërrasa ka, kush shiqonte kah dritarja jashtë, por mendët kush e di kah i kishte. Unë mundohesha disesi me nji gjylpënuer, që ia kish marrë hua nji plake kojshi internati, me ua mbyllë gojën shkarpave. Kur qé, papritmas më ra ndër mend posta. Mendova ndoshta do të ketë ardhë ndonji letër e rrin e pret në gjimnaz. Për vedi e dijsha që s'kam. S'kishe prej kujt me pritë. Por gëzim ndijshim edhe atëherë kur njani tjetrit ia merrshim sihariqin për letër e sidomos, atyne që ishin në gjendje, për paketë. Kështu m'u mbush mendja të shkoj deri në gjimnaz. Këte rradhë s'ishte nevoja me i torturue

kambët me shkarpa. Pse edhe çizme po të kisha, nuk më hyjshin në punë. Uji nëpër rrugë mbërrinte deri në gjuj. E unë, t'i përvola pantollonat, thue se jam tue dashtë me ia lëshue vadën arës, dhe u nisa.

Shiu binte vashdimisht. Në rrugë uji vinte si prrue. Njeri të gjallë askund nuk kishte. Shkojshe midisit të rrugës, se aty ishem i sigurtë e e njifsha terenin e, si vaporri që e ndjek vijën e zakonshme të lundrimit edhe unë iu largohesha skâjeve me vija e llagame. Kalova nji rrugicë, të dytën, të tretën e dola në rrugën kryesore ku gjindej gjimnazi.

Aty e këtu pashë do të vorfën edhe mâ coplana se unë tue mbledhë copa drujsh që sillte uji. Fshana thellë. Thash: „Të shkretët, në vend që së pakut këto ditë me ndejtë e me u çlodhë, u duhet që nëpër shi dhe me kambë n'ujë, prap me shique e me nxjerrë ndoj send". Ndoqa rrugën i mbushun plot mendime: „Vorfëni, vorfëni! — pyeta vetë me vehte — deri kur do t'i mundojsh njerëzit"? Por mbeta pa përgjegje, sepse edhe vetë ishem i vorfën. Pa shtëpí, pa plang. Pa këpucë mâ në kambë. Po të kishem mundësi do t'u kishem thanë: „Sa fitoni sod me këto krande që i mblidhni? Qé, merrni paret e shkoni e pushoni rreth votrave tueja". Por dora e thatë s'ka uratë. Vehten e ngushllova me nji të fshame edhe mâ të thellë e e vazhdova rrugën.

Kur qé, në nji rrugicë, pak para se me mbërri te gjimnazi, pashë dishka mbi ujë që ma tërhoqi vrejtjen. Dredhova dhe hyna n'ate rrugicë. Shka me pá!? Nji këpucë! Njiherë nuk u besova syve. Aq i unshëm ishem për to. Si e shiqova mâ me vërejtje, pashë se me të vërtetë ishte këpucë! E nxorra prej uji. Këpucë e ré! E verdhë! Spic! Simbas modës mâ të ré! Si e mora vehten nga tronditja që më shkaktoi ky zbulim dhe u sigurova për atê që kishem në dorë, më shkoi mendja për tjetrën. Ajo ishte e kambës së djathtë. Thash, tashmâ mos t'i mbesi hatri të majtës. Fillova të gjurmoj në fund e në krye të rrugicës. Në njí vend më preki kamba në dishka të fortë. Tue kujtue se rashë në këpucën tjetër, fillova me e grrye lymin me gishta të kambës së djathtë, por kot. Aty u preva e u sakatova në nji shishe të thyeme. E futa në gjî këpucën që kisha në dorë, dhe shkova në gjimnaz. Jo mâ gjimnazi, ku kisha shkue me pá se a mos ka letër, por besa as posta që ishte përbrijë, nuk ishte çelë. Ik — thash vetë me vehte — se e tanë kjo dava paska qenë nafaka e këpucës dhe e njanës kambë time.

Mbas do ditësh shiu kishte pushue. Rrugët ishin kullue e tha. Jeta ishte normalizue e edhe na shkojshim në shkollë si zakonisht. Këpucën e gjetun e kishem lustrue e bâ pasqyrë. Kamba e majtë afër kambës së djathtë dukej si rrogtari para begut. Të gjithë shokët që

e dijshin sekretin, u këputshin në gaz. Për të tjerët edhe këpucën e majtë e kisha, por s'di se si në gozhdë të ndryshkun e kisha vra kambën e majtë dhe më duhej me shkue me shkarpë e tue shqepue nga pak, edhe mësimdhansat kujtojshin se kështu e kam hallin me kambë. Besa herë-herë më pyetshin si e kam. Më porositshin të ruhna mos t'infektohna. Puna shkonte mirë. Bile ia pash edhe hajrin për sa i përket nji mësimi. Sa herë që kishim fiskulturë, mësimdhansi më ndante m'anash. Thojsha sikur t'ishte kështu edhe me mësimet tjera.

Nji herë, dy, tri, heci kështu me orën e fiskulturës. Kur nji ditë, para se me më thanë si zakonisht: „Ti ndaju m'anash!". mësimdhansi më thirri, dhe unë, gjoja tue tapallue e tue u mbështetë në shkop, dola para rreshtit.

— Po si mâ, kaq gjatë shkoi kjo kambë e jote? A je tue shkue rregullisht te mjeku? Si e ndien ti vetë? Shka po të thot ai? — këto qenë kësi heri fjalët e mësimdhansit. Në fillim disi u shtangova, por menjiherë e mblodha vehten. Tashmâ kishem mësue si me e luejtë rolin dhe iu përgjegja:

— Doktori më ka thanë se m'âsht infektue plaga e shkon bukur gjatë deri sa të shërohet.

— Pale njiherë ta shof — ia priti — se edhe unë marr vesh nga pak.

— Po, por, zotni profesor, doktori më ka porositë që mos ta çeli se âsht shum e rrezikshme. Nji ditë pata gabue e e pata çelë e doktori s'desht me ma prekë me dorë kambën prej idhnimi.

Por kot, s'pat fajde aspak avokatllëku im. Ai nguli kambë të ma shofi. Kur e pashë se s'kam kah ia mbaj, fillova ta zgjidhi lidhcën kadalë, tue i vrâ turijt, thue se po më dhemb me të vërtetë e herë-herë tue shique me bisht të synit mësimdhansin se mos po i dhimbem e po më thot „lene, lene". Ai m'i kishte ngulë sýt në kambë e pritte me durim deri sa ta zgjidhi. Bile, dikur, tue kujtue se m'u ka ngjitë lidhëca për plagë, desht me më ndihmue që mos ta lëndoj plagën. Atëherë para se me u dukë kamba, iu afrova dhe si në vesh, me nji gjysëm zani i thash:

— Zotni profesor! Me ju thanë të vërtetën, mbasi puna shkoi në kaq, kamba s'më ka gjâ, por këpucën tjetër nuk e kam e jam detyrue me bâ kështu që të shfrytzoj këtê që kam.

Dhe ia tregova historín se si e kam gjetë këpucën, me nji mijë frigë se tash po shpërthen breshni. Por jo. Nji herë u prek. Fshani e, mandej, si me buzë në gaz, u drejtue kah shokët e mij, të cilët kishin fillue me folë midis tyne:

— Hajdeni more, shifni nji mësim praktik. Qé, sa mirë e ka shtî në punë nji këpucë! — dhe u tregoi edhe atyne atê shka ndjeu prej meje.

Posë orës së fiskulturës. ku merrsha pjesë tue heqë edhe këpucën e vetme, në të gjitha mësimet tjera, ma qajshin hallin e kambës mësimdhansat, tue më pyetë me buzë në gaz se si e kam plagën, sa që në fund fillova me dyshue se mos edhe ata e kishin marrë vesh të vërtetën.

ENVER GJERQEKU

NGADHNJIM

E qetë qe zemra,
Kur dallgët muerrën arratín —
E fundi i saj qe mbetë
Si e shkreta gremín.

I qetë qe gjaku
Kur damart pëlsitën
Nga t'brejtunat rënkime;
Atëherë, kur shpirtat mizorë
Ngrehshin kunorë
Me fshamet e njerzís;
E i lanë t'idhta kujtime —
Kujtim gjithësis.

I qetë qe syni
Kur mbyllesh
Me perde të zezë
E venitesh ngadalë
Nga flaka e tymi,
Që shkulën prej dheut
Çdo dritë njerzore.

E plogshtë qe dora
E lidhun me zenxhirë,
Vetëm për hir
T'epsheve shtazore,
Që shkelën pa mëshirë
Çdo ndjenjë njerzore.

Por, zemra u shqetsue
Gjaku u derdh
Syni u çel
E grushti u ngrit
Prej dheut t'poshtnuem, —
Për ditë mâ të bukura
Njeriun këthetrash
Për ta shliruem.

FEMNËS SË MBYLLUN

Që moti n'burgun shekullor
t'valvitet si fantazmë hija
e trupit; e t'zezën kunorë
mbi krye ta vuni robnija.
Për hir „t'kalasë së nderit"
të hudhen në mes të ferrit.

Me çarshaf të zi t'kanë mbulue,
veshë si pllumb me pupla korbi.
A thue nga syni me t'shpëtue
e n'nder mos me t'cenue robi?
Po perdja e zezë aq e mban nderin,
m'sa ujt, që sipër mban hekrin.

Kala nderi âsht lirija
e njeriut, puna e gzimi
n'atdhé, ku dhe ditunija
sh'ndrit s'i diellit shkëlqimi.
E jeta rrethue me murë,
âsht „lirí" e gjarpnit nën gurë.

Kqyr, qysh jetën plot me gzime
e kalojn' po shoqet tueja.
Bashk me mashkllin në ndërtime
ka rrokë librin edhe grueja,
pendën, kazmën e lopatën,
për jetë t'ré t'punojë ditën, natën.

Si mundesh motër me durue,
Kur shoqet i sheh në lumni,
jetën e ré tue ndërtue
e ti e vetme rrin në zi?
Në vuejtje fshan e psherëtinë,
si qingji kur n'vetmi blegrinë.

Ti moj, shekuj, që shgrryhesh
në pluhnin e ligjit famkeq,
me vrull n'hakmarrje të shfryhesh
mbi prangat e lidhuna nyneq.
Botën e ré, të drejtat gzojë,
vendi me ty përpara të shkojë.

KUNORË KUJTIMI

Në ditën e pranverës
Nji tubë vjollcash ma lëshove n'dorë;
Unë mbeta i magjepsun, jo prej erës,
Po' prej fëtyrës së bukur, Lenorë,
Që çelë të ka drandofill' e rrallë
E zjarmin n'zemër ma ka kallë.

Ti ditën e pranverës
Me vjollca të para ma urove,
Nji shend m'u përtrî, jo prej erës,
Po' kur turpshëm më shiqove
Me sy të zi që si yje ndriçojnë
E liqenin tim n'dritë ma flakrojnë.

Prej ditës së pranverës
Nji kunor' e bukur m'thurët;
Jo me lule që t'dejin prej erës,
Po' me haré që zemrën ma dëfrejnë;
Zemra imë me ato mburret
E prej saj njimijë kangë shpërthejnë.

Prej teje, o e bukura Lenorë,
Kujtim më mbet n'zemër kjo kunorë.

HIJA E NANËS

Në luginat e rudhave tueja
bredh krenija ime.

Në buzët e thata si shkretina
ngrimë pushon kanga e djepit
që më përkund edhe sod
në kujtimet e mija bonjake.
Në flakën e zbehtë
të syve të venitun
zemra kërkon çerdhen e saj;
pret ledhatime të nxehta
që kurrë s'kanë me më përgdhelë.

Te vorri yt, n'gjelbrime,
flaka e mallit endet përherë.

MINUSHJA

Rënkoi dhe ngadalë filloi të lëvizi. Deshti të pahi sýt, por kapakët iu dukën të randë si dyer hekuri. U mundue të ngrinte kryet, por ai mbeti si i gozhduem në jastëk. Atëhere provoi të ndihmohej me duerët, tue u mbështetë, por... edhe ato nuk e ndëgjuen. Ofshani thellë dhe prap u mundue të hapi sýt... Nji dorë i fërkoi ballin... U dridh. Ku ishte? Pse nuk mund të lëvizte? Deshti të flasi — por në vend të fjalëvet duel nji zâ i pashquem...

Dora e panjoftun e përkëdheli edhe njiherë nëpër flokë dhe pastaj ndëgjoi nji zâ, që tue pëshpëritë i tha:

— Mos u shqetsoni... dhe mos lëvizni. Tash kriza ka kalue. shpëtuet.

Tamthat i rrifshin dhe veshët i uturijshin... i dukej sikur t'ishte në ndonji vapor që çon valët e detit të tërbuem.

Njeriu i panjoftun, që endè s'e kishte pá, i rregullon mbulesat ke kambët, tue shtue:

— Tash rrini i qetë, mbas pak do të kthehem...

Zanin nuk e njifte, por ai zâ i ngrohu zemrën dhe disi e trondití... ndoshta.

Ndejti disa minuta pa lëvizë aspak — u mundue të kujtohej se ç'kishte ndodhë me tê, por prap më kot. Mendja nuk i punonte. Atëhere u mundue të hapi sýt... A do të mundëte? A po ndoshta... s'ka për të pa mâ kurr?... Pa e kuptue, qepallat lëvizën — nji dritë e murrme i vrau sýt. I mbylli përsëri. Muer frymë thellë. Tash do të riprovojë. I hapi. Gjindej në nji krevet të pastër, i mbuluem me velence të trasha.... Dhoma ishte e vogël — me mure të bardha si bora, që dukej edhe nga dritarja e vogël përball krevetit të tij!

Si kishte mbërri këtu? u mundue të ngrihet në brryla, por nga dhimbja iu errën sýt dhe desht të bërtasi...

N'ate kohë ndjeu se u hap dera dhe dikush me hapa të shpejtë iu afrue te kryet. E ngriti për gjymës dhe i tha:

—Hapi buzët dhe pi pak tamël të ngrohtë.

Dhe pa pritë buzët e tij prekën gotën e ngrohtë. Piu dy-tri gërqe, u ndal pak dhe pastaj me intervale të çrregullt piu deri sa mbaroi tamlin. Nji rrënqethje e ngrohtë i përshkoi trupin. E ndiu vedin pak mâ të fuqishëm dhe tash i hapi sýt mirë.

U habit, pse në fillim nuk mundi ta shifte fytyrën e njeriut, që e mbante për shpine. Tentoi të rrotullohet, por dora ngadalë e lëshoi mbi jastek dhe zâni i panjoftun i tha:

— Mos u mundoni tash, duhet të pushoni.

Kur u ul t'i rregullonte përsëri mbulesat, atëhere ai pá nji vajzë të ré. Nji bjonde me flokë porsi qelibari i kuqrremtë. Sýt e saj ishin të kaltërt, porsi ujt e liqenit të thellë, që lëshon reflekse sa herë e përkund veriu i mëngjezit, kur dalin rrezet e para të diellit të pranverës. Trupin e kishte të përhedhun dhe plot harmoni... A po ndoshta kështu iu duk atij, që prej shum kohësh nuk kishte pá vajza të veshuna me fustane...

Nji dridhmë i përshkoi trupin, kur kujtoi se duerët e saj e kishin përkëdhelë pak mâ parë. Kur e kuptoi se ai po e vështronte me vemendje, ajo u skuq. Edhe ai e muer vesht gabimin, por rinija nuk merr parasysh se ku gjindesh-arsyeja e ka për detyrë të frenojë ndjenjat — dhe ajo e bâni të vetën.

— Ku gjindem dhe si kam mbërri këtu në këte krevet?

Ajo u përkul pak dhe ai padashtas vû re nji pjesë të vogël të krahnorit të saj, që ishte i bardhë si tamli, që piu pak mâ parë.

— Në mes shokësh — tha ajo, tue u ngritë.

— Po, si kam ardhë këtu? Ju lutem, më tregoni pse nuk mund ta kuptoj.

— Ju prunë shokët e terenit. Keni qenë plagosë në kambën e majtë.

— Nuk më kujtohet aspak...

— Keni të drejtë, zor kriza nuk ka qenë shkaktue nga plaga...

— Nuk ka qenë shkaktue nga plaga?

— Ju... Në të njajtën kohë — më treguen shokët — aeroplanat e anmikut kanë fillue të bombardojnë kolonën dhe nji bombë kishte ra para jush. Prej fuqís së saj ajri ju kishte përplasë disa metra larg! Bomba plasi, por keni pasë fat të mirë, pse asnji sharapnel nuk ju ka goditë.

— Mandej ç'ndodhi?

— Nga përplasja keni pësue tronditje të madhe...

— Kontuzion gjaku?

— Po... Por tash çdo gjâ âsht në rregull. Mjeku ka luftue tri ditë e tri netë, që të ju shkëpusi nga kthetrat e vdekjes — dhe ai mâ në fund fitoi...

Kur i tha këto fjalë, ajo u skuq pak dhe vështrimi i saj evitonte sýt e tij.

— Ku âsht doktori që ta falnderoj dhe t'i shpreh mirënjohtjen time?

— Ndoshta nuk keni për të pasë rastin, pse, kur u sigurue se keni kalue çdo rrezik, ai shkoi prap nga kishte ardhë...

— E ju kush jeni? Dhe si keni ardhë këtu?

— Kam ardhë bashkë me nanën për të shpëtue nga terrori i fashistavet në qytet...

— Si e keni emnin?

— A âsht nevoja që ta dini?

— Mendoj se po, mbasi edhe juve ju detyrohem shum për kujdesin e madh që keni tregue dhe po tregoni.

— Unë bâj detyrën time dhe për këtë s'âsht nevoja të më falnderoni... Tash mos folni mâ gjatë se doktori më ka këshillue të ju urdhnoj të flitni sa mâ pak, pse kjo âsht për të mirën e shëndetit tuej.

— Por...

— Lutem, asnji fjalë mâ tepër...

Dhe ajo nuk i la kohë të kundërshtonte, pse menjiherë duel në dhomën tjetër.

* * *

Mbas njizet ditësh erdhi nji nga shokët e terenit dhe në bisedim e sipër i komunikoi se për shkak të shëndetit të tij të dobët, organizata kishte vendosë që ai, për nji kohë, të punonte në mbrapavija. Në të njajtën kohë lypsej të legalizohej dhe të punonte si arsimtar-sikurse kishte qenë edhe mâ përpara, pse kështu do të kishte mundësi të punonte edhe mâ tepër me masat e gjana. Ai ishte prej nji vendi shum të largët dhe nuk ishte rrezik që ta njifshin...

— E si do të bâhet legalizimi? — Pyeti i sëmundi.

— Për këte punë mos mendo aspak. Kemi rregullue çdo gjâ. Vetëm duhet të kujdesohesh t'i zbatojsh urdhnat e mjekut, pse tue kundërshtue ti shok po „saboton" — shtoi terrenisti tue qeshë.

I sëmundi e vështroi dhe me nji buzëqeshje shoqnore i tha:

— Por, besa, kështu jam tue u mërzitë shum. Nuk jam mësue të rri pa punë...

— Ti në njisit ke qenë përgjegjës politik... po dëshirove edhe kështu i sëmundë mund të bâjsh punë të madhe...

— Çka?!

— Të ndëgjojsh lajmet e radios „Jugosllavija e lirë", t'i shënojsh se pastaj i shumzojmë neve. Këtë a mund ta bâjsh?

— Shum lehtë... po radio?

— Të bijmë sonte ose nesër nji radio me baterí... Tash mbetesh me shëndet.

Kur u ndanë, i sëmundi i shtrëngoi fort dorën.

* * *

Mbas këtij bisedimi, për tê filloi nji jetë e re. Tash nuk mërzitej. Ishte gjithnji atje ku ishin betejat mâ të rrezikshme. Nga lajmet e radios dhe nga puna që bânte, e ndiente vedin mâ të lumtun. Megjithse i pafuqishëm, jepte kontributin e tij. Nuk ishte mâ i vetmuem në katër muret e dhomës së bardhë...

Sa herë e kishte gjetë shoqja në gjumë me letër e laps në dorë? Sa herë e kishte qortue se ishte tue u lodhë jashtë fuqivet të tij? Por ani, ai e ndinte se shërohej edhe mâ shpejt, mbasi ishte i kënaqun, që edhe këtu nuk kishte pushue së luftuemi. E — sikurse dihet — për të sëmundët ka randësi të madhe edhe ana psiqike.

Nji ditë, mbasi kishte ndejtë gati gjithë natën pa gjumë — tue shënue lajmet — fjeti gjatë në mëngjez.

Në gjumë pá n'andërr t'amën, që s'e kishte pá prej mâ se dy vjetësh!

Diçka belbëzonte dhe kërkonte që ta shtrëngonte edhe mâ tepër në krahnuer — por kjo nuk i afrohej. Zgjati duert që ta përqafonte — iu duk sikur ishte tue u nda prej saj për nji kohë të gjatë... Kur ajo i puthi sýt dhe nisi ta përcjelli — ai u zgjue dhe i erdhi keq që t'amën e kishte pá vetëm n'andërr. Sýt nuk i hapi, vetëm lëvizi pak qepallat dhe u çudit kur vû re se mbi kryet e tij rrinte Minushja, që endè s'e kishte kuptue se ai u zgjue. I përkëdheli flokët dhe ngadalë u ul dhe i puthi prap sýt. Ai heshti dhe bâni sikur flinte. Ajo ngadalë, tue psherëtimë, u ngrit që të shkonte. N'ate kohë ai lëvizi, u kollit dhe i hapi mirë sýt. Vû re se mollzat e saj ishin të laguna nga lotët, por nuk i foli kurrgjâ për këtê. Mbasi u shtrygj i tha:

— Ou, qenka bâ shum vonë. Pse nuk më ke zgjue mâ heret?!

— Ku e din ti?

— Nga dhoma tjetër, sa herë që më dilte gjumi, ndëgjojsha radion...

— Oh, ju lutem, të më falni, si ti ashtu edhe nana, pse ndoshta ju kam lanë edhe juve pa gjumë.

— Jo, jo, s'ka gjâ, por më vinte keq për ty...

Kur shqyrtoi fjalët e fundit, sýt e saj e vështruen për nji moment dhe pastaj u ulën poshtë, pse e kuptoi se ishte skuqë jashtëzakonisht.

— A erdhi kush?

— Erdh shoku. Unë hyna; i mora lajmet dhe ia dhashë. Më dha edhe nji letër për ty.

— Tjetër gjâ nuk të tha?

— Më tha se nesër, ose masnesër, do të shkojsh në nji katund si mësues...

Oo, shum lajm të mirë më dhe, — tha ai tue qeshë.

— A me të vërtetë gëzohesh? . . .

— Pse jo? Do të kemë mundësi të punoj edhe mâ tepër — punë me masat.

— A nuk ke frigë se të kapin dhe të burgosin, ose t'internojnë?

— Mos kij frigë: jam regjë edhe nëpër burgje — madjè, burgu për neve nganjiherë âsht edhe nji farë çlodhjeje. . .

— Si?

— Po. Por mos më keqkupto. Çdonjani prej nesh mundohet që në çdo mënyrë mos të bjeri në burg. . . dhe kur kompromethohet — e pret rruga e malit — pushka në krah — lufta vazhdohet në formë tjetër dhe me ashpërsi të pazvoglueme!

— Me ashpërsi të pazvoglueme.

— Po, pse si këtu ashtu atje, në mal, prap për nji qëllim luftojmë — të çlirojmë vendin nga fashistat dhe ta pastrojmë nga shtypsat e masavet të gjana.

— A mendon të rrijsh gjatë atje?

— Deri sa të jetë nevoja — pastaj shkollat do të jenë hapët të shumtën edhe tre muejë.

— E mandej?

— Do të shkoj atje, ku të lypset dhe ku të m'urdhnojnë.

Ajo e vështroi gjatë edhe njiherë, sikur me vështrimin e saj donte t'i tregonte keqardhjen, që ndiente, pse ai të nesërmen do të shkonte. Djaloshi përsëri bâni sikur nuk e kuptoi. . .

— Domethanë se ti me të vërtetë gëzohesh që po shkon?

— Pse, a ka njeri që dëshiron të mbetet gjithnji i mbërthyem në katër muret e nji dhome?

— Ke të drejtë — tha vajza dhe, pa shtue kurrgjâ, duel!

Kur mbeti vetëm, filloi të mendonte për Minushen dhe sjelljen e saj.

E kuptoi se vajza nuk ishte indiferente ndaj tij. E muer vesh fort mirë, pse ajo e pyeti aqë hollë por nuk i erdhi aspak mirë, pse e dinte se nji gjâ e tillë ishte e pamundun. A mundëte ai me mendue për nji lidhje mâ të ngushtë me këte vajzë të re, e cila ndoshta nuk kishte mendue aqë gjatë? A po ndoshta ai vetë i kishte dhanë shkas që ajo të mendonte se edhe ai ushqen po të njajtën simpati për tê?

I erdhi shum keq, por nuk mundi të gjejë asnji rast, që ai t'i kishte dhanë të kuptojë se e don. Pse sillet ashtu Minushja? Pse skuqet sa herë që takohet me tê? Çka e shtyni që ta puthte me aq mallë kur mendonte se ai flinte?

Nuk mund ta dënonte n'asnji mënyrë sjelljen e saj, pse e dinte se ajo nuk kishte mundë të përballojë sporvojën e randë. . . kishin gjithnji bashkë gjatë kohës që ai lëngonte. E vajza e re i kishte lëshue frenat e ndjenjavet. . . I erdhi shum keq se do t'i shkaktonte

vuejtje kur të largohej — dhe këte gjâ ajo e tregoi fort bukur, tue e pyetë nëse gëzohej që po shkonte.

Atëhere tha me vehte: „Nuk bana mirë që i thashë se jam i gëzuem, që do të shkoj të punoj. Ndoshta i ofendova ndjenjat e saj delikate. Ç'mu desht t'i flisnja n'ate mënyrë... shum keq u solla... Duhet të kishja gjetë nji mënyrë tjetër... pastaj ku i kishja sýt gjatë gjithë kësaj kohe... Më vjen keq, se nuk mund t'u përgjigjem ndjenjavet të saj... Po sikur t'ishja rrëmbye edhe unë nga bukurija e saj, atëhere çdo të bâhej: Mâ keq, si për mue ashtu edhe për atê. Nuk di nëse do të shifemi ndonji herë —kryet e kam në strajcë... Atëhere do t'ishte shum mâ zi për Minushen e shkretë. E kështu, s'ka kurrfarë shprese dhe me kohë do të më harrojë... Po, po, shum mâ mirë âsht kështu...

* * *

Atë natë ndejtën gjatë. Nana e Minushes, për të parën herë mbas kaqë kohësh, e pyeti për familjen e tij.

— Po, kam nanë, babë, vllazën e motra...

— A ke marrë vesht si janë?

— Nuk dij kurrgjâ, mâ se dy vjetë që jam nda prej tyne dhe kam humbë çdo lidhje.

Pa mbarue mirë fjalët e fundit, nji psherëtimë e thellë — pa dashtas — i duel nga krahnori. Për nji moment sýt e tij nëpër dritare tretën n'errsinën e natës — deshtën të depërtojnë male, fusha, brigje e lumej — dhe të mbërrijshin në votrën e shtëpís së largët, ku dikur kishte jetue me njerzit e tij tue u ngrohë pranë zjarmit, që herë mbas here kërciste, si sonte zjarri në votrën e këtyne dy grave, që iu gjindën mâ tepër se e ama dhe të motrat. Ndjeu nji mallë të madh për njerzit e tij dhe nji dashtuni e respekt të thellë për bamirset e veta.

— Ndoshta do të jenë mirë — qe zani i Minushes — që e shkëputi nga andrrimi i tij syçelë.

— Dashtë e mira e shifesh shpejt... Po për vllaznit a din gjâ? Pyeti përsëri plaka.

— Jo. Vetëm me njanin jam takue para dy vjetësh, kur në nji natë t'errët dimni, kalojshim Drinin e Zi. Ai më tregoi se në shtëpi kishin mbetë nana plakë me dy motrat e vogla...

Minushja e vështroi me dhimbsuni. Ndiente nji dëshirë të madhe që ta përkëdhelte... ta ngushllonte dhe t'i zavendësonte, — ndoshta në nji formë tjetër — lumtunín që do të ndiente sikur t'ishte në krahët e s'amës ose të motravet... Por, kur pá se ai e kuptoi vështrimin e saj, ajo, për të humbë gjurmë, i tha:

— Paske qenë shum larg...

Ai nuk iu përgjegj. Plaka n'ate kohë përpushi zjarrin, tundi tavën me gështenja, që të piqeshin edhe mâ mirë. Dy të rijt heshtën për nji kohë të gjatë. Plaka sikur të lidhte fijen e mendimeve të shkëputun, ja priti:

— Kush e din se sa vuen nana jote, kur s'din kurrgjâ për fëmijt dhe burrin e sajë... sa kohë të vështira që erdhën.

— Po, por nuk vuen vetëm ajo... janë shum e shum të tjera. miliona nana po n'ate gjendje, ndoshta edhe mâ vështirë...

— A nuk të ka marrë malli?

Kur i tha këto fjalë, ajo menjiherë kafshoi buzën, pse në sýt e tij pa nji shkëlqim, që u përgjante lotëvet...

— Eeh, po si jo... por çmallëngjehem kur takoi të tjera... si për shembull ty, që je kujdesue taman si për birin tand...

— Po, po... por prap...

— Nanë, pse ja kujton shtëpín? Lene, se edhe ai vuen... A harrove sa herë e kërkonte t'amën, kur flitte përçart...

Plaka heshti, pak mâ vonë tundi edhe njiherë tavën e gështejavet dhe pastaj i hoq prej zjarrit. I zbrazi në votër dhe i mbuloi me nji copë thes, që të zbuteshin.

Qëruen gështejat dhe pa folë filluen t'i hanë, gjithkush i zhytun në mendime. Minushja herë mbas here e vështronte tinëz dhe ofshante ngadalë. Ishte shum e tronditun.

Ai, mbas pak, hapi radion. Filloi të shkruente, shpejt e shpejt, gjymsa-gjymsa. Fytyra i ndriçonte — sýt i shkëlqyen. Nga lajmet e mira harroi çdo gjâ që kishin bisedue pak mâ parë... U gëzue.

Dy grát ndejtën edhe pak, dhe, pa bâ zâ, shkuen. Ai punoi gati gjithë natën. Qiti në të pastër të gjitha lajmet dhe kur feshku drita, ra të çlodhet. Mbas dy orësh erdhi ndërlidhsi, dhe ai u nda prej Minushes dhe nanës së saj.

Plaka e përqafoi dhe e puthi si të birin. Minushes i dha dorën... „U pafshin në liri"... qenë fjalët e tij të fundit... Minushja ndejti gjatë në pragun e derës derisa ai, kur theu në rrugën tjetër, e përshëndeti edhe njiherë prej së largu, tue i tundë dorën.

* * *

Të gjitha këto i shkuen ndërmend, kur mbas trembëdhetë vjetësh, ishte ulë përsëri mbi gurin e bardhë, që gjindesh para shkollës së tij të dikurshme. Mbas pak ra zilja dhe prej shkolle duelën nxansat bashkë me mësuesat e tyne të rij. Buzëqeshi kur nga ai u drejtue grupi i mësuesavet, me të cilët kishte bisedue para se të hyjshin në mësim... Dhe si të vazhdonte bisedimin e shkëputun u tha:

— Po, po, keni të drejtë, ju më mbani mend... por unë...

— E si jo. Ju kemi pasë mësues... Pastaj këtu keni edhe shum e shum shokë të tjerë lufte... katundarët tanë erdhën me ju në çetën, që formuet prej këtyne anëve...

— E sod — më thatë ju të gjithë jeni tash mësues këtu në këte shkollë...

— Po, në shkollën tuej, sod japim mësim na nxansat tuej... punën e vazhdoni... por jo vetëm në shkollë...

Njani prej tyne iu afrue, i vû dorën në shpatulla dhe i tha:

— Hajde të shkojmë edhe njiherë nëpër ato vende, ku shetitshim me ty si mësues, tue na pasë në rresht...

U nis bashkë me ta. Shetitën andej e këndej. Gjatë rrugës u interesue për shum shokë e shoqe. Deshti me pyetë edhe për Minushen, por u ndal... Dinte vetëm se ajo ishte martue... A do t'ishte e lumtun... Kush e din, por ai dëshironte me gjithë zemër lumtunin e saj, pse kurr nuk mund ta harronte. I kishte mbetë në kujtim si nji lule plot aromë që porsa kish nisë të çilte... Mâ mirë të ruente ate kujtim...

Tue shetitë me djelmt e rij — e ndjeu vedin si të pëtrimë. Hudhi nji vështrim të shkurtë në të kaluemen dhe nji psherëtimë i duel nga krahnori — rinija ka kalue — flokët janë thî — por rruga e lanun mbas vedi e mbushi me hare. E pse jo?

PARAJSI I HUMBUN

AKTI I DYTË

Bedriu: Unë nuk due të rrij mâ këtu. Due të shpërngulem prej këtij vendi...

Shpresa: Ku do shkojsh?

Bedriu: Jashtë.

Shpresa: Hëhë. Pse? Këtu s'të duket mirë?

Bedriu: S'mund të rrnoj këtu! S'mund të duroj!

Shpresa: Udha e mbarë, pra!

Bedriu: *(E vështron gjatë)* Por, para se të nisem, do të shes çka të thashë duqanet dhe shtëpín me mobiljet.

Shpresa: Unë nuk dij të keshë shtëpi dhe dyqane për të shitë *(çdo fjalë e shqyrton mirë, ngadalë, ftohët dhe me intervale)*

Bedriu: Si S'kam çka të shes?

Shpresa: Jo.

Bedriu: Pse?

Shpresa: Pse këto s'janë të tuat.

Bedriu: Të kujt janë, po s'qenë të mijat?

Shpresa: Ti e din fort mirë se të kujt janë — të nanës sime! Ndryshe nuk më kishe thirrë këtu...

Bedriu: Ajo ka qenë grueja ime dhe pasunija e saj na ka mbetë të dyve.

Shpresa: Por, mbasi të njifte se kush je, ajo muer masa qysh para se të vdiste që kjo pasuni mos të shkojë si të tjerat.

Bedriu: Çfarë masash ka marrë?

Shpresa: Që mos t'i harxhojshe si të tjerat në Pariz, Romë, Berlin, Londër, Pragë e Budapesht, qejfe më qejfe e zejfe më zejfe...

Bedriu: Me paret e mija kam bâ qejfe.

Shpresa: Si? Me paret tueja? Hahaha — kujton se nuk dij kurrgjâ?... Shite gjithë pasunín e saj në Tetovë dhe derisa ajo dirgjej në shtratin e vdekjes, ti me Hysen agën shetitshe e dëfreheshe nëpër baret, hotelet kabarét dhe...

Bedriu: *(Rrept)* Mjaft mâ!

Shpresa: S'të pëlqen e vërteta?

Bedriu: Sm'interesojnë mendimet tua.

Shpresa: (Me ironi) Atëherë po shkoj, se kam disa punë për të

krye sod këtu.

Bedriu: Por unë të them të merremi vesht për shitjen se nuk due të rij asnji orë mâ tepër këtu.

Shpresa: (Ftohët) Nana ka lanë testament. E unë kam veprue mbas tij.

Bedriu: Testament?...

Shpresa: Po... Dhe unë po të them — përgatitu që mbrenda javës të shpërngulesh prej kësaj shtëpije.

Bedriu: Jo. S'ka lé njeriu që të më shpërnguli.

Shpresa: Unë dhe ligji.

Bedriu: Ti?...

Shpresa: Po. Mbrenda javës këtu hapet çerdhja e fëmijvet...

Bedriu: Unë s'lejoj.

Shpresa: Kush të pyet ty?

Bedriu: Mylle gojën!

Shpresa: Mos bërtit shum — por ndëgjo këtu — unë i kam rregullue të gjith formalitetet: kjo shtëpi bashkë me duqanet sod e tutje janë pronë e shtetit.

Bedriu: Si? I ke shitë pa lejen time? Do të padis në gjygj...

Shpresa: Jo, s'i kam shitë, por i kam dhurue si shenjë mirënjoftje ndaj vendit tim.

Bedriu: E unë? Kush jam unë që s'më ke pyetë aspak?

Shpresa: Ti? Kurrkush...

Bedriu: *(E ndërron pllakën)* Moj bijë, po unë ku të shkoj?

Shpresa: Përjashta... Atje ku dëshiron...

Bedriu: Po me se?

Shpresa: Kjo s'm'intereson. Bisedo me advokatin, zonjën, Hysen agëne me cilin të duesh, por jo me mue.

Bedriu: Do me thanë kjo punë ka mbarue?

Shpresa: Njiherë e përgjithmonë!

Bedriu: *(Hudhet kundër saj dhe don t'i bjeri)* Shtrigë *(Shpresa i kap dorën)* S'ke se kujt t'i ngjajsh — njisoj je si ajo shpirtkrymta...

Shpresa: Mbylle gojën e mos ma shaj nanën. *(E shtyn).*

Bedriu: Do të shifni *(I hudhet përsëri. N'atë kohë Skenderi, që ka ndëgjue se âsht ashpërsue biseda dhe kur vështron se ai don t'i bjeri Shpresës me bastun, lëshohet dhe ja rremben prej dore, Bedriun e shtyn ngadalë, por me përbuzje).*

Skenderi: *(Mbasi lshon Bedriun)* Shpresë ç'ndodhë kështu?

Shpresa: Tregon se kush âsht. E ka marrë malli të shetisi përjashta me pasunin e nanës. E i vjen keq pakufi se këtu mbrenda javës do të vlojë nga kanga dhe gëzimi i foshnjevet.

Bedriu: *(Bërtet)* Jasht Jasht.
Shpresa: *(Me ironi)* Kujt i thue?... A mos âsht njifarë deputeti që po urdhnon?
Bedriu *(Përsëri tenton t'i bjeri)* Kur s'ta kam kputë kryet në djep.
Skenderi: (Shpresës) Pse lodhesh kot? Kujt i flet? Narkotikut?
Bedriu: *(Prap me ironi)* E unë, çka të baj?...
Skenderi: (Që âsht gati tue dalë) Këshillohuni me zotni advokatin, që po vjen si i marrë... *(Kap të shoqen për krahu dhe dalin).*
Bedriu: *(Mbasi kqyr a janë largue)* Duelët? Por sonte nuk keni për të dalë gjallë prej këndej... *(Ngrihet dhe si i tërbuem shkon në tavolinë. Nxjerr nji revolver. E vështron gjatë... numron fishekët dhe pastaj si i marrë qesh)* Hahahahaha... Kjo... do... t'u... thotë... udhën e... e... e mbarë... me... pasaportë të... k u q e... *(Fut revolverin në xhep).* Tash shkoni e firmoni vdekjen tuej... *(Shetit nëpër dhomë dhe ngadalë shkon e kqyr prej dritares. Mbas pak hyn Saiti shpejt, zen më thue, gati me u rrëzue).*
Saiti: *(memzi merr frymë)* Zotni deputet... zotni...
Bedriu: *(Rrept dhe ftofët)* Çka ke? Fol!
Saiti: Lajme shum të kqija...
Bedriu: Çka?
Saiti: E kanë kapë Hysen agën...
Bedriu: Kush?
Saiti: Policija...
Bedriu: Pse?
Saiti: Nuk e dij... mirë... edhe unë...
Bedriu: Kur ke dijtë gjâ ti? Pse nuk u interesove mâ gjatë, hajvan.
Saiti: Vetëm mora vesht se mâ parë e kanë zanë Saliun në tren.
Bedriu: Saliun?
Saiti: E kanë kapë me flori dhe droga. Mandej kapën edhe Hysen agën në mëngjez, kur ishte në stacion tue u nisë.
Bedriu: Po atij a i gjetën gjâ?
Saiti: Po... i mjeri unë... sharrova krejt...
Bedriu: Fol, ç'i gjetën... mos lemerit si plakë e keqe.
Saiti: Po... i kanë gjetë... flori... dhe... dhe...
Bedriu: *(E kap për krahu dhe e shkund)* Fol de...
Saiti: *(Që endè nuk mund ta marri vedin prej frige)* Droooga...
Bedriu: *(Hap syt si i çmendun)* Flori... Droga?...
Saiti: Po... uh, unë i mjeri... mbarova...
Bedriu: Sharrove?... Mbarove?... E ç'ke ti me ata?

Saiti: *(Shpejt dhe tue u dridhë)* Po edhe unë i pata dhanë pak ár dhe disa kilo afjon, që ta qitte me kanalet e veta përjashta për mue...

Bedriu: Për ty? Kur?

Saiti: Ka kohë... uh, sharrova, *(Gadi sa nuk i merret goja)* Më thoni... më... thoni... më thoni çka të bâj... kah... kah... kah të hiki?...

Bedriu: Të hikish... po pse?

Saiti: A s'e kuptoni?... Saliu tregoi për Hysenin, e Hyseni mund të tregojë për të tjerët...

Bedriu: Për të tjerët?!...

(Hyn Skenderi. Kur ndëgjon bisedimin e tyne, ndalet në pragun e derës dhe i vështron).

Saiti: Po... dhe sharrova në burg... nëqoftëse më kapin... *(I merret fryma)* Më tregoni... në katund të mëshifem... *(Prap i merret fryma)* ku... ku... ku keni miq të sigurtë,... që... të... rrij... disa ditë... deri sa të gjejë kanal e të dal... sig... sigurisht... me... ndihmën tuej.

Bedriu: *(E shtyn me ironi)* Me ndihmën time?

Saiti: *(Gati i bije ndër kambë)* Aman, aman, më shpëtoni, më tregoni të hiki... aman...

Skenderi: *(Tue qeshë lehtë)* S'keni se ku të hikni... zotni advokat... dhe askush nuk mund t'ju ndihmojë... milicjonerët janë në derë, ju kanë ndjekë dhe, unë kur i pashë, erdha t'ju paralajmeroj se âsht e kotë çdo tentativë për hikje. Urdhnoni, dilni përjashta prej këtij salloni!...

Bedriu: *(Krejt i llahtarisun)* Milicët, erdhën, kërkojnë?...

Skenderi: Tash zotni Saitin...

Saiti: Mue... mue... i shkreti... *(I merret krejt goja)* shasha-sharrova... un... i mjeri...

Skenderi: *(Me ironi)* E de e... Jeni advokat... s'pakut do të keni kohë të njifeni me ligjet e rij dhe do të dini si të mbroheni .. Ju advokatët keni mundësi të mbroheni vetë, kurse né mjekëve duhet të na shërojnë të tjerët... a po s'âsht kështu... Prap keni fat... Ç'do të bajnë kompanjonët tuej që s'janë advokatë?... Për ata duhet të mendoni... se mos gabojnë dhe ju zhysin edhe mâ thellë... *(Vështron kah dera)* Hajde, nisuni... qe ku po vijnë... *(U flet kah dera)* Mos u mundohi, qe ku po zbret vetë...

Saiti: *(Shkon e i varet në gjoks Bedriut)* Aman, aman, më shpëtoni...

Bedriu: *(E shtyn dhe me nervozitet të madh)* Hajde, nisu! Mos ban shum zhurmë.

Saiti: *(Skenderit, të cilit i ka ra gati ndër kambë, kur e shtyn Bedriu)* Ju... lu-tem... ju... të pak-tën ju më ndih-moni.
Skenderi: *(E kap për krahu)* Qe unë po ju ndihmoj, që të pak-tën të dilni si njeri... e jo si lepër...
Atmani: *(Ka hy pak mâ përpara dhe ka ndëgjue nji pjesë të bisedimit)* Ku e çoni?
Skenderi: Unë? Askund! Por vetë po shkon në burg, për të dhanë disa hesape...
Atmani: Hesape? Çfarë hesapesh?
Skenderi: *(Tue dalë me Saitin)* Pyetni zotni Bedri efendín, ai e din mâ mirë se si qëndron puna!
Bedriu: *(Pa dalë mirë të tjerët)* Skender, ktheu pastaj se kam diçka me ty.
Skenderi: *(Nga jasht)* Por unë s'kam kurrgjâ me ju... *(Dalin).*
Atmani: *(Mbasi vështron ata që duelën, kthehet kah i shoqi ftohët)* Pse e kapën advokatin?
Bedriu: Pse mâ parë kanë kapë Saliun dhe Hysenin.
Atmani: Si kështu dhe pse?
Bedriu: *(Me inat)* Ndëgjo këtu: nuk kam kohë të humb asnji minut. Çdo gjâ po rrotullohet kundër meje... Shko shpejt e më ban nji kafe se më luejtën mendët... *(Ajo nuk luen prej vendit).* Shka po rrin si gur kufini, luej prej vendit! *(Atmani e vështron edhe njiherë dhe pastaj me përbuzje del. Mbas saj del edhe ai dhe për nji minutë skena mbetet zbrazët. Mbas pak kthehet Bedriu me duer në krye si i marrë, rrotullohet nëpër dhomë dhe kap kryet me duer)* Të gjitha m'i ka marrë... Jam i humbun, por ta provoj njiherë me të mirë... *(Atmani hyn, e vështron me buzqeshje ironike dhe me përbuzje, ai ban sikur nuk e kupton. Ajo i ven kafen në tryezë. Ai e vështron gjatë).*
Atmani: Pse më shiqon kështu?
Bedriu: Kot... Mendoj si do të na dali fundi.
Atmani: Kujt?
Bedriu: Ty dhe mue.
Atmani: Pse?
Bedriu: Si? Ata, mund t'na burgosin edhe neve...
Atmani: Edhe neve?
Bedriu: Po...
Atmani: *(Me buzqeshje ironike)* Hëhë, unë s'kam bâ kurrgjâ! Ti përgjigjesh për punët tua. Nëqoftëse je përlye, ti e din.
Bedriu: Ashtu mendon?... Por unë them se nuk kam për t'u ra në dorë... pare kemi dhe mund të rrnojmë mirë tjetër kund.
Atmani: Kemi pare?! Ti s'ke mâ asnji dysh. Harrove se Hysen

aga kërkoi mbramë me vazhdue pokerin, tue më vû mue në vend të parevet?... Kujton se nuk e kuptova?...

Bedriu: Po... Por sod e pash se ti kishe bâ shum mirë që kishe marrë të tjerat, pse ndryshe do të luejsha përsëri dhe mund t'i humbsha të gjitha.

Atmani: Unë? Ç'do të thuesh?

Bedriu: *(E vështron gjatë prap me të mirë)* Ti... Në kutî kanë qenë 12 fishekë, e ti mbramë prune vetëm tetë.

Atmani: Unë mora sa gjeta dhe t'i vuna përpara.

Bedriu: Rrenë... ishin vetë tetë.

Atmani: Unë s'i numrova dhe s'dij sa kanë qenë.

Bedriu: Nejse... sido që të jetë lypset të nisemi sod.

Atmani: Të nisemi? Ku?

Bedriu: Do të shofim...

Atmani: Po me çka do të rrnojmë?

Bedriu: Me ç'kemi!

Atmani: Po ti s'ke kurrgjâ!

Bedriu: Ti ke!

Atmani: *(Me ironi)* Hahahaha... Unë? E ti kujton se unë do të vij me ty, kur s'e ke nji dysh në xhep?...

Bedriu: Unë jam burri yt. Të mirat e të kqijat lypset t'i ndajmë bashkë!

Atmani: *(Me ironi)* A thue?... Vërte mendon se do të lypi rrugës për ty?

Bedriu: S'kemi nevojë... Unë të kam dhurue plot sende të vlefshme... Mandej vetë ke marrë sa ke deshtë... Me ato mund të jetojmë.

Atmani: A ta merr mendja se unë do të prish paret e mija për ty? Kurr...

Bedriu: Si the?

Atmani: Mjaft të kam durue... Mos ke kujtue se m'u dogj shpirti për ty, plakarric i keq, a? Mos të mora për dashuni, për bukuri? Jo.. vetëm për...

Bedriu: *(Me ironi dhe rrept)* S'âsht nevoja t'më tregojsh. Për xhepin!

Atmani: Po, dhe tash që s'ke, as nuk due të dij se kush je.

Bedriu: Ti më ke vjedhë... dhe ato do t'm'i kthejsh pa tjetër...

Atmani: Më vjen keq që tash s'ke advokat... për t'u ankue...

Bedriu: S'kam nevojë t'ankohem. *(Rrept)* Por ti do t'm'i japish tash të gjitha!

Atmani: Jo. Kurr.

Bedriu: Pa tjetër.

Atmani: Pa tjetër?... Kurrën e kurrës. Çdo gjâ që âsht në dorën time — âsht vetëm e imja. Paret, stolinat — janë të mi-

jat... dhe unë do të bâj me to çka të due vetë — për ty, prej këtij momenti, nuk due të dijë kurrgjâ.

Bedriu: Kurrgja!? Hajneshë, dije se s'ke me dalë gjallë prej këndej.

Atmani: *(Me ironi)* Preeej teeeje a? Of, sa më trembe! Ndëgjo more shtrembaluq i keq, m'u hiq qafet! Mjaft të kam durue si qen të ngordhët... Dhe dije se vetëm për këto *(ban me dorë sikur numron paret).* E tash s'jam e marrë të rrij me nji ngordhsinë që do të cofi rrugëvet...

Bedriu: *(Kërkon ta kapi për fyti, por ajo e shtyn)* Hesht, hesht, se...

Atmani: Jo, jo, aspak s'të kam frigë, me ty mbaroi çdo gjâ, tash fillon jeta për mue.

Bedriu: Endè jam gjallë dhee...

Atmani: Për mue ke vdekë ka kohë, vetëm endè s'të pata vo-. rrue... Por edhe vorrimin e bana mbramë...

Bedriu: *(Me cinizmin mâ të madh)* Shif se mos gabohesh.

Atmani: *(Me ironi)* I vdekuni po flet?

Bedriu: *(E kap për krahu dhe e shkund fort)* Mblidhe mendjen, të them.

Atmani: *(E shtyn)* Unë e kam mbledhë, por ty lypset të mbushet mendja s'e s'jam mâ grueja jote! Qysh nesër, pasnesër do të gjej nji t'ri, që t'i vijë era myshk e jo si ti ngordhsinë...

Bedriu: *(E kap dhe i bije shpullë fytyrës)* E teprove, baltë e baltës, mbylle gojën, rrospi e bijë rrospije.

Atmani: *(E pështyn në fytyrë dhe i bije fort fytyrës, tue e shtý me sa fuqi ka. Bedriu humb ekuilibrin dhe bije tue u përplasë fort në dysheme).* Shko mor qelbanik... hahahaha, mor qen i ngordhët... mue m'duhet dja-lë si shkambi... *(shkon e pshtyn edhe njiherë)* kujton se... qysh nesër...

Bedriu: *(M'atë kohë shpejt nxjerr revolverin prej xhepi)* Qe, rrospi, djalin,... na, mbaje... *(Tue shti)* Nji... dy... tre... *(I bije në krahnuer)* Na... djemt...

Atmani: *(Bërtet me zâ të çjerrun)* Auuuuu... më vraauuu...

T'KUJTOJ

T'kujtoj kur lehtas rrezja lshohet në dét
Dhe n'vegim hareje soditë, kur hana qeshë.
Fringji kujtimesh thekën — malli s'din me fjet'
Kur vasha n'qerpik m'kalon, kur nata zê me teshë.

T'kujtoj kur gurra rritet... Thîjat lindin
Kur n'kujtime shkallve t'jetës zbres si imami n'minar'.
N'kllapi andrrash, n'zemër t'mpime, dy sy m'ndritin
Që me shkul i putha n'takimin e parë.

T'kujtoj, kur lisat thahen — deti matet
Me kujtimet. — Dét kujtimesh — si pllajat me borë!
Oh, n'valle shekujsh t'randë zgjatet
Nji ditë kujtimi, orë shtegtare n'zemër, n'krahnor.

MALSORJA

Me flokë dredhake n'krahnor të gjanë,
Nga mali blerët po zbret çdo ditë,
Me buzë të njoma, me ftyrë si hanë,
Ngushticës së malit i lëshon dritë.

Me zemër të mitun malit kërkon
Burbuqe të njoma, vjollca me erë;
N'burimet e freskët ulet pushon,
Si zogu i detit n'barkën me velë.

MIGJENIT

Ushtar pa pushkë, zemër e drobitun,
pranverë pa lule, pishtar i zbêtë,
trupore pa emën, shpirt i venitun,
yll nëpër natë, shqiponjë pa fletë.

U dogje pa kohë n'katranin e zi
me flamur n ëdorë me dhimbje në gjî.

I pari ndër të parët shkrepsën ja ndeze
ligjit pa mshirë, litarit n'pazar,
ndër „vargjeт e lira" bombë-kushtrim shprese,
shpirtin dhe armët dhurat' na i ke falë.

E nise, e sose me lot sa nji det
romanin e jetës, o, vlla, poet.

Me shpirt të lodhun, ofsh e ngashrime
hymnin vorfënís ja shkove me lot,
qave me të mjerët, vdiqe n'mjerime,
kurrkush pa t'quejtun poet dhe zot.

Vorri t'âsht rrafshue, me tokën je bâ tokë
por me njerëzit rron si vlla, poet dhe shok.

Qave kur qeshnin, vdiqe kur rronin
por rron kur kanë vdekë me emnin dhe fronin
të zotët e shpatës në flori gjithmonë
aktorët e dramës „vorfëni" që i thonë.

Mbi vorrin tand tash mbijnë lule dhe bar
kunora dafine — Migjen vjershtar. —

RRËFIMI I NJERIUT ME SAMAR

Ka llojlloj vdekjesh. Dikush vdes në shtrat të butë, dikush në beteja të rrepta, e dikush...

Sod âsht vra nji njeri. Ky njeri — jam unë. Emnin e kam Sadik. Sadik Hamalli. Më kanë thirrë shpesh edhe „O ti, Njeri me samar!" Po, unë e kam pasë samarin në shpinë. E sod kam vdekë. Sod nuk jam mâ. Sod nuk e kam samarin në shpinë.

Më njofin të gjithë. Jo vetëm njerzit. Edhe rrugët më njofin. Gjithë. Unë jam Sadiku, Sadik Hamalli. Njeriu me samar. Si nuk po më njifni ju?!

Shka jini ndalë e po shiqoni aq habitshëm! Shka po e pyetni njani tjetrin për mue! A nuk keni pá njeri të vdekun asnjiherë? Ani ju që keni vrá me mija si unë; ju që e tmeruet botën me egërsín tuej! Ju — që ma bât shpinën shoshë, që më vrát... E tash, shka jeni ndalë e po shiqoni? A mos po ju dhimbem, ndoshta? Ha-ha-ha! Mos më shtini me qeshë. (U, vërtetë, a të provoj me qeshë njiherë? Me qeshë, me qeshë, tash që jam i vdekun. Por, a mund të qeshi dhe a din të qeshi njeriu i vdekun, që nuk i ka qeshë buza kurr deri saqe gjallë)?

Mâ mirë do të bâjshit sikur të më largojshit prej kësaj balte, në të cilën më ka sharrue gjysa e trupit. Ju e keni lehtë; ju jini të veshun mirë e përmbi rrobet keni „cerade" që nuk e lëshojnë shiun. Unë jam në baltë e nuk kam „cerade". Shiu po më rrah dhe po mërdhas. Shka po shiqoni si të marrë? Trupi që âsht mësue me mërdhifë i gjallë, le të mërdhasi edhe i vdekun? Po më qitni nën strehë me më pá mâ mirë? — Ashtu! Tash jam mâ mirë. Këtu nuk më lag shiu. As nuk jam mâ në baltë. Eshtnat po m'i vret guri, po nejse. Ju falem nderit! Jeni shum zemër mirë! Vetëm — nuk due të më ndani prej samarit as tash që jam i vdekun. Pse — me tê kam kalue jetën, kam mbajtë shum, shum... edhe sanduqe municioni, edhe (dengje) pushkësh marrë tinës prej jush... A e dini?

Pse ju kërsitën këpucët? Pse u drejtuet ashtu? Pse rrini gatitu? — Hë, hë, oficerin tuej. Gati besova se i bâtë këto nderime për mue!

Shka po ju pyet — si kam vdekë? Po e tregoni — municionin. E tash, shka po ju pyet tash? Shka i thatë, a ju mora vesh mirë?

Nuk po doni me i tregue se kush jam unë? Thueni: Unë jam Sadiku, Sadik Hamalli — Njeriu me samar. Prej kah kam ardhë? — S'ka randësi. Dikur kam pasë edhe babë, kam pasë edhe nanë. E i keni vrá — jo ju. I kanë vra, ndoshta, prindët tuej në luftën e parë. Edhe atyne u thojshin allamanë... Thonë se më kanë lanë qyqe vetëm, në rrugë të madhe. Mandej, thonë, më ka marrë dikush në shtëpi e më ka rritë. Për veti dijsha me thanë vetëm se quhem Sadik. Asgjâ mâ tepër...

Fillova me punue — qysh në moshën dymbëdhetë vjeçare. Punojsha çdo farë pune që mund të bânte fuqija ime e njomë. Më duhej me fitue bukën. Kur i mbusha njizet vjet, nuk punojsha gjâ tjetër përveç bajtjes. Për çdo mëngjes e mbramje pritsha trenin. Ditëve të pazarit isha në lamën e drithit. Mbas dite shkojshi te stacioni i autobusave, e tanë kohën tjetër — nëpër rrugë... Kudo që kishte gjâ me bajtë. Ditën bajsha, e natën flejsha nëpër kopshtije, e dimnit nëpër çardaqet e xhamijave.

Plot tridhetë vjet kam jetue kështu, e tash dukem edhe njizet vjet mâ i moçëm. Kam katërdhetë vjetë e sa, por vragët e jetës m'i kanë shtue edhe njizet tjera...

Ndaluni, ndaluni! Ndëgjoni tregimin tim...

Qysh në fillim e kam mbarue samarin. Që, ketë samar që po e shihni këtu. Ditë e natë kam qenë me të. Ditën më ka shërbye si samar, e natën si dyshek. Po, tamam si dyshek: e shtrojsha dhe flejsha në të. Mâ vonë jam bâ Sadik Hamalli e tash së fundi — Njerí me samar. Sadik Hamalli ose — Njeri me samar.

Ka pasë ditë kur nuk kam shti në gojë asnji trohë buke. Delsha në stacion, pritsha trenin e parë, pritsha edhe të dytin. Vrapojsha prej vagonit në vagon, tue lutë njerzit: „Qé hamalli! Qé hamalli!" Por — kot. Udhëtarët as nuk shiqojshin. Vazhdojshin rrugën. Dikush hypte në pajton, dikush ecte me valixhe në dorë.

Njerzit zbritshin prej vagonave e unë vrapojsha tash te njani, tash te tjetri; tash në krye të trenit, tash në fund — tue pritë, tue lutë: „Qé hamalli! Qé hamalli!". Kur nuk mbetej mâ kush në vend, atëherë lëshohesha rrugës për të gjatë, tue iu afrue çdonjanit që e shifsha me valixhe në dorë.

„Qé hamalli! A doni me iu bajtë valixhet, zotni? A t'ju çoi valixhet, zotni? Qé hamalli! Qé hamalli."

Ndokush vetëm luente kryet, do më thojshin: „Edhe unë vetë jam hamall" e të tjerët as nuk më kqyrshin me sy. E unë vrapojsha gjithnji përpara, drejt qytetit. Më duhej me fitue kafshatën e bukës. Medoemos!

Ditëve të pazarit, pothuej tanë ditën, gjindesha në treg. Sa shifsha dy vetë tue bâ pazar afër ndonji thesi me grunë, afrohesha

dhe ndërhyjsha edhe vetë: „Hajde, për hajr, a u goditët?", e mandej menjiherë „E hangsh me të shëndoshë, se, vallahi, badihava e ke marrë. A ta çojmë në vagë?" Prej vage, thesin e ngarkojsha mbi samar, në shpinë, dhe ja çojsha në shtëpí ose në mullî. Më shpërblejshin si me më dhanë lëmoshë. Prej andej, me të shpejtë, kthehesha prap në treg dhe prap; „Qé hamalli! Qé hamalli!"

Punojsha shpesh edhe natën: ngarkojsha e zhgarkojsha vagonat në stacion. Isha bâ jo mâ njeri, por kafshë bartëse. Atëherë...

Atëherë jeta ime ndryshoi krejt. Nisa me mendue tjetërqysh. Nisa me i dallue mâ mirë ata që ma rjepshin lëkurën. Tregtarët, pasanikët. Erdhën ditë tjera. Mâ në fund erdhët edhe — ju. Zija edhe mâ e randë e mbuloi vendin. Ndjeva që çizmja juej shkeu krahnorin e vendit. Prût mjerim, robni. Sidomos për të vorfnít, si unë. A ndëgjoni? Por — ky Sadiku me samar ndryshoi. Unë, që më shifni tash, hapa nji pjesë të vorrit tuej. Qé sa s'jeni rá në të. Toka po ju dridhet nën kambë. Atdheu im po shlirohet. Edhe unë. Edhe gjithë tjerët si unë. E dij: nuk ka me pasë mâ përbuzje, nënçmim e nëpërkambje. Jo, jo! A e dini këtê?

Mjaft sanduqe ua kam marrë, mjaft... Shka kujtoni? Me bajtë sanduqet tuej, e ju me i përdorë kundra vllazënvet të mij?...

Si?! Nuk po ju intereson me ndëgjue mâ rrëfimin tim? Pse po ma mbuloni kryet me thes? S'po keni durim me shique, me ndëgjue Sadik Hamallin? Ndëgjoni edhe pak!

Edhe sonte dola me ju a „bajtë" sanduqet. Terri kishte rá qyshkur, kur ndëgjova ushtimën e kamjonit të madh. Menjiherë vrapova. Kamjoni u ndal afër vagonit. Mbas tij erdhën edhe disa tjerë edhe u rreshtuen njani mbas tjetrit para vagonave të haptë, që pritshin me u ngarkue. Prej kamjonave zbritën plot njerëz n'uniforma dhe me „cerade", që i ruejshin prej shiut. Kur më panë, thanë dishka në gjuhën e tyne. S'i mora vesh derisa nuk më banë me dorë. Nuk më pëlqeu kjo punë dhe s'luejta vendi. Atëherë njani prej tyne nxorri revolen dhe e ktheu. U avita. Bajta dy tre sanduqe. Të katërtin e ërfllova në terr. Edhe të pestin. — këta janë për luftën kundër jush — u thash në heshtje...

Kamjonat ushtuen dhe unë shkova te sanduqet e mija. Prita, si zakonisht. Mandej i hodha në shpinë dhe çava nëpër strehë... S'dij, tue hecë më ndoqën krismat e automatikut... Rash me sanduqet e mija përdhé...

Dhe — erdhët me më pá. Unë u tregova gjithshka për mue. A e dini tash.

Po — shka po thom? Ju e dini mirë se vendi im âsht çue në kambë, i madh e i vogël. E dini mirë!. Pra — nuk po më dhimbet që kam vdekë.

NJI MÂ PAK

Nëpër Ulqin ishte përhapë lajmi, e Shpresës as ndërmend nuk i shkonte se kjo ditë ka me qenë dita mâ e kobshme e jetës së saj.

Shiu i rreptë, që rrahte dritaret e dhomës, në të cilën flente me tre vllaznit e vet të vogjël, e zgjoi Shpresën dhe ajo frik u çue. Posa lau fytyrën, muer krahnin dhe iu afrue pasqyrës. Flokët e saj, të zez e të pakrehun, mbërrijshin deri te beli e, të ndamë për gjysë, ja mbulojshin tanë gjoksin. Kur i krehi mirë dhe i bani bishtaleca, u suell disa herë, tue ja çfaqë pasqyrës herë njanën, herë tjetrën anë të fytyrës. Mandej u largue pak dhe soditi shtatin e vet të hjedhun, me bel të hollë e gjoks të kandshëm, syt e zi dhe vetullat, për të cilat i kishin lakmí shum vajza të reja t'Ulqinit.

Për bukurín e saj përmendej kudo. E dinte edhe vetë këtê gjâ. Prandej shpenzonte mjaft kohë m'e ruejtë bukurín e fytyrës dhe trupit të vet. Jo vetëm për çdo mëngjes, por edhe gjatë ditës Shpresa gjindej shpesh — kinse rastësisht — para pasqyrës. Ndreqte ndonji tubzë flokësh që i dilte para dhe ja mbulonte synin; u binte vetullave të holla e të gjata me gishtat e mesëm të duerve, tue i lagë pak që të rrijshin në vijë sa mâ të hollë e në hark të kandshëm; ulte pak fustanin që i mblidhej në belin e ngushtë, nën rryp, dhe mandej vazhdonte prap punët e shtëpís.

Shpresa shpesh mendonte për kê âsht tue u rregullue kaq shum, pse po humb kaq kohë në dukjen e saj. Ajo nuk rregullohej për mashkuj, e dinte mirë. Sepse ishte e „mshefun", nën çarshaf. Por... i pëlqente diqysh biseda që bâjshin grát e fqijve, e sidomos vajzat e Ulqinit, për bukurín e saj.

Shpresa kishte mbushë të tetëmbëdhetat. Rrinte shpesh me shoqet e veta, ose në shtëpí të vet, ose te ndonjana prej tyne. Ndër këto ishte edhe Sadetja, moshatare e saj dhe shoqe qysh në bankat e shkollës. Kjo nuk e shiqonte me sy të mirë Shpresën dhe bukurín e saj. Flitte kudo e në çdo rasë, natyrisht mbrapa shpine, se si Shpresa nuk âsht e bukur, se Shpresa âsht e zezë „si magjupet", por mbi të gjitha — se Shpresa e ka kot edhe atê bukurí, mbasi âsht e vorfën. Kur e thonte këtê, Sadetja fryhej e zgjatej, si të donte me thanë „unë, edhe pse nuk jam e bukur sa Shpresa, jam pasanike e s'kam shka me i lakmue kësaj". Në të vërtetë, lakmija e saj kishte kalue qyshkur në zilí, e zilija e Sadetes shpesh-herë dinte me u kthye në mëní të haptë.

*

Ate mëngjes të vrantë, me shi të rreptë, zemra e Shpresës nuk ndjente kurrfarë të keqeje. Pak u habit, kur shiqoi në dhomën tjetër e nuk e pau të jatin.

— Mirë mëngjes, nanë! — bani. — Ku âsht baba?

Tue mos çue kryet, mbasi ishte zanë me nji arën që shtonte në këmishën plot arna të fëmís së vogël, nana u përgjegj:

— Po bâhen dy orë qyshse ka dalë. Nuk di pse u vonue kaq shum. Do ta ketë lagë shiu e bâ ujë.

Shpresa nuk u shqetsue gjithaq. Ajo ishte mësue jo vetëm mos me e pá të jatin në shtëpí deri vonë në mbramje, por edhe në mëngjes, shum heret. I jati i saj ishte peshkatar. Tash pesëdhetë vjet që âsht tue mbajtë familjen me ndihmën e krahëve të vet dhe të barkës. Shpresa e kishte pá shum herë tue shkue para se me ra muzgu e nuk kthehej deri kah mesnata.

Ndoshta ka shkue me kqyrë barkën! — tha Shpresa, tue dashtë me largue çdo mendim të keq.

— Asht çue dallgë e madhe në det — shtoi nana, si t'ishte tue folë me vetëvehten. — Po kam droe se e ka gjetë gjâ. Baba yt nuk âsht mâ aq i fortë...

Shpresa deshti me thanë se baba i saj, megjithatê âsht endè i fuqishëm, se ai âsht ujk i vjetër i detit dhe s'e gjén gjâ, po... u mbajt e duel nga dhoma e nanës.

Nji frigë, thue e padukshme, nisi me e brê.

Kur shiqoi se nuk kishte ujë në kofë, e muer dhe u nis te pusi n'oborr. Para se të dilte, hodhi nji kapotë të vjetër mbi krye, që të mos e lagte shiu që binte me rrëshekë.

— Sa mot i lig! — pëshpëriti nëpër dhambë. — Baba do të jetë bâ krejt ujë...

Pa mbërrijtë me nxjerrë kofën e parë, u hap dera e oborrit e në tê u duk Sadetja. Flokët i kishin ra në fytyrë e mezi shihte prej tyne, fustani tanë uji iu kishte ngjitë për trup. Merrte frymë shum shpejt.

— Au, ti nëpër ket kijamet?! — tha Shpresa e diçka e theri në zemër.

Dukja e Sadetes ishte e mjerueshme. Kur çoi flokët e lagun që ja kishin mbulue sýt, Shpresa pau se ajo qante.

— A s'ke ndëgjue?! — i tha Sadetja me lot për faqe. — A s'ke ndëgjue?! Qyqja ti, fatzeza ti!

Shpresa u shtangue në vend. U mblodh dhe u përmblodh e u shndërrue, u bâ vetëm pyetje, nji varg pyetjesh:

— Ç'isht, moj Sadete, ç'isht? Çka ka ngjâ? Fol! Pse jam qyqe? Pse jam fatzezë? Fol, ç'isht? Pse po më shiqon aq dhimbshëm? Pse më shiqon kështu?

Zemra nisi me i rrahë me të shpejtë. Goja i kishte mbetë hapun e sýt iu kishin zgurdullue. Pritte pa frymë. E shiu binte pa të mêjtun, rreptë.

— Në det... Në det... Baba... baba yt isht mbytë! — tha Sadetja tue ofshâ.

Litari rrëshqiti prej duerve e kofa, tue rraptue fort, ra në pus. Edhe në mbrendí, në zemër, diçka u këput, e në bark, fellë në bark, si nji të shpueme, nji dhimbë të madhe, si t'ishte futë thika mbrendë. Prej krés ra kapota, e shiu tash nisi me lagë fytyrën e çelun.

Shpresa kishte mbetë në vend. Sýt i kishte ngulë në Sadeten dhe nuk dinte çka me thanë, çka me bâ, çka me mendue mâ parë. Kambët nuk e mbajshin dhe përpak qé tue ra në lloç, sikur mos t'ishte Sadetja me e kapë.

— S'isht e mundun!... S'isht e vërtetë! — tha Shpresa si n'agoní. — S'isht mbytë baba im i dashtun! S'isht e mundun!... Sadete, të paça motër Sadete, më thuej, fol, s'isht e vërtetë! Baba im i dashtun! Jo, s'isht e mundun!... Ai âsht ujk i vjetër i detit! Ai âsht i fortë!...

Sadetja vetëm uli kryet.

Nji herë i shkoi ndërmendë se Sadetja e kishte trillue këtë gjâ, vetëm për ta thye Shpresën shpirtnisht, për t'i shkaktue dhimbje, vuejtje.

Ti, Sadete... — deshti me i thanë atê që mendonte. Deshti me i thanë se po rrente, se nuk âsht e vërtetë, se âsht tue folë me qëllim, se e ka trillue vetë këte rrenë. Por, u ndal dhe kur ja çoi kryet dhe e shiqoi fellë në sy, me dhimbë të madhe u bind se ajo kishte folë të vërtetën.

Si e alivanosun u rrxue mbi Shpresën, u var në qafën e saj me të dyja duert, e nisi me britë, me kukatë.

Qajshin të dyja me të madhe.

Nana, si e tërbueme, ja behu në prak të derës dhe, kur pau Sadeten te pusi, e të dyja tue qa, muer shpejt nji shami, mbuloi kryet dhe turr e vrap duel jashtë.

— Nanë! Nanë! — briti mbas saj Shpresa. — Ku po shkon?

*

Lajmi i kobshëm kishte marrë tanë Ulqinin. Lufta e të jatit të Shpresës me tallazet e detit, klithmat e tij, thirrjet për ndihmë, kishin prû në Ranë nji numër të madh Ulqinakësh.

I kanë ndihmue gjithsesi, por kot. Tallazet e mëdha e kishin hjedhë barkën e tij, me të mbrendë, shum larg bregut, shum larg Ranës. Askush nuk ka guxue me hy. Kanë provue të tana rrugët, por — kot.

Nuk vonoi e dy Ulqinakë e prunë nanën në shtëpí. Fytyra iu kishte zbê, si të vdekunit. Shiu e kishte lagë e bâ ujë. U ndal në prak të derës, hodhi shamín e lagun dhe iu afrue Shpresës që ishte e shtrime e ofshante në çardak. Lotët iu kishin shterë. Pa bëzâ, u ul në gjûj afër vajzës, lëmoi kryet e saj që avullonte nga shiu që terej, e puthi, u çue dhe hyni në dhomën ku ishin fëmijt e vogjël. Grave fqinjë, që u gjetën aty, padashtë u shkuen lotët nga kjo dhimbje e nanës.

Në dhomë, Kabili, djali i rritun, i cili s'i kishte mbushë endè dhetë vjetë, kishte kapë dy vllaznit tjerë të vogjël dhe përpiqej me ua tërheqë vërejtjen disi nga vaji që ndëgjohej në çardak. Nana u afrue dhe i përqafi të tret, e vaji i fëmijve u flakrue edhe mâ tepër.

Njana mbas tjetrës, grát e fqinjëve kaluen prej çardakut në dhomën me fëmij. Sadetja mbeti vetëm me Shpresën.

— Shpresë, eja ke unë mandej, po deshte — i tha Sadetja. — Eja e rrijmë bashkë. Mos qaj. Të lutem, mos qaj! S'ke çka me i bâ fatit. Eja mandej te unë e tash p'e kalojmë disi këte dhimën tande. Unë po shkoj, se nana nuk din ku jam, e ti eja, mos e len pa ardhë! Të lutem! — dhe shkoi.

Shpresa mbeti tash krejt vetëm.

Jashtë binte shi, e asaj i dukej se në zemër âsht tue i ra gurë. S'ishte e zoja me luejtë. Dridhej shtati i saj i njomë bashkë me fustanin e lagtë, që iu kishte ngjitë për të. I dridhej shtati e zemra i rrahte me të shpejtë, si të donte me shpërthye jashtë. Dëneste. Nuk qante mâ me lot, dukej se iu kishin shterë. Nuk qante mâ me zâ.

Mendime të ndryshme filluen me i vlue në trû. Fatkeqsija që e gjeti e kishte dërmue krejt. Sa mâ shum mendonte për të aq mâ shum i shihte rrjedhimet e kobshme që ka shkaktue.

Tanë shtëpija po mbetet në krye të saj. Ajo me u kujdesë për nanën, e cila tash sa vjet s'âsht e zoja as me gatue nji bukë; ajo me i pasë në qafë të tre vocrrakët; Kabili sivjet do të kryente filloren e s'ishte i aftë për kurrfarë pune. „Unë?! Unë me mbajtë shtëpín?!" — mendonte Shpresa gjithnji mâ me neverí. „E kush jam unë? A jam unë e zoja me krye këte gjâ, kur memzi jetojshim tue pasë babën gjallë? Mandej, a s'jam unë e mbyllun, e mshefun? Unë nuk guxoj me dalë në rrugë e zbulueme. Ulqini do të flitte për mue gjithçka sikur ta hiqsha çarshafin tash, mbas vdekjes së babës".

Gjithçka i shkonte nëpër trû, gjithfarë mendimesh. Shpresa ishte në gjendje me gjykue. Ajo ishte vajzë e zgjuet, edhe pse i jati nuk e kishte lanë me vazhdue shkollën.

Mjerimi i madh e kishte pushtue tanë zemrën e Shpresës. E zemra e saj ka rrahë gjatë për nji njeri, për nji mashkull. S'ka gjâ mâ vështirë, se në fatkeqsí me mendue për çaste lumtunije. Ashtu si ishte, n'ate gjendje shpirtnore e trupore mâ se të mjerueshme, Shpresa mendonte për të jatin që s'e kishte mâ, mendonte për nanën, për vocrrakët, për fatin e keq që i gjet, por mendonte edhe për atê që ja kishte zanë zemrën qyshkur — për Maliqin.

Në syt e Shpresës u duk Maliqi menjiherë: djalosh i pashëm, krahgjanë, me shiqim të fellë e të sinqertë.

Maliqi kishte vetëm nji nanë, nji shtëpí dhe krahët e vet të fortë; atij i duhej edhe nji shoqe në jetë. Shpresa ishte e zgjedhuna e tij qyshkur.

Ardhmënija e saj i dukej mâ e zezë se e kaluemja. Baba vdekë; Maliqi kishte kohë që nuk dukej mâ; shtëpija në krye të saj; nana e pazôja; Kabili endè i vogël... Nji mendim si rêja i fluturoi nëpër krye. U tremb, u dridh. Mbas pak i erdhi i njajti mendim. Tash nuk u frigue aq, si përpara. Filloi me mendue mâ fellë. Mbi tê. Bâhej me luejtë mendësh, si mund t'i shkojë nëpër krye nji mendim i këtillë. Mirëpo, ai përfshini tanë Shpresën dhe me shpejtësí të madhe pushtonte edhe arsyen e saj.

„Nji mâ pak!" — „Nji mâ pak!", „Nji mâ pak!" — i rrahte në krye dishka e randë, që e shtyte, si çekiçi.

Nji shtypje e mbrendëshme e bani Shpresën me u trandë menjiherë. E ai zâ, ato të rame të pandërpreme në krye, ndëgjoheshin vazhdimisht...

Nana ishte tue qá hallin me grát e fqîjve, e vocrrakët kishin fjetë në prêhën të saj. Sa u duk Shpresa në derë, të gjitha drejtuen në tê nji shiqim të përvujtë e ngushllues.

— Nanë, — tha Shpresa, — po shkoj deri në furrë me blé pak bukë për fëmín, se s'e kemi asnji kafshore.

— Ani, t'pastë nana, shko. Shko, se na e bân zoti çaren. — tha nana. — Shko, por mos u vono.

Sa u largue Shpresa, nana e shoqes mâ besnike të saj Dritës — shkoi në shtëpí të vet. Menjiherë thirri të bijën dhe e porositi diçka në vesh. Drita, si e çmendun, hodhi çarshafin mbi krye dhe vrapoi jashtë, në rrugë, e frigueme dhe e pafrymë.

* * *

Koha kishte ndryshue. Shiu nuk binte mâ, e andej Kalás, në qiell, kishte nisë me u kthjellë. Shpresa kishte mbulue sýt me

peçe aq shum, sa që pak kush do të mundte m'e njoftë. Hecte me hapa të ngadalshëm dhe të matun. Mendonte.

Kur mbërrijti te furra, u ndal pak dhe shiqoi sa andej këndej, mos po e përcjellte kush. Mandej vazhdoi rrugën.

Erdhi afër derës së Sadetes. Edhe këtu u ndal, megjithse ky nuk kishte qenë qëllimi i saj. Mendime, mendime, mendime... Vetëm mendime i silleshin nëpër krye; mendime të kundërta, të shumta, të ndryshme. Nji luftë e madhe zhvillohej mbrenda në shpirtin e saj.

Mâ në fund — vendimi: Shpresa vazhdoi rrugën. Shtëpija e Sadetes mbeti mbrapa.

„Nji mâ pak e s'ka tjetër!" — i urdhnoi Shpresës nji zâ i mbrendshëm. — „Nji mâ pak! Për të tjerët ka me pasë bukë mâ tepër! Hisja jote do t'u takojë atyne! Nji gojë mâ pak! Nji mâ pak!" — ndëgjohej pa të mêjtun zani i mbrendshëm.

„Mirëpo, ishte dobsí me i lanë vocrrakët në duer të fatit e të rastit" — ndëgjohej tash nji zâ tjetër, nji zâ i kundërt, zani i ndërgjegjes së pastër të Shpresës.

Ishte ndá më dysh. Dy mendime, dy „vetë" përlesheshin në tê.

„Po çka mund të bâjsh ti, vajzë, nën çarshaf. e mbyllun? Cila âsht detyra jote? Nji mâ pak! Vetëm — mâ pak!".

Hapat shkelin randë në tokën plot ujë e baltë. Hecja âsht e ngadalshme. Mendimet të vrullshme. Shpresa kthehet dhe shiqon mbrapa herë-mbas-here; ka frigë mos po e ndjek kush, mos e ka diktue kush qëllimin e saj. E kjo rrugë çonte vetëm në nji vend: në breg të detit.

Ajo mbërrin aty, hyp mbi nji shkamb të naltë dhe ulet. Poshtë, nën tê, deti me tallazet që përbîu babën e saj, i dukej si kulshedra me gojë të hapun.

Prap luftë e madhe në shpirtin e saj. Të dy zanet e mbrendshme, të dyja Shpresat, ishin njisoj të fuqishme. Herë-herë ngadhnjente njana, por arsyetimi i tjetrës e mposhte prap.

„Nji mâ pak!", „Nji mâ pak!", „Nji mâ pak!" — ndëgjonte vazhdimisht.

„Po nana plakë, vllaznit e vogjël, dashamirët? Ku me i lanë këta?" — pyette zani tjetër, që mundohej me gjith fuqí me mposhtë ate tjetrin. — „Po Maliqi, që mund të kthehet prap, që të don? E shpresat e mëdha në tê dhe me tê?"...

Kështu me rradhë, kështu vazhdimisht gjatë bukur do çasesh. Mâ në fund, përleshja e tmershme muer fund, si çdo përleshje tjetër: njana anë fitoi, tjetra humbi.

„Nji mâ pak!", „Nji mâ pak!", „Nji mâ pak!" — ishte zani ngadhnjyes që bante të dridhej shtati i Shpresës.

U çue në kambë. Nuk ndëgjonte gjâ tjetër përveç: „Nji mâ pak!", „Nji mâ pak!", „Nji mâ pak!"... Në shkambij, në gurë, në tokë, në sipërfaqe të detit, në qiell gjithkund s'shihte tjetër gjâ veç „Nji mâ pak!", „Nji mâ pak!", „Nji mâ pak!"...

Nuk guxoi me shique mâ; mbylli sýt dhe qëndroi kështu disa çase. Tamam mblodhi fuqít me këcye, kur... jehoi nji zâ prej së poshtmi dhe e përfshiu të tanë.

— Shpresa!... Shpresa-a-a-a-a!...

Ky zâ e ngurroi në vend. Diçka e ré ja pahiti fytyrën dhe ndjenjat. Nuk kishte guxim me kthye kryet mbrapa, me pá. Nji rreze lumtunije ra mbi tê; frigohej se mos, tue kthye kryet, do të mundte me humbë në mashtrim edhe kjo rreze, sikur humbi çdo gjâ deri tash.

Qëndroi nj'ashtu për nji fije kohe e sa, pa luejtë nga vendi as pa çelë syt. Shpresës iu duk se kaluen orë të tana... padurimi, gëzimi, lumtunije, n'atê farë çasi vendimtar, tragjik.

Dy duer të fuqishme kapën belin e saj të hollë, e zbritën nga shkambi. Nji djalosh i pashëm, krah-gjanë, me shiqim të fellë e të sinqertë, ktheu Shpresën kah ai, e kapi me afsh të madh kryet e saj, ja hapi syt, të frigshëm dhe të lumtun njikohësisht, e u përqafuen gjatë.

Drita, që rrinte pak mâ larg, kinse e turpnueme e me buzë në gaz, ktheu kryet mbrapa.

E dielli, për të parën herë në ditën e sodshme, lëshoi rrezet e veta mbi dy krijesa që u nisën së bashku të përqafueme.

DHETË DËSHMORËT E PRIZRENIT

Në sheshin e drithit, oh sa mizorí!
Pa mëshír' u varën dhet' dëshmor' të rí.
Për çfar' krimi vallë? Mos i bân' keq kuj?
Jo... veç ose s'pranuen me rrnue nën zgjedh' t'huej.

Bij' të dêj' të pop'llit,rritun në mjerim,
Vujtja ua kaliti zemrat plot guxim.
N'regjimin e vjetër shfrytzuesash t'pashpirtë
Ideal i tyne ish: liri e dritë,
Zgjimi i ndërgjegjes n' masat e vogjlís
Për nji jet' mâ t'lumtun n'agim të lirís;
Nji jet' mâ të gzuesh'me, nji jet' mâ njerzore,
Tue luftue err'sinën, vorfnîm shekullore,
Tue naltsue grushtin kundra padrejt'sís
'Kralit e t'xhandarit, 'begut e t'zotnís.
As mundin as djersën as gjakun s'kursyen,
Shfrytzuesat e pop'llit tmerrsisht i urryen.
Kjo qe lufta e tyne, lufta për lirí,
Për tê bân' flî vehtën dhet' dëshmor't e rí;
Jo për ndonji krim, keq s'i bân' ndokuj,
Por pse s'pranuen zgjedhën nën kërbaç t'kurrkuj.

*

Në luft' mbinjerzore trimnisht u lëshuen
Kur ushtrít e hueja vatanin zaptuen,
Kur ordhít fashiste rrmyeshëm si shkërbé
Fikën votrat t'ona tue vrá e tue pré,
Dogjën e shkretuen arat e punueme
Dhe ndër duer na vunë prangat e mallkueme.
Në çdo vend përhapën zi edhe mjerime,
Pa djelm tue lan' nanat e foshnjet jetime.
At'her' zâni i tyne, zâni kryengritës,
Tingllues i fuqishëm, i ashpër, buçitës,
U përhap ndër masa, muer dhén e gjanë,
Ushtoi n'mal e n'fushë, n'pyll e në çdo anë.
Shungulloi ahmarr'se pushka e burrnís
N'popull, ndër puntorë, n'duert e rinís.

U formuen çetat n'bjeshk' e n'lug e n'vrri
Me nji urdhën t'vetëm: „Vdekje ja lirí!"
Lufta qe e tmerrsh'me, ashprohesh përditë:
Kulshedra zaptuese zû me u trònditë,
Filloi me humb' shpresën që kish në fitore.
At'her' dhe mâ t'egjër, si ndoj bish' mizore
Që sa mâ shum plagë në trup të ket' marrë
Aq mâ shum tërbohet, dishron m'u ahmarrë.
U lëshuen fashistat n'at dëshprim të mbramë
Tue përdor' terrorin mbi gjith popujt t'anë.
Plot u mbushen burgjet, vazhduen internimet,
U ngritën trikambshat, filluen pushkatimet.
Në qytet t'Prizrenit, oh sa mizorí!
Me këtë rast u varën dhet' dëshmor't e rí;
S'kishin bâ ndoj krim, ndoj t'keqe kurrkuj,
Vetëm pse s'pranuen me rrnue nën zgjedh' t'huej.

*

Njimij e nand' qind e dyzet e tre
..... gusht, mesnatë.
Para derës 'burgut pret nji rresht i gjatë
Ushtarësh gjermanë me arm' der' në dhambë.
Hapet dera e burgut me kapák' të randë,
Del nji tok i vogël ushtarësh t'lirís
Kah sheshi i drithit nisen me t'qét' hapa,
Ushtár' rreth e rrotull: anësh, para, mbrapa.
Nata âsht e qetë, asfjâ s'pepëtin,
Dhe natyra vetë duket në pikllim.
Gurgullon vajtueshëm prroni n'për shkambij,
Der n'kalá ndëgjohet jehona e tij;
N'sa Cvileni plak, strofull mij' vjeçare
Ngjarjesh të përgjaksh'me, luftash legjendare,
Dëshmor i përjetshëm n'përpjekjet kreshnike
T'popujve për rrotull për t'drejta jetike,
Gjithnji i patrandshëm qëndron dhe i mpitë
Para krimit 'kobshëm që ish përgatitë.
Hesht Cvileni plak, hesht natyra mbarë.
Thundra e çelikt' e fashist've barbarë
Frig' e tmerr përhap n'për rrugët e qytetit
Kah rrapton e vrazhd' me zhurmë të tërmetit.
Porse friga e tmerri aspak vend nuk kanë
N'zemrat e guximsh'me të herojve t'anë.
Krenar' ata hecin, ballin nalt, të qetë;

Për ideal t'shejtin s'i u dhimbet kjo jetë.
Nuk i u dhimbet gjaku, s'i dhimbet rinija,
K'shtu i rriti pop'lli, i mësoi Partija:
Me luftue der n'vdekje për t'shejtën lirí.
Për tê bân' flî vehtën dhet' dëshmor't e ri.
Me veprën e tyne i mësuen gjithkuj
Kurr mos me jetue nën zgjedhën e huej.

*

Në sheshin e drithit dy nga dy t'kryqzuem
Qëndrojn' katër trenë në tok' të grpuem
Dhe mbi ta, i trashë, nji trá âsht vendosë,
Dhet' litár' të vdekjes jan mvarun teposhtë,
Dhet' leq e dhet' shkamba, dhet' xhelat' t'pashpirtë
Dhet' dëshmorve presin jetën m'ua grabitë.
Toku i dëshmorve dalngadal' afrohet,
Askuj para vdekjes syni s' frigohet;
Duert me hekra t'lidhun, gojët me shamija,
Në sy e n'fytyrë u shkëlqen mënija;
U shpërthen urrejtja ndaj hordhít pushtuese
Për njerzimin mbarë zí, fuqí rrenuese.
Ora e mbramë afrohet, litarët përpara.
Në krye të rreshtit âsht Nekiq Kozara,
Nana e Dragicës[1]) që në mes t'qytetit,
N'Gjakovën kreshnike, përkrah Ganimetit[2]),
Mvaresh po këthough natë bashk' me tet' shok' tjerë —
Shembëll heroizmi lot lavdí e nderë.
Brî saj Sezairi[2]), n'lulën e rinís:
M'sues i moshës njomë — m'sues i vogjëlís.
Ngjit me tê Mehmeti[3]) dhe Idriz Ajeti[4])
Millosh Gërbusiqi, Aco Gjuroviqi,
Znjaji[5]), Syl Gjyta, Selami Hallaçi
Të zjarrt' për nga fjala dhe për pushk' në daçi;
Prore ndër të parët ball për ball rrezikut
Tmerrin ia kallën në çdo vend anmikut.
Dhe tash para vdekjes zemra s' u tronditet
Syni nuk u trembet, të gjith mendojn' ditët
E lirís së shtrejtë që shpejt do t'agojë,
Vllaznimin, bashkimin që do të mbretnojë

[1]) Dragica Nekiq, e bija e Kozarës, nga Prizreni, âsht varë po këtê natë në Gjakovë bashkë me nandë deshmorë tjerë 2). Ganimet Tërbeshi.
[2]) Sezair Surroi, mësues prej Prizreni[3]). Muhamet Bala-Tuke[4]). Idriz A. Ajeti, mësues, prej Drenice[5]). Na mungojnë shenimet për tê. Dihet se ka qenë nëpunës në ndërmarrjen Sasteb të Ferizajt ku dhe âsht arrestue • mandej âsht sjellë në Prizren për t'u varë.

Ndër gjith popujt t'anë në nji jét' të ré,
Në atdhé të lirë plot g'zim e haré;
N'atdhén socialist e n'tokën pa shfrytzime,
Pa robnín e huej, pa frig' pa mjerime.
S'kan' mbet' dhe pak çaste, dëshmorët të qetë
Mbi shkambat e vdekjes, me radh' hypin vetë.
Me zemër t'përmallsh'me n'kto çaste mizore
Kujtojn' shok't, familjet dhe votrat atnore,
Truellin që rriti, pop'llin që i m'soi,
Luftën për lirí që n'zemër i forcoi.
Për të mbramën herë shoqishojn shiqojnë
Si përsh' ndetje t'fundit shiqimet kryzojnë.
T'qetë para anmikut dhe pa u tronditë
Presin t'kryhet krimi që ish përgatitë.
Komandanti gjerman, me zâ si sirena,
Dha urdhnin e varjes, at'her' mbi dhet' krena
Jan' lshue dhet' litarë — n'fyte jan' shtrëngue,
Dhet' shkambijt e vdekjes për tok' jan' rrëxue.
Mbi altar t'Atdheut dhet' dëshmor't e rí
Dhan' jetën e tyne për t'shejtën lirí.
I treguen anmikut fashist dhe gjithkuj
Se ky popull s'pranon me rrnue nën zgjedh' t'huej.

*

Ran' theror' dhet' shokë, humbën dhet' luftarë.
Puntorët, rinija dhe populli mbarë
Në sulme të reja grushtat kan' shtrëngue.
Hakun me ua marrun shok've jan' betue.
Në çdo çét', brigadë t'Kosovë' — Metohís
Mâ furishëm pushka ahmarr'se ka krisë.
Me tërbim jan' l'shue luftar't ndër beteja
Tue korr' mbi sunduesin ngadhnjime të reja
Der n'fitore t'mbrame që popujt shliroi,
I lirís Flamuri gjithkah kur valoi.
Pushoni n'qetsí, o ju dhet' dëshmorë!
Përmbi vorrin t'uej qëndron nji kunorë,
Asht kunora e nderit, kunora e burrnís
Që shembëll do t'jetë n'zemrat e rinis
Dhe do t'i mësojë se si me luftue
Nën flamur t'vllaznimit: zgjedh' mos me pranue,
Me naltsue grushtin kundra tiranís
Der' sa t'shkruhet jeta n'faqe t'historís.
Vepra e juej të gjithve do t'u tregoj' mirë
Se ky popull dishron me jetue i lirë,

RROGTARI I SADIK AGËS

Tetëdhetë vjet i mbusha e, disa kujtime
Po më verbojnë të kaluemen e vjetve të mija,
Të kohës qysh fëmi, kur si të tjerë
Kalojsha jetën me plot trazime.
— Pardje e dje n'grazhdije t'Sadik Agës,
Sot kamkryq mbi barë të kopshtit tim
Andërr m'duket jeta që kalova
Unë, Aliu, rrogtar për skamje t'zezë.
Rrogtar, po ç'rrogtar, që me djersë teme
Me frigë shtrijsha dorë nga'i përvujtni qorre
Me marrë „shkafin" sikur t'jetë ndoj lmoshë.
Nën qiellin e kthjelltë, n'diellin pranveruer
Po m'rinohet zemra e bjerrun vuejtjesh,
Për „sevda" nisi kangën e pleqnisë;
Tue kujtue jetën e kalueme plot mjerim.

— M'sillet ndër mend e gjith shpija e jeta.
E, zgurdullim'i sŷvet Sadik Agës
Ndaj meje rraskapitun e shkallmue
Tërqethët m'i çonte trupit — lodhë me hjekë.
Ai diq dhe gjurmat e jetës së tij
Po humbin si shpuzat e fletëvet t'dushkut.
Që nji erë i ban dhe për pak kohe;
Nuk len nji fije të mbesi nëpër tokë.
Unë rrogtar der tash n'sherbimin shtypës,
Mashë e urdhnave të njanit sa ke;
U shporra. Po! Nji herë e për gjithmonë
Dhe far' e ime s'ka mâ m'iu përshklli
Sa dielli rrezet t'i lshojë prej kupet.
Në thellsín' e vjetve të mija
Nuk kam për ta harrue kurr Sadik Agën,
Der sa të më bjeri dheu ftyrës,
Që n'paqë stërnipat e mij t'më kujtonë.
M'ka shterrun, po, palcën e eshnavet
Dhe ajkën e gjakut si ushujza

Thithë ma pat sa qesh i ri dhe plak.
Dita më kalonte ndër malet t'tija
Nata më kalonte ndër stanet e tija;
Pa pamun nji dritë ta dalloj nga terri
Dhe djersa të çmohej, pa pikuemun kot.
U shporra. Po! Nji herë e përgjithmonë
Prej dellit t'egër të ballit tij
— Tash shpirt'i vuejtun po e gjen ngushllimin
N'ditët fatlume plot rahati,
Un u plaka dhe rrudhat e ftyrës
Më shpluen arpallekun e ditëve të mundit,
E ditëvet, që prej zorit qesha;
Kur, me fjalë ndijsha se kisha lindun
T'i mbështetësha „mshirës" së zotnís.
Me krahët e mij i lavrova tokën,
Me krahët e mij ja fshiva lamën
E grunin ja tubova n'hamar.
M'u âjshin kambt gjithë ditë ndër gruda, therra
Fajtor si t'isha mallkue prej „zotit",
Të hjeki zin si gjarpni mbetë nën gur
Kafshat' e bukës përfillesh me urdhëna
Prej fjalëve t'idhta t'Sadik Agës
Dhe bijve t'tij që t' anë merandue
T'm'shtishin mue aty, ku zhlyhej kamba.
Me fjalë t'tharta „Magjup' he bir magjupi,
Hec se zoti t'ka për zotnín";
M'shkojshin trupin sikur t'jenë gjylpana,
Kur kot njerin shtin m'e helmatisë.
Kaloi koha, shkuen dhe vjetët e mija
M'përclloi flaka dhe mâ u zharrita
Por do t'i mësoj un bijt e mij dhe nipat
Se „mëshira" e zotnís âsht helmi.
Do t'i mësoj un bijt e mij dhe nipat
T'mos jetojnë si qen m'pongja t'zotnís,
T'hanë me zehër kashàtën e zezë;
Gjak'i trupit me u bamun vnerë.
Do t'i mësoj un bijt e mij dhe nipat
T'jenë krenarë për kohën që jetojnë
Djers' e tyne le t'kullojë mbi dhé
Fryte t'nxjerrin s'bashkut me jetue..
Ditët e bardha i prita e kahdo
Kanga e të rijvet që ndëgjohet
Të rrëmbejë zemrat e, kush â puntuer

Të rroki kazmat e lopatat
Për ta dlirun mykun shekullver.
Le t'mendojnë ç'janë miq të Sadik Agës
E pendimi t'i ngushllojë me bindje
Se dhe ai: „Magjup e bir magjupit",
Do t'jetojë ashtu si rrnon njeriu.

SHKËNDIJA

Emin Durakut

Shkëndija e zjarrit,
Me flakën prej arit,
Në kulmin e dimnit
m'solli --

Nxetsi n'zemrën time
Prej s'ftoftit e grime —
-- me hjekë.

Nji rreze e diellit,
Me dritë t'xhevahirit
Prej acarije
m'shpëtoi.

Kur trupin ma nxehu
E zemrën ma dehu
kaloi.

Nji rreze e hyllit,
Në terrin e pyllit
Drejtimin ma gjeti me kecë
me hecë.

Mbas rrezeve t'tija
Gjithë dritat e mija
udhtojnë.

TRE YJE

— Asimit, Boros dhe Ramizit —

N' mes yjesh nji yll
Lshon rrezet mbi pyll[1])
Kuq dritën lëshon —
— Shlirimin shenon.

N'mes yjesh nji yll
Lshon rrezet mbi pyll;
Lshon dritën e verdhë
Për gjak që u derdh.

N' mes yjesh nji yll
Lshon rrezet mbi pyll;
Lshon dritën si nur
T'bashkimit vllaznuer.

[1]) Strehë partizanësh

PA TITULL

Prej së largut po ndihen zane gëzimi, hareje, kange. në këtë natë të vdekun, të nxehtë. Pak mâ afër dikush po bisedon ambël, tue u ndërpré me qeshje të freskët djaloshare. Fryma e lehtë, që tinës po hyn prej dritares së hapun, po më përkëdhel. Nji ushtimë dhimbjeje po ndiej — po prej së largut. Nji fishkëllim i gjithnjishëm, i hollë, depërtues m'âsht në vesh, në trû. Mos âsht zani i zemrës sime të therun, të coptueme? Apo âsht natë e keqe kjo? Tjetër kurrgjâ s'po ndiej. As s'po shoh. Veshët më janë mëshelë për zana tjerë, e syt më janë randue, zanë prej kokrrave lotësh të paqetë, të kthjellte. Po mendoj. Po shkruej. Shka kisha mujtë me bâ tjetër? Edhe po qaj. Kapakët e syve nuk po janë në gjendje me pengue lotët që të vërshojnë faqet e mija, t'i lajnë, që mandej të rrjedhin prej mjekrrës sime që po dridhet, tue pikue si prej pjesës së këputun të hardhís së rrushit, në pranverë. Po due me i pengue, me i pré rrugën. Por — kot.

Po... Ky rast më kaploi mbarë. Më ngujoi. Edhe pa dashtë po e kam parasysh figurën vocrrake të tij. Po më duket se po e shof kah po rrin ashtu qetë, si gjithnji. Ja, tash po më duket se dishka po më pyet. Shka me iu përgjegj?! Me i thanë se po mendoj për tê, për jetën dhe vuejtjet e tij, se këta lotë janë për 'tê? A do të mund të kuptojë? A âsht në gjendje? Me i thanë se e kam dashtë dhe e due? Atê s'ka nevojë. E din. E ndien. Shka me i thanë, kur ai durimshëm po pret nji përgjegje?

Me pasë pasë atê zotsín e thjeshtë të të treguemit, ndoshta nuk do të më pyeste. Kishte me tregue, rrëfye për vedi, jetën e vet me fillim dhe mbarim tragjik:

„Mbeta heret pa babë — kishte me thanë... e mandej më shtinë në zanat, për mos me i qenë barrë familjes. Mësojsha tue punue. Atje ushqehesha. Punojsha prej mëngjezit deri në mbramje, tue pritë ditën e pazarit, që me dhuratën e dhanun të blejsha pemë të ndryshme, e mandej fluturimthi, me faculetë plot, të kthehesha në shtëpí vonë, i lodhun, i untuem. Atje më pritshin të gjithë. Gëzoheshin shum. E unë, pa masë".

Ky, natyrisht, nuk do t'ishte fillimi. Çdo lindje, nuk âsht pa tjetër edhe fillimi. Jo. Sepse në jetën e njeriut mund të ngjajë që disa momente tjera të mirren si në këte radhë:

„Nji ditë isha çue herret, por jo edhe si rëndom ..." — kishte me vazhdue. Ndoshta kishte me shtue se ajo ditë ka qenë e vrantë, me shi të mërzitshëm, ditë vjeshte vonë, me nji mëngjes të ftoftë, me tym gjithkund, e ai hecte i strukun prej të ftoftit që pa mëshirë i hynte në trup, n'eshtna, sepse nji palë pantolla dhe soll nji këmishë e arnueme, nuk ishin në gjendje me e mbrojtë. E për mâ tepër ..llapçinat", me gojë të hapun, ishin të përgatitun me përbî, si grusajt e mëdhêj, sasín pa masë të lloçit të ftoftë, që i nxehej në kambë, tue lëshue ujin e voktë, për t'u fâ me ujë të ri dhe sasí të ré lloçi të ftoftë. Këtê ka mujtë edhe mos me e theksue.

„... Shkojsha në punë. Kalojsha në rrugën e zakonshme. Parasysh më dilte vetëm mundësija që do të më bërtiste dhe rrihte mjeshtri për vonesë. Nuk shifsha asgjâ tjetër. Tue kalue nën nji pullaz, ndoshta mjeshtri tue ndreqë qeramidet, nji gur i madh, i rrafshtë, filloi me rrëshqitë. Unë nuk ndieva gjâ as përpara, as mbas. Ndieva vetëm nji të mëshueme të thatë, të randë në maje të krés, nji nxehtësi që më kaploi, m'u terrue... m'u duk se u bâ terr' i natës dhe ... kur u zgjova isha në dyshek, i rrethuem me kujdesin e nanës dhe të vllazënve. Varra më kaloi shpejt por .. u hap nji varrë tjetër mâ e randë: u hap vorri im: Vdiq Fetiu i vjetër, pse tash më quejshin Kurtish, emën, që simbas besimeve ka qenë në gjendje me shërue sëmundjen time të shtangimit dhe të rrëximit, që shpesh. Ky ishte fillim i jetës sime" — kishte me thanë. Po të kishte mendue pak do të thoshte: „Ky ishte gadi edhe mbarimi i saj".

Mbas heshtjes së gjatë, kur njeriu kishte me mendue se mbaroi biseda mbi jetën e tij, do të mund të vërente ndryshimin në fytyrën e tij; syt, që deri atëhere tregojshin nji qetësi dhe dhimbsuni, kishin me pasë shiqim të përgjakun, si t'ujkut; do të vërente se si bengu në faqen e majtë po lëviz prej dridhjes së mbarë trupit. Atëherë kishte me vazhdue:

„Kisha shpresë. Isha puntuer i mirë. U rrita i aftë dhe i shkathtë në punë që kryejsha. Mjeshtri më donte, mengjithse këtê nuk e tregonte edhe në shpërblim, pse ashtu kanë qenë ashtu kanë mbetë pasanikët. Ma dijshin sëmundjen dhe kujdesoheshin për mue. I zoti i maqinës tjetër, karshi nesh, si duket, e kishte lakmí punën teme dhe donte gjithsesi me më tërhjekë. Më premtojshin shum; punë mâ pak, të holla mâ shum, kushte mâ të mira të jetës dhe të punës dhe — kudi unë se shka tjetër. Ma mbushën mendjen. Nji ditë i thash mjeshtrit t'im:

— Unë po due me ju lanë, zotní.

— Pse? Ku po don me shkue? Mos je i sëmundë? — me syt e hapun në shêj të habís së madhe më pyette ai.

— I sëmundë nuk jam. Po due me punue te filani. Edhe prej shtëpís më thanë se duhet të bâj ashtu — i përgjigjesha e këte radhë nuk shiqojsha në tokë, si zakonisht kur bisedojshim me tê.

Ai u hutue. Vetullat iu çuen. Ai ishte shêj se ishte idhnue. Zakonisht tash do të rrinte. Por buzët e tij mbas nji momenti u hapën tue krijue nji qeshje të ftoftë, qeshje që nuk tregonte kurrgjâ tjetër posë urrejtjes, që po i shkon pasunija e tij.

— Ndoshta nuk të mbajnë aq shum në punë. Ti e din se ke sëmundje të keqe. S'ke mendue edhe për këtê? Unë s'të pranoj mandej!

— Ata më njofin. Janë njerëz esnafë. Nuk bâjnë këso gjanash — i thash tue i tregue edhe nji herë se përnjimend kam vendosë me shkue prej tij. — A kam gjâ hak te ju për këta muejt e fundit?

— Pse s'punon edhe disa muej, të kryhet vjeti, e mandej skko ku të duesh — bani përpjekjet e fundit agai im.

— Prej nesër do të punoj atje. Kjo âsht e mbarueme.

Ai u largue ngadalë. Shkoi në dhomë të vet të vogël, të veçantë në dyqan dhe u kthye tue i mbajtë paret në dorë. S'di sa kishte. Nuk i ngjeha. Thash lamtumirën dhe dola. Shkova përgjithnji.

Të nesërmen — kishte me thanë dhimbshëm — shkova te zotnija tjetër. Më pritën si âsht mâ mirë. Sa fillova me punue — më kish zanë sëmundja. Ku, mû ditën e parë, me më zanë? Kur u zgjova, më thanë me shkue me pushue në shtëpí, e mandej kishin me më thirrë. Kaluen ditë, javë, muej, vjetë — ata nuk më thirrën. Tue qenë puntuer i zellshëm — më detyruen me u bâ rrugaç, mandej, qé — ngela në shtëpí, përgjithnji. Më shkoi rinija, më shkuen ditët mâ të bukura me shpresë se nji herë, do të mëshirohen, do të më thërrasin. E ai — aga, edhe kur më vinte rasa me u takue ndonji herë, e kthente kryet n'anë tjetër dhe shiqonte diku, gjoja nuk po më sheh".

Këtu do të ndalej. Do të shante nji herë me ate shamje naive të vetmen që dinte: „Firauni — më muer në qafë. Zoti ja kthoftë, jarabi!" — e mandej do të heshte.

Do të heshtte sepse krejt jeta, çdo ditë e ardhshme i ngjajshin njana tjetrës si veja vés. Do të mundëte me tregue ndoshta momentet e gëzimit fëminuer kur ktheheshin prej gyrbetit, tuboheshin të gjithë në shtëpi, kur na puthte me mjekërr gati gjithnji si fërçe: kohën e vjeljes së rrushit dhe mbledhjeve të gjana familjare. Do të mund të tregonte edhe shpresën e tij për shërim, mbas çdo shiqimi të ri të ndonji plake ose mjeshtrí „për çdo sëmundje". Edhe momentet kur i kthehej shpresa se do të hynte në punë do të mund të kthehej mbramjeve të ditës, së pazarit me faculetë plot pemë, ta gëzonte

nanën, ne, që tash u bamë burra, që tash e ndijshim dhimbjen për të mâ tepër se kurr, pse e shifshim ashtu të dhimbshëm, pa shpresë për jetë, por ndonji farë ardhmenije të denjë, për gëzim t'ardhshëm. Ndoshta, në fund, kishte me tregue dhimbjen e vet për vdekjen e axhës dhe të vllaut, kur natë e ditë rresht qante pa pushue.

Tjetër nuk kishte me tregue. Kishte me heshtë dhe me u afrue miqsisht me të pyetë shka ka të ré, shka pé në qytet, shka ndieve. tue pritë përgjigjen me interesim, megjithse kushedi a do t'ishte në gjendje me marrë vesh.

Për atê se si jemi rritë në duert e tij, në krihët e tij, se si mbas ndamjes së ndonji peme në pjesë të njajtë, ruente pjesën e vet, për me mujtë mâ vonë, kur na të kishim harrue se kemi hangër, të na thoshte: „Hajdeni pak këtu", i gëzueshëm që edhe ai po mundëte dishka me na dhurue prej vehtes — për atê s'kishte me folë. Nuk do të lejonte denjësija e tij. Edhe dashunija e pakufishme që ka pasë për né.

Po më dhimbet, po më dhimbet, po më djeg prej dhimbjes, jeta e tij e vuejtun me shpresa të pasendzueme; po më dhimbet rinija dhe bukurija mashkullore e pajetueme; po më dhimbet ai, me mundim të vet i ngiem. Ai si vllau im. Por, shka thom? Jo vetëm ai. Gjithë të rijt si ai që ripeshin nga thojt e zotnijve.

Kur u nisëm për në rrugë, të gjithë patën zbritë poshtë në hajat me na përcjellë. Ja dhash dorën. Ma shtrëngoi fort, si unë të tijën. Bana disa hapa me shkue. Ai hecte tue më ndjekë. Pash se s'ishte ngî vetëm me aq donte me më përqafue. A thue parandiente se ky do t'ishte përqafimi i fundit, pamja e fundit? Me sa afsh më puthi në faqe dhe sy. Unë u largova. Në kthesë bânte me dorë. A i shkëlqejshin edhe sýt, sikur me rasën e takimit? Nuk dij. Ndoshta jo prej lotëve? As atê nuk e dij.

Pse mundohej me më mbajtë sa mâ tepër në përqafime? Pse unë kisha dëshirë me u largue? Me krye atê ceremoni? Tash zemra po më qan. Kisha dashtë ta ndiej atê përqafim, të fortë, të nxehtë të tij. Mjekrra e fortë e tij sigurisht do të më përkdhelte e me gojë kishte me pí këta lotë të gjelbtë që m'i kanë mëshelë sýt.

*

Prej së largut endè po ndihen zane gëzimi, kange, hareje, në këtê natë të vdekun, të nxehtë. Tashmâ kurrkush s'po bisedon. Frymën s'po ndiej. Zane gëzimi po shëndrrohen n'ushtimë melankolije, dhimbjeje, vaji. Nji fishkëllim i gjithnjishëm po vajton, po i bashkohet vajtimit tim për vllaun e vdekun. Kurrgjâ tjetër s'po ndiej. As nuk po shoh.

BURIJA E PIZH MAGJUPIT

Bjen burija e Pizh-magjupit, e njerzit ndëgjojnë me gjoë haptë. Po, i bjen burís Pizhi, e ajo, me valët e zanit të saj, herë pështërit, herë pisket me të madhe për të kaluemen e magjupit.

Shekuj me radhë:

— Amon, zotni!

Shekuj me radhë: Urë, vegël për lojë, trup për të çfrymë...

Këndon zemra e Pizhit, por shpirti endè i fshan: nuk fshihen lehtë të zezat e ullinit që i hoq! Endè âsht frik që t'i harrojnë. Endè i ushtojnë nëpër vesh, si prej ndonji shpelle të largtë mbështjellë me mjegull, shamjet e panumërta:

„O hashkali!... O gabel!... O lëkurëtharptë!... O zihan!..."

I duket se endè po i çirren mbi krye urdhënat e vrazhdë:

„O rrogtar, kape staravicën mâ çpejt e mule te gjôja, se s'je ti për tjetër sen'..."

„Rroke kazmën, he karathí!"

„Epi tërnakopit, he firaun, epi!"

Dhe — i kujtohet mirë kur:

— Fjauf, — lëpîhej kamxhiku i zotnís nëpër ajr dhe

— Shklapë, — kërsitte shpinda cullak e magjupit.

E pse?

„Veç për marak... Veç për pikdon t'qefit..."

Që, edhe sod në këte sallë të madhe i bjen burís Pizh-magjupi dhe i kujtohet mirë ajo poterë fatbardhë: U ngreh populli në kambë, i shpërvol mangët dhe — me gjak fitoi lirín. I kujtohet mirë edhe hera e fundit, mbas asaj kohe, që i pat rá surlës plakë, e mandej...

* * *

Endè nuk ja kishte dhanë mirë ferku i ditës, kur Pajazit Beci e zgjoi të birin.

— Çou se u bâ dreka!... Çou e mule sahora dej te Cërvadikt e thirre Pizh-magjupin!

Moti, n'at katund, të rrasun thellë në mbrendësít e maleve të Gollakut, nuk ishin ndi as surla, as tupani, as defi. Ate ditë, dy vjet mbasi ishte fashitë lufta, Pajazit Beci martonte të birin që porsa iu kishin shërue varrët dhe bânte që edhe njiherë t'ushtojshin ato bjeshkë, nga kanga dhe gëzimi i darsmës.

Dielli ja kishte dhanë hej nalt mbi horizont, kur krushqit, të lamë, të shpërlamë dhe të ndrruem mirë, ishin tubue n'ulicën nën hijen e atij lisi plak. Në mes të krushqve, qëndronte përvûjtshëm, bashkë me disa të rij të tjerë, edhe mësuesi i katundit. Bisedojshin burrat siç e kanë mjeshtrí, kurse nji grup të rijsh nuk i zihej vendi-vend. Pritshin dikend. Si dukej — Pizhin.

— Ah, bre Pizh, — ja dha njani prej krushqvet si në gaz — po pse u vonove? A po sheh qi këta beqarë janë bâ si dy atllarë t'lidhun n' ni kungj?

Endè s'kish pushue mirë e qeshmja e burravet, e Pizhi u afrue. Nji djalosh nja gjashtëmbëdhetë vjeç. Në krye mbante qeleshen të përçkyeme. Këmisha e bame pollë, nuk i mbulonte gjâ përveç shpatullave të gjana. Pantallonavet të zhgujt u këcejshin përvajshëm arnat laramanë. Kambët — zdathë. Të tanë ate djal, me sygërlluç, hundëpetuc e me gojë sa përbeti e mbështillte nji hojë nënshtrimi, e truste fort nji ndjenjë nënçmimi. Cipa e zezë mbi surlë, nën sjetullë të Pizhit, ishte vulë për vjetërsín e saj. Kush e din sa krena i kishte hangër ajo surlë . . . .

— O Pizh, a pe ladron pak, ej?

Pizhi ia ndreqi pipën surlës dhe shkoi e ul rranzë lisit.

— Tiriliu, tiriliu — nisi surla . . .

— Mule, budallë, se surlaxhija! — ndiheshin thirrjet e vocrrakëve të katundit.

Ndërsa nji varg mashkujsh luejshin mâ tutje, rreth Pizhit u mblodh nji llaçuminë fëmij. Shiqojshin. E shka shihshin? Nji ball të rrudhun, do sy të skuqun si gaca, sikur dojshin me hupë aty për aty, do bulshî të frymë fort dhe surlën që lëvizte posht' e naltë. Magjupi i ri, nuk dinte aspak për rregullat muzikore. As me ndejtë si duhet nuk dinte. Ishte krrusë dhe bâ dyfish, mushkënít krejtësisht të shtrydhun dhe i binte surlës pa u ndalë, fort e mâ fort . . .

Lojtarëvet u shkojshin djersët curril nëpër fytyrë, kurse surla e Pizhit nuk kishte të ndalë: tiriliu, tiriliu, tiriliu . . .

Mësuesi i katundit prej nji skâji shiqonte me habí grykën e surlës kah pikonte pështymë. I shiqonte çuditshëm ata dej të mbërthyem në qafën e surlaxhiut. Shiqonte mësuesi dhe mendonte me vehte:

„Qé, talentat me brina nuk janë! Shife si ka humbë krejtësisht, e ndien muzikën, e ndien edhe pse i tingllojnë veshët prej . . . Këtyne njerëzve duhet ndihmue, duhet patjetër . . ."

— Hej, boll mâ! — iu drejtue nji plak surlaxhiut.

Por të kota ishin ato fjalë, ishin shum t'ulta pranë piskamës së surlës. Mandej edhe Pizhi nuk ishte ndër të gjallët, kishte humbë në botën e vet, prandej vazhdonte pa ndërpré: tiriliu, tiriliu, tiriliu...

— Hej more! — përsëdyti mixhoku. — S'pe sheh qi jau nxorre tamlin e nan's për hune, bre? — dhe fak ia kapi surlën nga goja.

Pizhi, i trembun sikur prej ndonji andrre të tmershme, brofi në kambë. Krahnori i laftarisej, kurse goja iu kishte terë për pështymë.

Lojtarët, „të rrasun dizgin", me fytyra të qeshuna, u ulën nën hije.

Me hapa të ngadalshëm, mësuesi iu afrue Pizhit:

— A din shka, Pizh... A ta merr mendja me shkue në shkollën e muzikës? Nëqoftëse shkon, ka me të ra shum mâ mirë...

Të gjithë u turrën pranë mësuesit dhe Pizhit.

— A?

— Nuk di, zotni...

— Nuk jam zotni — u ndien fjalët që të shkallojshin. — Unë jam shoku yt. Na jemi të gjithë vllazën...

— O Sokerell, buderi baro!

Kishte Pizhi të drejtë të çuditej për këte ndryshim, sepse shekuj me rradhë mbi ball të tij kërsitte qyka e shatit e ai, i shkreti, keshe për t'u mprojtë, qitte me rrometë nëpër ajr e mâ në fund shtrihej për dhé në lloç, në gurë i teshun për vdekje, por nuk vdiste. E kur shkonte t'ankohej? Ata gjithmonë ja bâjshin:

„S'ka „sherijat" për ty, he dinsuz!"

„S'ka ligj që të ndihmon", po:

„Hup!"

„Mërtheu, bre sy kapsoll, bre shtihan!" — tingëllonte ligji i hekurt.

Shekuj me rradhë i urrejtun, i shtymë, i pështymë, i qitun jashtë çdo ligji. E ate ditë:

„Na jemi të gjithë vllazën".

Po, pat të drejtë Pizhi kur u çudit, kur me gjysëm zani pëshpëriti: O Sokerell, buderi baro! Sa ndryshim i madh!

Fjalët e mësuesit i tingëllojshin vazhdimisht nëpër vesh. Mësuesi i dukej si nji dritë e madhe që t'i merr sýt.

Të tjerët për rrotull vetëm shiqojshin.

— Hë Pizh, qysh po ta merr mendja? — e pruni mësuesi në vehte.

— S'ka çka ja merr mendja — ndërhynë gjindja — veç me shkue. Çka po nguravesh?... Ni herë t'vjen vera kah dera, po hajt, hajt!...

Pizhi vetëm këqyrte njerëzit nji nga nji. Mandej mësuesin. Mâ në fund, foli e sýt i vizlluen:

— Po shkoj...

Mësuesit, nji rreze gëzimi i ndriti në fytyrë.

• • •

I bjen burís Pizhi dhe përnjiherë veton përpara fytyra e qeshun e mësuesit.

— Bërrrr! — kërcasin shuplakat e publikut.

— Biiiizë! — ndihen kërkesat e tyne.

Burija bjen dhe thuese u drejtohet me të madhe, të pranishëmve:

„Ndëgjoni njerëz! Shekuj me rradhë e ... mjerisht edhe sod, gjinden t'atillë që thonë: „Magjupi kurr nuk bâhet njeri". E pra sod, shiqoni, njerëz! Edhe ky âsht magjup i zi e — thueni pra (ju, që keni thanë deri më sod) në paçi të drejtë edhe mbas sodit, se magjupi nuk bâhet njeri..."

Në skenë, shkëlqen krenarisht fytyra e zezë e Pizh—Magjupit, e burija e tij bjen, bjen — dhe flet.

KTHIMI

Qe largue prej katundit vetë i gjashti e sod po kthehet kallî vetëm...

Njifarë zekthi përmbrenda nuk e pat lanë të qetë Hamit Kaçanollën. Dikah donte me ja mbajtë, e se kah — nuk e kishte caktue endè. Me e thanë të drejtën, e kishte caktue qyshkur, por e mbante përmbrenda, derisa nji ditë u mblodhen gjindja e të njajtit zjarr dhe muerën vendimin:

„Po i shesim krejt çka kemi e po dalim n'Shkup, e prej Shkupi — pade bakallëm".

Shitën: shtëpín, tokën dhe krejt çka nuk bahej.

Lanë: Gollakun bashkë me katund dhe at kodër, kokoz me kasollën e mixhës — Selë.

Mixha Selë i ka pasë dashtë fort. I ka pasë përcjellë nji orë rrugë larg se nuk mund ndahej prej tyne. I qenë dhimtë fort. E megjithatê para tyne qe mbajtë si mos t'i kishte gjashtëdhetë e dy vjet mbi kurriz. Nuk flitte fare, se pat folë at natë mjaft.

Kur qe kthye për në shtëpí, Hamiti u pat thanë të bijve:

— Pasha njâ zotin, me u smetitë me kit plak! Veç me kanë guri se n'beter t' ti me qindrue s'kam pá deri sod!...

— He, bre bablok — pat shtue njani prej djemvet — mos me kanë qasi, s'ja kish marrë mendja me gjallnue n'at gurinë, mojde kokoz vetun!

E mixha — Selë, kur pat kthye në shtëpi, pat ndry derën dhe pat qajtë si fëmi derisa e koti gjumi që të zgjohet të nesërmen me zemër të çfryme dhe të forcueme, se e pritte detyra e shejtë — gjallnesa.

•

Thonë se fjalët shkojnë si era; shkojnë e harrohen. Por qe, nuk qenka krejt ashtu.

Natën e fundit — para dy vjetësh — fjalët e përcjelluna me gjamë, që i ka pasë thanë mixha — Selë, Hamiti, tash po i ndëgjon:

„Jo qe besa, u s'kam shtek qi vi... U nimê ni pulë para dere s'e kam, i vetun jam — çka thonë ni fjalë „ku rafsha mos u vrafsha", veç — diçka po m'ngreh për kit ven... Diçka po m'kap për kto gurina, për kta lisa të zgoruem, për at kolibë teme kah rrxohet... Jo, qe besa: mâ mirë po rrnoj ngat therrave t'mija se ngat fqijve t'huej!... Bile, ksaj toke gjamtë e mija nuk kanë me iu dokë ran' se e jemja âsht. Se mi ta e kanë derdhë babgjyshi e katragjyshi, e

derdhën edhe tash fërk, edhe djelt e mi, edhe gjakun edhe njersën. S'ka ku m'çon edhe lot me derdhë mi ta, s'ka çare edhe gjamtë pa mi durue; e kur t'keshi, n'mu kesht, s'më kqyr kush shtremt. Jo qe besa!... Ju shkoni e mue lemni, qi edhe unë t'i bâj bashk eshtnat me t'atyne... Lemni ktu, qi dekteri te m'rrehi ni dell i qafës t'jau ruej vorret mos t'jau rrehin kush... E kur t'des e dij që ksaj toke s'lume s'ka me i ardhë ran xhenazja jeme se — nuk e përbuza kurr, nuk lypa mâ të mirë... Ju shkoni... U koftë udha e marë! Veç — s'e di ku po shkoni e kuj po ja leni kit ven? — Ni plaku me ni kamë n'dhé e nja mi dhé, a?..."

Si të rame kumbone, tingllojshin at natë këto fjalë të mixhës. — Selë, por Hamiti nuk i ndëgjonte se i qe bâ mendja hû me dalë. Dhe shkoi...

Tash kambët vetë gjejnë shtigjet e malit. Sýt e zez dhe të mëdhêj të tij, janë zgjanue e shiqojnë mekshëm, sikur duen me gjethletue çdo gjâ rreth tyne. Në veshët e tij tingllojnë fjalët e të bijve:

„Jo, bablok! Ti vetë na prîve e tash po don me na shti me e lpí ata çka e kemi pshty! Pak po t'doket çka na bane: na lé pa shpí e pa plong — sokaqeve; na lé pa kërká tanin, e tash po don me na bâ edhe gazialem?... Jo, përzë! T'koftë udha e mbarë!..."

Frushullima e malit, si ndonji bandë e madhe ushtarake, përcjell rrapatjen e shpejtë të hapave, ndërsa gjethet e drujve, që pipllojnë prajshëm, u ngjajnë do krijesave të vogla që thuese zgjasin qafat me pá se kush po kalon. Shkulmat e zanit të nji fyelli në largësi, sikur ja hapi veshët e mutuem. E ramjen e kumbonës së shurdhtë të grigjes, sikur e qëllojnë në tamtha. Në largsí, leh ndonji qen...

Përnjiherë, hapat ngadalsohen. Para vehtes, larg, në shpatin kundruell, sheh kasollen e mixhës — Selë. Nji fjollë e hollë tymi, ngrihet mbi të...

„Gjallë qenka" mendon me vehte. Para sysh sjell at fytyrë të thatë si bujashka, at hundë të mprehtë dhe syt xixillues, at mjekërr të bardhë, që dridhej kur shqiptonte fjalët:

„Po, po!... Ju po thoni „i nemun â ky ven". Nashta... Po pse i nemun, bre djel? A mos na e ka falë kush, a? Nashta mbreti na e fali qi me i rá nema e tí?!... E medet, medet!...".

Lisat e malit ushtojnë të madhe. Në krye të Hamitit vlojnë mendime gjithfarësh. I bâhet se po e thërret dhe po i flet dikush nga mbrapa:

„Hej, o jabanxhi! Hej!...

E mbas do kohe.

„U, ti qenke — Hamit Kaçanolla?... Shihe, prap erdhe në këto vende?!... Çudi! Ani, atëherë thojshe: „Kurr sýt mos jua pafsha, kamba në ju mâ mos më shkeltë!"

Me sy të ngulun në kasollen e mixhës — Selë mendon, athue si ka me e pritë. Ndoshta ka me qajtë për ardhjen e papandehun. Apo, ndoshta, ka me e pritë ftoftë, shum ftoftë, si me qenë ndonji i huej. Ndoshta kësaj here, nuk ka me u mahitë dhe tallë me tê siç bante dikur. Ndoshta âsht rrokatë nga mërzija dhe as nuk ka me e njoftë. Apo, ndoshta, ka me e gjetë ratë në shtrat tue gjëmue. Apo... ku me e dijtë si ka me e gjetë dhe çka ka me u bâ... Por — a janë këto kaq me randësi? Mjafton që ky po kthehet dhe nji gjâ e ka mâ se të sigurtë: dera e konakut — nëqoftëse në tê ka me u gjindë njerí i gjallë — ka me iu çelë...

Sýt janë zgjanue dhe nuk e reshtin shiq min prej fjollës së tymit. Kambët vazhdojnë me hecë... Mbrapa tij lehin do qêj, lajmojnë se në katund ka hý nji „jabanxhi"...

NË STACION

Erdha me pá bukurí ne madhnís tande
Për bukën e gojës që skalisi njeriu;
Por mâ mirë mos t'kishem hy, se zemrën ma trande!
Pse ti bâjshe lot të derdhi plaku e i riu,
Ti shtrëngojshe njerëzit për pak kohë aq shum m'u dashnue
Prap ti i ndajshe për jetë, ose për shum vjet mos m'u shique.

Nuk ngelën mâ veç dhe dy minuta
E kambët u hudhën në shkallët e vagonit.
Dalin krenat n'dritore, thue vajton suta,
Thue zukat bleta rreth njaj zgjonit.
Lamtumirën e fundit e dha sirena.
Puthen e shtrëngohen krah trup e krena.

Ke dhe disa t'mira pak për m'u lavdrue
Kur shpirtnat e ftofta i ngrof e i çmall,
Kur mbas kaq vjetësh shifen burr e grue,
Shifen bab' e bir, nan' e djalë.
Tî ishe si jeta, që jep e që merr,
Ku përzi âsht g'zimi, lot me vëner.

TREGIM I FUNDIT

— Njeriu kur flet shum — tha Vehbi aga — gjithmonë qet edhe dishka, për të cilën mâ vonë pendohet. E kur i shpraz të gjitha, s'i mbetet gjâ tjetër posë — me u zbulue njerëzve edhe atê që deri atëherë e ruente, e mbulonte, e mbante për veti...

Të gjithë i kishin ngulë sýt në tê. A thue Vehbi-aga nuk i kishte thanë të gjitha?! Vallë ka edhe dishka me thânë?! Buzët luejshin me të vështirë e sýt picrrakë, kajherë, shkëlqejshin prej njifarë drite të harrueme. Rrinte mbi nji shilte të butë kambëkryq. Brrylat i mbante pshtetë mbi gjûj dhe shuplakat i kishte mvarë si dy fletë fiku.

— ...Por, vazhdoi Vehbi-aga — ka njerëz që dëshrojnë me qenë gjithmonë qendra e bisedës — dhe, kur s'kanë shka me tregue, vjedhin përjetimet e tjerëve dhe shpikin... — u kollit dhe vazhdoi me të njajtin zâ, i cili nxitte vemendjen:

— Si e dini, unë kam pá shum, kam ndî, por edhe vetë kam përjetue shum. Dhe gati të gjitha ju a kam tregue. Vetëm nji ngjarje prej vjetëve të fëminís e kam ndry për veti deri tash. Nana e din — dhe ja lëshoi sýt s'amës, nji plakës me moshë shum të shtyme, të thatë — asht e lëkurë, si të kërkonte pohimin e saj. — Atëherë kujtoj, kam qenë nja dy, trembëdhetë vjeç. Atje diku, para Luftave Ballkanike. Ajo, e sidomos baba, rahmet pastë, u trondit shum...

Nana kceu si ta pickonte dishka:

— Për çfarë ngjarje mendon, Vehbi? — ja preu fjalën.

— A të kujtohet Muli, nanë?

Ajo nuk u përgjegj. U çue me nji lëvizje të shkathtë për moshën e saj dhe fluturoi jashtë si të frigohej me ndëgjue edhe ndonji fjalë nga goja e të birit.

— E kam dijtë se ajo nuk mundet me e ndëgjue. Asaj i vjen randë edhe tash për këtê. Mû kjo më ka mbajtë mos me e tregue deri sod. Ajo e donte Mulin. Por, si baba, Mulin s'e ka dashtë kurrkush. Më kujtohet, se mbas ngjarjes atê s'e ngushllonte gjâ. Atëherë nuk mujsha me e kuptue. Muli, gomari — mendojsha — si gjithë gomarët tjerë. Pse me u dëshprue aq për tê? — pyetsha vetëvehten.

Tue tregue, e harroi llullën që iu shue.

— Ndoshta si mâ të madhin — baba më donte mâ shum. Gjithmonë kështillohej me mue për gjanat e ndërmarrjet e randësishme. Më mbante si mâ të mençmin dhe më merrte gjithkund me veti. Ndërsa vllaznit tjerë shkojshin në fushë mbas dhenve e lopëve ose n'ullishta, unë rrijsha me babën te shpija, endesha me të nëpër qytet ose udhëtojshim deri në Shkodër, Dubrovnik — për me shitë djath, voj dhe lesh. Në shpí, puna e vetme që bâjsha ishte me rregullue shtallën dhe me shitë kos...

— Aslli edhe tregimi im fillon me kos. Ishte e xhuma, ditë pazari. Vllaznit ishin çue, si përherë, shum herët. Mbas tyne u çova edhe unë. Duhej me qitë në tezgë kosin para të gjithëve, sepse kur reshin katundarët âsht e pamundun me shitë gjâ; ta kalojnë edhe për çmimin dhe për kosin e mirë. Por as unë nuk shitsha aq shtrêjt. Çmimin ma caktonte gjithmonë baba. Shka mujsha me shitë mâ shtrêjt, më takonte mue. Prandej edhe dilsha aq heret. Posë kësaj, ishte edhe nji gjâ tjetër: rëndom, kur e shitsha kosin, isha i lirë gjithë ditën. Mujsha me shkue me u lá, me peshkue dhe me luejtë me fëmí sa të dojsha. Kurrkush s'më thonte gjâ. Po unë, mâ së shumti, dëshirojsha me luejtë arrash. Edhe pse isha i vogël unë luejsha me të mëdhêj, me ata të moshës pesëmbëdhetë deri njizet vjeç. Me ata më pëlqente me luejtë edhe pse gjithmonë më mujshin. Vendi i lojës ishte tezga. E gjatë dhe e çimentueme, ishte mâ se e përshtatun për këtê. Kurrkush nuk guxonte me luejtë aty, të paktën në mëngjes dhe në mbramje kur ishim na. Ditëve të pazarit mbledheshin heret, sepse atje, kah ora tetë duhej ta lejshim lojën. Tezga mbushej me njerëz, katundarë. E atëherë neve mâ shum na pëlqente me u përbî nëpër popull, se me luejtë arrash.

Atê mëngjes pak kush kërkonte me ble kos. Rrallë vijshin edhe me pyetë. Memzi mujta me shitë pak. Të gjithë pritshin kos mâ të lirë, prej katundarëve. Por edhe në pazar s'kishte shum njerëz. Dielli, posa kishte kapë Meterrizet. Tezga, dyqanet — i gjithë pazari ishte endè në hije. Shokët e mij kishin mrrî dhe i kishin rreshtue arrat. Unë nuk merrsha pjesë. Baba kishte shkue deri në Pristan, prandej tutesha mos po më shihte në kalim. Rrijsha mbas teneqeve të kosit, tue shique se kur do të kalonte. Shokët luejshin, përlaheshin, bërtitshin dhe idhnoheshin kundra kalimtarëve që, tue kalue, ua rrxojshin arrat. Mue paret në xhep më nxitshin me tingllimin e tyne. I lëmojsha me dorë, u pastrojsha zhulin, i numrojsha dhe njehsojsha se sa duhej me i dhanë babës e sa mbeteshin për mue. Isha i kënaqun me pazarin e mëngjesit, megjithse kisha shitë aq pak. Por u mërzitsha tue pritë. Baba endè s'po vinte, e

arrat rrokulliseshin në mes të tezgës. Nuk mujsha me shique shpërndamjen dhe me ndëgjue zhurmën e tyne nëpër çimento. Kisha frigë se nuk do të mujsha me u përmbajtë. Por baba mâ në fund u kthye dhe kaloi. Ishte me do të tjerë dhe mbante nji qe full të madh. Kah tezga as që kqyri. Posa kaloi, bleva prej shokëve nji grusht arra dhe hyna në lojë.

Ate mëngjes më shkonte si rrallë ndojherë — fitojsha gjithnji. Ua shkunda xhepat të gjithëve. Mâ në fund u përlamë me Dalip-agën. — A të kujtohet, Dalip? Këtij, i duket, i vinte randë që fitojsha. U kapëm dhe u zbrûmë mirë. Po, me mend ky hangri mâ tepër, sepse n'atê idhnim vrapoi kah teneqet me kos dhe i derdhi të gjitha. Kosi u hap nëpër tezgë dhe u përzie me arrat e fitueme që në zanje e sipër ishin shpërnda. Ky iku. Shokët më shiqojshin, u vinte keq. Pak nga pak u mblodh populli rreth meje. Unë qëndrojsha me sýt e lëshuem mbi kos. Shka të bâjsha? Mora teneqet dhe u ktheva në shtëpi i përvajshëm. Tue lotue dhe dënesë, ja tregova babës. Mundohesha me u dukë sa mâ i pafajshëm. Kuptohet se nuk i tregova se kisha luejtë edhe unë. Por ai, me gjithë këtê, u idhnue dhe më bërtiti. Gjithnji pritsha se kur do t'më kapte për veshësh. Në krye më sillej si t'më kishte ra me ate dorën e tij të gjatë e të randë. Por kalova pa u rrahë. Më donte shum e s'i bâhej me më rrahë. Vetëm më briti dhe, si për dënim, më çoi me qitë Kuqeshën në Kodra. Kuqesha, para disa ditëve kishte pjellë, prandej vllaznit nuk e lëshojshin në fushë me lopët tjera...

Zani i tij si të mos ishte i veti. Si me qenë i njij të riu. Sikur gjithshka t'i ishte zhdukë para fjalëve të ngrohta dhe tingllueše që dridheshin dhe rrëshqitshin mbi syprinën e qylymit, sexhadeve dhe shilteve. Vetëm pak ndihej në zanin e tij nji hije brenge dhe dëshprimi.

— Mbas dreke — vazhdoi — aty kah ora tre, Kuqesha u shqetsue gjithnji mâ tepër. Pallte, kërkonte viçin, vraponte prej nji skâji në skâjin tjetër t'arës, tue dashtë me hý n'ara të hueja. Unë e kthejsha tue e gjuejtë me bûca dheu, sepse endè nuk guxojsha me u nisë për shtëpi. „Asht heret", mendojsha. „Le t'i kalojë babës idhnimi e mandej po shkoj". Por Kuqesha s'mbahej kurrsesi. Dhe unë, tue e kthye, e gjuejsha gjithnji mâ shpesh me gjithfarë bûcash. Kështu nji herë, mû kur donte me kcye mbi gardh, e qëllova me nji bûcë që kish gurë, në kambën e parë. Kuqesha u kthye, por tue shkjepue. „Qé", mendova, „edhe kjo më mungon: Hajt se kosin e derdha, por theva edhe kambën e lopës." I grahi arës me pá se mos po shtihet, e ajo shkjepon se shkjepon. — Uuh! E ndala, ja preka kambën, u mundova me ja kërkue, i graha prap, e ajo gjithnji shkjepon. Dita po zhdukej kadalë dhe hijet nisën me kaplue dheun. Ra muzgu. Duhej me u kthye e nuk guxojsha. Do ta

shifshin dhe atëherë do t'më hante dreqi. Tash sigurisht s'kishte me pasë mëshirë... Po pres me u terë mirë, për me mujtë me e shtie diqysh në shtallë, pa më pá. Dikur u nisa. Lopa po shkjepon. Asht terr, por prap dallohet mirë. Megjithkëtë ngushllohesha — se deri në shtëpi terri do të dendësohej. Te Mahalla e magjupëve kishin dalë vlaznit me më pritë. Po më pyesin:

— Pse u vonove kaq?

— Kuqesha ishte e untë. Ka kullotë mirë.

Ato kqyrshin Kuqeshën e ajo shkjeponte.

— Shka ka? — po më pyesin. Unë rrudha krahët.

— Pse, bre, e paske bâ në këtë hall? Qysh me i rá me gurë? Ka me t'mbytë baba!...

Këtë e dijsha edhe pa më thanë. U luta mos t'i tregojshin babës, po kot. Mâ shum u dhimbej lopa, se unë.

Kur e shtinë Kuqeshën në shtallë, brofi baba shkallëve, tue bërtitë sa mujte. Më dukej se po dridhej e tanë shtëpija. „Jo, kësaj here", thashë, „s'kam me i shpëtue dajakut".

Si hyni në shtallë, pa më kqyrë, çoi kambën e Kuqeshës dhe dishka nisi me i bâ. Unë nuk mujsha as me e pá mirë: sýt m'i kishte terrue njifarë mjegulle dhe, sa herë mbërrijsha me dallue babën nëpër të, kamba e Kuqeshës në dorën e tij më dukej tash si shkop e tash si rryp, me të cilën matej me më rá. Dridhesha dhe lakohesha nuk e dij a nën sulmet e rrahjes, apo me e ndriçue mâ mirë me llambën që ma kishte lanë nana në dorë. Ajo trinte mbas meje dhe i jepte babës do lecka, me të cilat ja lidhte dhe shtrëngonte kambën e lopës. I ndijsha sýt e saj mbi mue, sýt e butë, të qetë, të cilët me plot dëshirë kishin me më mshefë dikund për me i ikë idhnimit të babës. E dijsha se posë asaj, asnji nuk merrte pjesë në pikllimin tim n'ate çast.

Dikur erdha në veti. Baba mbaroi punë me kambën e Kuqeshës. U çue e më kqyri me nji palë sy të rrebtë e t'akullt dhe nxuerr thikën. Unë ngrina.

„A thue po don me më therë?"

Në dritën e zbêhtë të llampës tehu vizllonte. Ndijsha se si hekuri i ftoftë çante barkun dhe kërkonte zemrën, si më rridhte gjaku dhe rash. Në të vërtetë u lëkunda, për pak më lëshuen kambët.

— Mbaje thikën! — më preu zani i tij. — Gjithë natën do të rrijsh me lopën. Po e pe se po cof — there!!

Muerën llampën dhe shkuen të gjithë. Unë u lehtësova.

„A thue kaloi stuhija?"

Kurrqysh nuk mujsha me besue, se edhe kësaj here shpëtova.

Prej nalt ndëgjova tingllimin e lugëve. Isha i untë e ata s'më thirrshin me hangër. „Sigurisht po hanë peshkun" — mendojsha. „A thue e lanë hisen time? Nana e din se mue ma kanda peshkun. A thue i kujtohet me ma fshehë?" — pyetsha pa prâ vetëvehten. Isha tepër i untë, sepse as në drekë s'pata hangër.

Nuk shkoi shum, edhe dritat u shuen. Ranë me fjetë. Edhe kafshët flejshin. Vetëm lopët ripërtypeshin, dhe ogiçi, herë mbas here, tundëte zilen e vet si me tregue sahatin. Kuqesha ishte ratë dhe kishte shtî kambën e sëmundë përfundi. Mû pranë saj ishte shtrî Muli, gomari ynë. Unë rrijsha te kryet e Kuqeshës me thikën e shtrëngueme në dorë, tue ruejtë mos po cofte. Mendojsha, se po të niste me cofë, si do ta thersha. Me ja ngulë majën e thikës n'arrëz apo me i pré gabzherrin? Shpeshherë kisha pá kasapët, por endè s'kisha guxim me therë edhe vetë.

Nji herë, më kujtohej se nana më pat dhanë sopatën me pré nji pulë. Unë e vuna pulën në prag të derës, me nji kambë i shtrëngova kryet dhe me tjetrën kambët. Çova sopatën si me dashtë me pré ndoj drû. Mbylla sýt mos me e pá se si do t'i kcente kryet, dhe i rash. Kur i hapi sýt, ç'me pá: pula ishte nda përgjysëm...

Tue shique lopën me brinat e prefta dhe të drejta, më hyni lepuri në bark. Po mos ta thersha mejherë, po të kcente dhe t'më çonte me brî?! Nuk dijsha se shka me bâ. Lutesha mos të cofte.

Në nji kohë ndjeva nji û të jashtëzakonshme. Dola prej shtalle dhe u përvodha në shtëpi. Nëpër terr, në kuzhinë, gjeta bukën dhe preva nji copë bukur të madhe dhe u ktheva prap. U ula pranë Kuqeshës dhe i mbështetun në mur u rrasa mirë.

Hana perëndoi. Terri u bâ edhe mâ i dendun. Kuqeshën s'mujsha mâ me e dallue. Ndijsha vetëm kah ripërtypej e kjo më bânte me dijtë se ishte gjallë. Duert i zhyta edhe mâ fort në xhepa dhe u palova për muri. Kapakët e syve m'u randuen. Kadalë përkundesha në gjumë...

Nuk më kujtohet se sa kam fjetë e as andrrat që kam pá. Dij vetëm se befas u tranda, kceva në kambë dhe hapa sýt. S'kam mujtë me dallue gjâ para vehtes. Terri si në pus. Fërkoj sýt, përgjoj — s'indihej gjâ e gjallë. As ogiçi me kumbonë, as ripërtypja e Kuqeshës.

„A thue paska cofë?" — më shkoi në mend.

Bana përpara, u pendova dhe rashë mbi të. U çova, prigjoj prap — s'ndihet gjâ.

„Sigurisht paska cofë. E tash?"

E preksha, ishte fry, si e ajun.

„Hë — mendoj — ta theri dhe ta thirri babën."

Kërkoj thikën — s'âsht kurrkund.

„Ku e lashë. Humbë s'e kam ndoshta?"

Preka vendin pranë murit — s'ishte. Mendohem me u kujtue. Mendojsha ku kisha ndejtë, ku isha endë... Po, m'u kujtue — e kisha harrue në kuzhinë, kur preva bukën. Vrapova atje, e mora, dhe kur u ktheva me dhambë të shtrënguem u gjûjzova dhe ja ngula thikën në gabzher. Shpërtheu gjaku, më stërpiki dhe ndjeva se kryet e saj u lëvar në tokë. Vrapova jashtë dhe qysh prej shkallëve, bërtita sa mujta:

— Çouni! E thera Kuqeshën!

Shtëpija u çue peshë, si me pasë shpërthye zjarmi. Ndezën dritën dhe, sa ishin, vrapuen në shtallë. E atje — patën shka me pá: Kuqesha ishte çue dhe po i kqyrte me sýt e saj të mdhej dhe të rrumbullaktë. Nën tê nji hurdhë gjaku. Pak mâ tej, gomari i shtrimë me qafën e preme, prej së cilës shkonte gjaku curril...

Njerzit që ndëgjojshin ja plasën gazit.

Baba kafshoi buzët. Herë më shiqonte mue, herë Mulin. Unë isha mshefë mbas nanës tue mbajtë thikën e përgjakun. Vllaznit më shiqojshin me bisht të synit. Heshtje vorri. Ndihej vetëm ripërtypja e Kuqeshës, e në nji skâj tërfllimi i kalit. Si me e pasë ndie erën e gjakut, qeni lehi n'oborr. Nuk kaloi shum, ai u përvodh midis nesh dhe filloi me llapë gjakun që ngrînte. Ogiçi, i shqetsuem nisi me tundë kumbonën.

— E, shka me të bâ ty, tash? — foli baba. — Hajt se e derdhe kosin, lopës ja theve kambën, po gomarin si me e pré, he t'u preftë nafaka?! Kallxom, shka me të bâ ty, shka?...

Kisha mbetë si i shtangun...

Këtu Vehbi-aga u pak dhe, mbasi e ndezi llullën e shtimun, vazhdoi:

— Kjo âsht ndodhija ime e ditëve të fëminís. Nuk ja u kam tregue deri tash për shkak të nanës, e cila ka qenë prekë e shqetsue shum. Thirrnje, le të vijë, se mbarova.

GARGA HIMA

Sod në mëngjes, duel ajo që profetizoi Garga-Hima mbramë, në të ngrysun, në shtëpi të Gazda-Ibrës. Garga mbaroi fjalën, kur qe, ja nisi me fry karajeli.

Fundi i vjeshtës: stinë gjuetije, vjelje e ullîjve dhe e ndejeve mbas darke. Kurse deti, punta, shiroka, stuhija, koha e keqe qesin qefullin në det. Atëherë edhe peshkatarët i vihen gjuetís.

Gazda-Ilia u muer vesh qysh mbramë me Garga-Himën. Peshkatarët u çuen para agimit. Hodhën nëpër barka tratkë, rrema, koshat për peshk, gjithkush veglat e veta, edhe dyrekun, mandej u ulën edhe vetë mbi almise, e mâ në fund, ngritën velat dhe duelën prej mendreqi.

— Ja qëllofshi! — iu thirri gazda-Ilia andej kah bregu, tue i përcjellë për nji kohë të gjatë me shiqim ujku, deri sa muerën kah punta e drûjtë.

Andej kah lindja, maje maleve shqiptare, qielli nisi me u skuqë, kur ia behën te Punta-Milena. Aty mbështuellën velat, nxuerrën shiquesat përpara, të hunda e barkës, qitën nja tre shokë në zallishtë dhe mandej kapën rremat.

— Voga! — nisi me u komandue Garga-Hima lundërtarëve, që iu përveshën rremave, tue i ngrehë sa s'po iu pëlcitshin muskujt. Vetë rrinte maje tratkës, në punë t'anijes dhe mbante timonin. Koha e vogimit të tij kishte marrë fund. Pesëdhetë e pesë vjetë, pleqní i thonë. Dhe në pleqní shërben vetëm përvoja. Fuqija mbaroi, u tret në breg të Buenës me vjete e vjet peshkimi. Të dërmojnë rremat, të thanë era, kurse deti të shkrín e të përpín. Tue luejtë timonin, shiqonte rremat e shokut të vet, që ishte dhanë mbi xhrun e po përkulej, përdridhej e zgjatej, me ato pantollona të vjetra, plot me arna; me kambëza të përvjeluna deri në pulpë, pa këmishë, zhveshun e zbathun. Shiqonte rremat dhe mendonte se si edhe ai vetë, deri dje, 37 vjeçar, njisoj, dimën e verë, në fraqin mâ të madh, në shtërngatë e bonacë, rrihte detin; e rrahu e e rrahu dhe mâ në fund rá e iu molis fuqija. Deti âsht i pathyeshëm, i palodhun. Ti atij me rrem e ai ty me bukë. Dhe të lodh. Me begatít e tij të mund, të then. Shiqonte shpinën e shokut të vet të djegun prej diellit, pikat e djersës nëpër qafë e rruzë të shpinës, dhe çuditej. Si nuk e ka pasë dijtë mâ parë këtë gjâ? Djersitej e djersitej, dhe kur i linte rremat, s'kishte asnji pikë djerse; vetëm shenja të nraguni të krypës. Tash e shifte se ku humbte djersa, se si thahej kaq shpejt. Karajeli u përkëdhelte shpinën rremarëve të djersitun, i freskonte dhe u thante djersën. U thante forcën, jetën, që do të shkrîhej mbas

pak minutash, prej trupit të tyne, do ta lante dallga e parë, që do të vinte dhe do t'ia jepte detit me e përbi.

Prej gurit të Gjeranave po vijshin pulëbardhat fare ulët, gadi mbi sipërfaqe t'ujit. Shiquesi u drejtue dhe hodhi sýt kah deti. Dhe deti përkundej. Dielli kishte lé dhe sipërfaqja e detit shkëlqente e dridhej nën krahët e pulëbardhave dhe gjithkah. Por nën pulëbardhat të bâhej se vlonte, zjente. Kjo qe lajkë, dridhje e jashtëzakonshme. Dhe peshkatarët e dijnë mirë domethanjen e saj. Atëherë i hapin sýt mirë dhe përcjellin me kujdes çdo lëvizje të pulëbardhave. Dhe pulëbardhat fluturuen drejt zallit, kah bregu, tue përcjellë shkëlqimin e dridhjet e detit, që gjithashtu po përhapeshin drejt burgut. Peshkatarët nisën me u mshue edhe mâ fort rremave dhe ja mbërthyen shiqimin pulëbardhave. Megjithse të lodhun, të djersitun, fytyra u qeshte e u shkëlqente. Po n'at kohë edhe buzët e lëshueme të Garga-Himës u mblodhën dhe fytyra iu mbush plot haré, por nji haré të rrebtë, të shtrëngueme.

— Pulëbardhat! Do të kemi peshk! — belbëzoi ai, tue shtrëngue edhe mâ fort dorzën e timonit.

Dhe pulëbardhat ishin nji milë, nji milë e gjysëm larg. Fluturojshin për skîthi drejt bregut e drejt tyne.

Mbretnonte nji qetsí e madhe, takti i së cilës ishte rrahja monotone e rremave nëpër det. Ajo ndemje e madhe shpirtnore mbërrijti kulmin dhe të gjithë pritshin shêjin e zakonshëm të shiquesit. Edhe pulëbardhat po afroheshin. Dhe çdo hap i tyne e shtonte mâ tepër e mâ tepër padurimin e peshkatarëve.

Kur, përnjiherë, shiquesi preu ajrin me rrebtësí me dorën e tij të majtë, dhe tregoi bregun.

— Voga — komandoi Garga-Hima. Dora e tij e djathtë, e gjatë, tash asht e lëkurë, plot damarë dhe e thatë, me mishna të varrun, të vyshkun e të shkrimë, u kap me gjith fuqí për bisht të timonit. Damarët iu ngrehën, mishnat iu drodhën, dhe barka — si me e çue me dorë, u kthye kah e majta. Tue kcye e fishkëllue si shigjetë muer hov kah bregu.

Tue i pá kështu, peshkatarët, që ishin hedhë në zall dhe po ecshin kambë, qëndruen, hoqën teshat dhe në brekë vrapuen nëpër det.

Nj'a gjashtëdhetë a shtatëdhetë metra larg bregut duel prej barke nji peshkatar dhe po binte drejt nji rrmuq rrjete të madhe peshkatarësh. Barka u kthye përsëri kah deti. Garga-Hima ngriti timonin dhe bashkë me nji tjetër hodhi rrjetën. Katër burra nisën me u mshue rremave mâ me fuqí, mâ me forcë, të mbytun në djersë, të krrusun mbi rrema.

— Prîj majtas! Voga djathtas! Forca, përpara! — komandonte shiquesi, pa i shkëputë sýt prej tufës së madhe, që mbërrini në breg

dhe që pa farë sherri përpushej, tue u miklue nëpër diell me barkun e vet të bardhë.

Barka u kthye edhe nji herë kah e majta dhe muer drejt bregut. U hodhën edhe metrat e fundit të rrjetës. Punohej me ngutësí, shpejt. Minutat janë të çmueshme. Peshku mund të tutet, mund të kthehet dhe t'iki e të shpëtojë. Pakujdesija mâ e vogël, nji minutë e humbun, mund të vejë në **rrezik gjithçka. Garga-Hima** i din' këto, prandej edhe ngutej mos me mbetë mbrapa e me pengue edhe shokun e vet, me të cilin po hidhte rrjetën, shokun që ishte mâ i shpejtë dhe mâ i shkathët se ai. Po ngutej që ana e rrjetës së tij të mos mbetej mâ përpara se ajo e shokut. Por, megjithkëtê, pleqnija i pëshpëritte: „Kaloi e jotja. Ti s'mundesh mâ. Kot matesh, shtrëngohesh... Kambët s'po të mbajnë mâ, duert të dhambin, gishtat t'u ngrinë, t'u shtangën". Ai ishte nji zâ i lig, i zi e qëllimkeq. Por, edhe gishtat, njeni mbas tjetrit, me të vërtetë iu mpinë. Por, Garga-Hima këtê nuk donte me e pranue, nuk mund të pajtohej aspak se po bâhej i pamundun, peshë e shokëve të tij, dhe... jo, këtê nuk guxon as me e mendue. Megjithatê, shpirti po mundohej kot me e bâ trupin me pranue se s'ishte i zoti me luftue mâ, se çdo përpjekje ishte e kotë. Prej kohësh mbaroi çdo gjâ. Po vazhdonte me hedhë rrjetën, megjithqë e ndiente se fuqija e humbi dhe nuk po mundëte mâ. Diçka e tmershme dhe e randë po e shtynte me punue, me heshtë e mos me pranue humbjen e tij. Dhe humbja ishte e qartë. Po i zgërdhihej, nga ana tjetër edhe deti zbardhte dhambët. Në triumfin e saj ajo ishte e tmershme, shkatrruese. Mbrapa barkës ajo po shkumbëzonte dhe përbinte rrjetën. Shtjellat e vogla rrotulloheshin tue u dredhë dhe si me i thirrë, si me iu lutë me e lanë mâ rrjetën, at vegël dreqi që po i brente duert.

„Jo, nuk due, jo! — përshpëritte Garga-Hima dhe lëpinte gjuhën, megjithqë e ndiente se edhe atê nuk mundëte me e bâ mâ.

„Hajde, ulu, shlodhu! Mjaft vuejte e u mundove — i thojshin ato me zanin e tyne t'ambël e ledhatues, që të ngashnjente me ngrohtësín e tij dhe që premtonte shlodhje.

„Me u shlodhë! Vetëm pak! Jo! — tundi kryet Garga-Hima dhe u ngut me ndërrue duert.

„Vetëm pak. Na po të lajmë djersët, po të pijmë lodhjen. Po të freskojmë, që të mundesh me gërgue".

Dhe djersa e mbyti, tue i rrjedhë nëpër rrudhat e fytyrës e nëpër qafë, si me dalë mû tash prej atyne shtjellave, që po e thërrasin me kaq ambëlsí e premtojnë shlodhje. Nofulla e poshtme i virrej e i luente si me qenë e shkëputun. Nëpër gojë i plasi shkuma, kurse sýt iu zgurdulluen, iu zgjanuen dhe po i lotojshin. Pamja e tyne ishte e tmershme. Dhe si mos me qenë? Mbeti mbrapa. Rrjeta po e tërhiqte.

„Po më tërhjek rrjeta! — pëshpëriti ai me dëshprimin e njeriut që mbytet.

Dhe qe, ky ishte mbarimi. Sa, mshel e çel sýt, çdo gjâ u ndërrue përnjiherë: gërçi i kapi duert, rrjeta iu ngatërrue nëpër gishtat e mpimë, kambët e trathtuen, i dridhshin, kurse sýt iu errësuen. Atëherë çdo gjâ iu suell si mullî ere-barka, deti, rrjeta, dhe shtjellja e përbiu si ndonji përbindësh grykës.

Në vendin e shprazët vrapoi përnjiherë shiquesi. Puna vazhdoi si mos me pasë ndodhë kurrgjâ. Këso rasash nuk janë aspak të rralla e të pazakonshme. Prandej edhe peshkatarët e muerën kët punë me gjakftoftësi, si me thanë nji gjâ të bame shprehí. Zakonisht gjithsecili prej tyne kështu mbaron. Kjo âsht e natyrshme, e zakonshme dhe nuk âsht kurrfarë ngjarjeje, veçse për atê që e përjeton. Dhe ai që e pëson nji herë, pa kurrfarë mëshire nuk mund ta pësojë përsëri. Po, duhet mëshirë e madhe, meritë e madhe në sýt e zotnis, me iu lejue me e përjetue edhe ndonjiherë. Dhe kjo vetëm edhe ndonji herë. Fati i nji kësi njeriu dihet. Asht i qartë dhe e din gjithkush. Moli, rrugët dhe pazari, kafehanet dhe pijetoret — të gjitha këto janë vendet e tyne të reja për gjueti, vende gjuetije ku lypet mëshirë prej duerve t'agëve e të beglerëve; duer, për hirë të të cilave këta edhe përfundojnë në kët mënyrë; në mol, ku qëndron anija me ngarkesën e saj të begatshme; në treg, ku zotnija del ditëve të pazarit me bâ tregti, rrugëve, kafehaneve, pijetoreve, gjithkund, ku mblidhen zotnijt, agët e beglerët dhe ku mund të shifen e të mëshirohen me at lëmoshë të ngratë . . .

Mundi u kunorëzue me sukses. Nji tufë prej disa kuintalësh qefulli u rrethue dhe peshkatarët me mundim të madh po i ngrehin kah bregu. U mbush e u randue edhe rrjeta me at peshë gëzimpruese, peshë që të shtyn e të grah në punë. Shtrëngohen nofullat, ndehen damarët dhe muskujt deri atëherë të këputun e nisin e punojnë me fuqí të reja. Çdo gjâ lind për së dyti dhe peshkatarët shpejtojnë kush e kush mâ shum se shoqi. Garga-Hima, të cilit uji i ftoftë ia piu mâ lodhjen dhe i dha nji troh fuqí, që i mbante mâ tepër eshtnat se sa muskujt, i grahi barkës së vet dhe mbërrini pikrisht në kohën kur tjerët e patën rrethue mâ peshkun. Hyni në rend midis tyne, kapi rrmuqin dhe ritmikisht nisi me ngrehë bashkë me ta. Jo, rrmuqi mâ tepër po e ngrehte e po e shtynte Garga-Himën, se sa punonte Garga-Hima me të. Peshkatarëve u ra në sy kjo, dhe po e shiqojshin me keqardhje. Por askush nuk guxonte me i thanë gjâ, e as me e zanë me gojë kcimin dë det. Madjè, askush s'kishte zemër me i thanë ta linte rrmuqin për me u shlodhë pak. Ai ishte vetë vegimi i tyne, vegimi i s'ardhmes së tyne. Prandej, edhe gjithsecilit këputej zemra, kur pa dashun i shkonte

syni te Garga-Hima, mbasi gjithkush i largohej kësaj pune. Dhe ai ishte bâ me të vërtetë që me ia shti gjithsecilit frigën dhe nji ndjenjë ngjethëse e të pakandshme. Deti e kishte thithë krejt dhe prej viganit dy metrash, që ishte dikur, ishte katandisë e bâ nji grusht qyqan, nji copë hije. Hunda i qe tëhollue e shtypë, veshët i qenë vjerrë, dhambët — dikur të shëndoshë e të fuqishëm — i ishin rrallue, shtrembnue, zverdhë e prishë prej vjetëve dhe burrnotit që pinte. Floku i ishte thinjun e i kishte rá. Qepallat po ashtu. Sýt i ishin fikë, topitë, e qeshuna memzi e rrallë i delte dhe n'asnji gjueti si kjo ai s'kishte aspak gjallní, gëzim, jetë. Fytyra i qe zbêhë, mâ tepër kaltërtue, dhe në ballë, prej asaj të vetme rrudhë dikur krenare, dukeshin nji morí tjera, të vogla e të mëdhá, të thyeme, të shtrembta e të përdredhuna, rrudha melankolike e pikllluese, që iu patën bâ — bashkë me tanë vuejtjet e ditës së nesërme — në kand të synit, mù ke tamthi. Shuplakat i ishin bâ si tërplota, por i kishin plasë në njiqind vende dhe prandej qenë bâ tërplota të papërdorëshme, të cilat i kishin brejtë rremat e rrmuqi, kurse deti, uji i gjelbtë, ernat e diellit i patën pî. Ngrihte rrjetën tue gjëmue, tue u kollitë dhe tue u mbajtë për rrmuq që ngreheshin të tjerët. Kambët e tij reumatike i kishte n'ujë deri në gjû. Kurse uji ishte i ftoftë, i ngrimë, të shponte si gjylpanë. Dhe të piskonte e të brente deri n'asht, si me dhambë. Të ngritët e tij të hynte deri në palcë, deri në zemër dhe të ngrinte shpirtin, të thante jetën. Rrobet e tij të laguna i ishin ngjitë në mish. nofullat i dridheshin.

Mirëpo, thesi gjithnji po mbushej me peshk, rrjeta po bâhej sa mâ e randë e mâ e randë dhe peshkatarët, si mbas zakonit, filluen me nxitë njani tjetrin:

— Garga-Osman! Garga-Dule! Garga-Shyqo!

— Garga, garga! — ndëgjohej prej nji ane në tjetrën.

— Garga-Cufo! — bërtitte Dula.

— Garga-Dule! — përgjigjej Cufa.

Peshku po rrasej, përpushej, përdridhej me bark përpjetë dhe shkëlqente në diell si argjenti. Me gjith mundimet, pikllimet, vuejtjet, me gjith të këqijat e flîjimet, që lyp e kërkon prej tyne ai peshk, ata shofin nji shkëlqim t'argjent, peshkatarëve u shkëlqejnë sýt prej gëzimit, harés, lumnís. Verbohen e dehen prej atij shkëlqimi që u jep bukë familjeve të tyne, gëzim fëmijve, kurse atyne vetë nji gjendje shpirtnore, që i bân me harrue të tana dhimbjet, mundimet e pikllimet, vuejtjet e pësimet. Dhe me të vërtetë, askush prej tyne nuk e ndien mâ lodhjen. Kcejnë rreth rrjetës, çojnë shamadurin që të mos kcejë e dali peshku; piskasin, bërtasin e bâjnë kaq zhurmë të madhe, sa edhe pulëbardhat tuten e ikin thellë kah deti.

— Garga, garga! — nxisin njeni tjetrin nga të gjitha anët, dhe rendohen emnat: Cufo, Dule, Osman, Shyqo, Niko, Sheqer. Por, emni i Garga-Himës kurkund. Si me e pasë harrue, si mos me qenë edhe ai me ta. Dhe ai mâ ishte i këputun, i lodhun, i thyem, që të mundëte edhe ai, fitimtar, me thirrë emnat e tjerëve dhe me i kujtue edhe për vehte. Por, dikur ai ishte i pari ndërmjet tyne, dhe gërgonte sa për pesë vetë; prandej edhe e quejtën Garga-Himo, tue e theksue atê Garga si Dalmatinasit Barbën e tyne.

At mëngjes e hodhën rrjetën edhe tri herë tjera dhe çdoherë e qitën plot, barrë të pasun e të begatshme. Kah mjesdita shkuen në Shën Koll, shkarkuen peshkun dhe i çuen lajmtarin Gazda-Ilís; mandej, kah mbramja, përsëri zbritën nëpër Buenë dhe zall të saj, hodhën rrjetën edhe disa herë tjera. Gadi sa s'fundosej prej barrës së randë, u kthye at mbramje barka me peshkatarët dhe zhgarkoi për të dytën herë gjojë të pasun. Pak mbas mbërrijtjes së tyne, me pushkë në krah, hypun doriut të vet të paqetë, ia mbërrini edhe Gazda-Ilia. I hodhi nji sy gjojës, çoi buzët përpjetë, fërkoi mustakët, përpoqi gjuhën dhe tundi kryet në shêj admirimi e kënaqsije.

Në nji kohë të natës u nis prej Shën Kolli për në Shkodër lundra e vllazënve Peka. Në korvetën e saj, barte tenalt Buenës — nëpër arka të rendueme mirë — njiqind kuintalë peshk. Në mëngjes, mû para agimit, gjith ai peshk duhej t'ishte në treg, dhe lundra kishte me u kthye përsëri. Nesërmbrama e pritte tjetër ngarkesë në Shën Koll. Qefulli duel e rá në det.

*

Kur Gazda-Ilia u kthye të nesërmen n'Ulqin, e pyeti Jonuz-Aga:

— E, ç'kemi ndonji të ré, Gazda-Ilia?

— More kurgjâ — u përgjegj ai, i mërzitun. — Peshku endè s'ka ra në dét, e ata po luten me i lejue me shkue nëpër shtëpija.

— E pse nuk po kthehen atëherë?

— Po, përse të kthehen? Për me u shtri këtu nëpër kafehanet e mejhane? Le të cofin atje tek janë, mbassi edhe kështu duhet të cofin, e të mos i shof mâ me sy. Dhe qé, po u çoj edhe nji barrë bukë e do fiq — dhe Gazda-Ilia tundi dorën e shkoi.

*

Mbas nji jave, nji nga nji u larguen gjith anijet prej limanit të vogla e të mëdha, ato me motor e ato me vela. Skela mbeti shkret dhe ajri i randë e me lagështí. Po afrohej shiroka. Çdo gjâ po largohej dhe po i bânte vend. Kah mbramja, ia mbërrinë edhe peshkatarët. Të shqyem, me nji pllambë mjekër të ndytë, të zbêhtë dhe pa asnji pikë gjak në fytyrë, dukeshin për tmerr si me qenë njerëz pv-

lli dhe asish që banojnë nëpër shpella. Fëmijt u mblodhën rreth dhe luteshin me u dhanë ndonji peshk.

Ngadalë, por me siguri, po tërhiqej edhe Garga-Hima prej barkës, i krrusun, i thyem, me duer që i vareshin deri në gjû, i zbêhtë si me pasë dalë prej vorri; tanë zhele, me brryla të coptuem, me mjekërr nji pllambë, me flokë të shprishun, me sy të kuq gjak e të ndytë, me kambë të shtjerruna e të përgjakuna. U nis për kah shtëpija me thesin e teshave të veta në shpinë, i randuem, i shtypun, i ngratë dhe si me e pasë rrahë. Rrugës luhatej, pengohu këtu e pengohu aty, ndalej me u shlodhë e me marrë frymë. Nuhatte me vështirësi dhe mushkënít i gërhatshin.

Kur pushoi shiroka, peshkatarët u nisën prap për gjueti. Dhe tërhiqshin përsëri rrjetën si zakonisht. Dhe piskatshin: Gargo-Osman! Garga-Cufo! Garga-Dule! Emnin e Garga-Himës askush s'e zinte ngoje. Ai nuk gjindej mâ midis tyne. Gjithë çka pati, ia fali detit e rrmuqit dhe tash po rrinte në shtëpí me i dhanë edhe rrugave, molit, kafehaneve dhe mejhaneve — atê që kishte borxh simbas ligjeve të pashkrueme peshkatare. Në rini peshkatar, në pleqní lypës. Peshkatar, — kjo do me thanë dét, rrjetë, rrmuq, dallgë, erna, për jetë i lagun, i unshëm, i etshëm, i zbathun, i xhveshun, pa gjumë. Peshkatàrí, dmth. mjerim, vobegësí, vorfní gjithfare. Me peshkue, dmth. me vdekë për ditë e pak nga pak, pa e kuptue, xhveshun e zbathun, i unshëm e i etshëm, qull deri në palcë dhe i dëshiruem për çdo gjâ.

*
* *

Mbas dhetë vjetësh ndodhi diçka e papritun për pikëpamjet e gazdave, agëve e beglerëve. Atëherë, Garga-Hima ishte gjashtëdhetë e pesë vjeç. Ecte i krrusun mbas ish Gazda-Ilís dhe i lutej. tue i zgjatë dorën . . .

— Largohu se po më ndyn me ato duer!

— Të lutem, kij mëshirë, të lutem! Pak lëmoshë, më ndihmo!...

— Larg . . .

— Himo zati! — ia preu gazda-Ilís kuriri i këshillit populluer, oë sa ia mbërrini në byfé, dikur butigë e Gazda-Ibrës, tue shfletue disa letra. — Duhet me na qërasë — tha ai si n'mahi. — Pensioni!

— Pensioni! — përshpëriti Garga-Hima nëpër buzët e tij pa dhambë. — Pensioni! — dhe sýt i shkëlqyen me njifarë ndriçimi të lashtë, të harruem. Dhe prej tij, përnjiherë u ngjall vigani. U drejtue aq sa e lejojshin ata gjashtëdhetë e pesë vjetët dhe gjith rrudhat e ballit iu shkrinë në nji, që përsëri ishte krenare dhe i ngjante pulëbardhës krahëmbërthyeme.

NDAL BEG SE KA HENDEK!

Gadi mejherë mbas mbarimit të Luftës së parë botnore, zullumet e gjindarmëve u trashën sa s'ka ku shkonte mâ. S'kishte ditë që katundarët e Gecës e të katundeve tjera të mos rriheshin. Çdo endje e lëvizje e tyne para syve të gjindarmëve ishte e dyshimtë. E kur, në nji pranverë, u emnue si komandant i postës së gjindarmërís Mihajl Vishniqi, atëherë banorët e Gecës e të katundeve për rreth, nuk dijshin frigë mâ të madhe.

— Shuej se po vjen Mihajli! — frigojshin nanat fëmijt e tyne.

— Mos rafsh në dorë të Mihajlit! — luteshin njerzit për ata që ua donte zemra.

— Mos ja ndëgjofsh emnin Mihajlit! — mallkojshin njerzit shtetin dhe jetën.

— Zoti ynë âsht Mihajli! — filluen me thanë disa.

Katundarët kishin të drejtë. Mihajl Vishniqi ishte i pamëshirshëm. Adem Goranin, nji katundar të vobegtë prej katundit Vulinë, e la shtatë ditë pa buk' e ujë, vetëm se nuk e përshëndeti; Jusuf Bekës i theu dy brîj tue e rrahë; Adem Musa vdiq dhetë ditë mbasi duel prej duerve të tij — e shkatërroi të ngratin vetëm se nuk deshti me pohue se kishte pushkë.

Për nji kohë të shkurtë e njohtën Mihajlin dhe askush, përveç Qamil-begut, nuk donte as me ja ndëgjue emnin. Qamil-begu e njohti atê qysh në ditët e para. Miqsija u trashej dita me ditë meqenëse begu i jepte çdo informatë që i përkiste jetës së katundarëve n'ate krahinë. Begu kishte nevojë për Mihajlin, sepse vetëm me zaptít e vet nuk mundte me e mbrojtë gjith atë pasuní prej gjithfarë çifçish, që kishin nisë me çue krye. Por edhe Mihajli, n'emën të pushtetit të ri, kishte nevojë për begun dhe për njerëz si ai, me anën e të cilëve mundte me i mbajtë në frê katundarët; kështu shum-mâ lehtë, mundte me i çue në vend gjithë ato porosina të mëshehta të zotnijvet të tij për nënshtrimin e popullit. Për pak kohë interesat dhe mendimet e përbashkta të tyne i afruen kaq shum njani me tjetrin saqë ndaheshin me vështirësí.

Njiherë Mihajli, në dhomën e stacionit të gjindarmerís, ku po pijshin bashkë me begun, me sy gjysëm të mbyllun e me nji qeshje dredharake e pyeti:

— Kush âsht mâ i madh në këte rrafsh, unë a po ti?

Begu qeshi tue i shtrembnue buzët.

— Ti, por... edhe unë!

Mihajli, mbasi e çoi edhe njiherë, hapi pesë gishtat e dorës së majtë. Begu e kuptoi se shka donte me thanë ajo.

— Gishtat nuk janë njisoj, por njerzit... — tha begu tue mos dashtë me i dhanë randësí këtij kuvendimi të ri.

— Por njerzit...?

— ... munden! Njerzit sikurse jemi na: ti dhe unë... Mandej ja mbylli dorën dhe ja shtrëngoi. Kështu qëndruen për disa çase. Mihajli e kuptoi; qeshi, mbushi gotat dhe i kthyen të dy deri në fund.

— Sidoqoftë, ndërmjet meje e teje ka njifarë dallimi — tha si tue u mrrolë Mihajli. Ti u merr bukën...

— E ti u merr bukën dhe u jep drû sa mundesh! — e ndërpreu begu.

— Por na kemi të drejtë! — folën të dy menjiherë.

Ky kuvendim iu duk Qamil-begut si rasti mâ i volitshëm për me e hapë zemrën plotsisht para Mihajlit. Mbasi fshani, filloi:

— Eh, miku im! Kam me të tregue dishka, që askujt nuk ja kam çelë ndojherë... Ti e din se krejt toka, ku punojnë katundarët e Gocës, Vulinës dhe Shterpjes, âsht e imja...

— Po! Këtë e dijnë të gjithë; nuk mundet me e mohue kurrkush! E jotja dhe... e shtetit! — tha Mihajli tue theksue sidomos fjalën e fundit.

Begu as që e ndjeu mirë, mbasi ishte i nxanun me mendimet e veta.

— Endè s'kam mbarue së foluni! — e ndërpreu begu. Mandej, për pak kohë, mbeti pa bâ zâ tue mos dijt se si me e vazhdue. U çue, ja ktheu shpinën Mihajlit dhe shkoi deri te dritarja. Mbështeti duert në të dhe filloi me soditë fushën e gjanë dhe të plleshme të katundeve, që shtriheshin andej lumit Valë. Prej aty, megjithse stacioni ishte njikatsh, begu kaplonte me sy' nji horizont të gjanë. Mbasi kqyri për disa çase, thirri edhe Mihajlin e, së bashku, filluen me shique. Atje poshtë ishin mbledhë kapadait e begut dhe gjindarmët, e po kqyrshin me interesim kah po kapeshin nji gjindarm dhe nji kapadai e mundoheshin se kush po e rrëxonte shokun. Dukja e begut dhe e Mihajlit shkaktoi ndamjen e tyne.

— Po provojnë fuqít! — tha tue qeshë Mihajli.

— Le t'i harxhojnë së paku në këte mënyrë, mbasi... — dhe heshti. Mendimi i këputun prap u lidh:

— Që, shiqo njiherë sa panoramë e bukur që shtrihet para syve tanë. Që Goca, Vulina dhe Shterpja! A nuk duken si nji mbretní

e tanë? E gjithë toka, që shtrihet ndërmjet lumit Valë dhe Bistricë, âsht e imja...

— A mos po të thotë kush se nuk âsht? Pse po e thekson fjalën „e gjithë"? — ndërhyni me nji qeshje ironike Mihajli.

— Sepse nuk âsht bash e gjithë, por duhet me qenë e gjithë... Përveç asaj pjese, ku përpiqet Vala me Bistricën — tha begu tue tregue me gisht arat, livadhet dhe shtëpín e katundarit të dorës së mesme, Azem Shpendit. — Ajo pjesë, — vazhdoi me urrejtje — âsht e Azemit!

Po kush âsht ky Azemi? — pyeti Mihajli si tue çue zanin e tue luejtë kryet.

— Nji malok, zhelan! Njifarë Azem Shpendi...

Kqyrën njani tjetrin dhe në sýt e begut lexohej: „Shka mendon për kete punë?" Mihajli e kuptoi mendimin e tij, ja rrahi krahun dhe i tha:

— Çdo gjâ rregullojmë, mos kij dert!

Mandej vijuen bisedën rreth mënyrës që do të përdorshin në lidhje me grabitjen e tokës s'Azem Shpendit. Njani plotsonte mendimet e tjetrit dhe në fund plani u gatue.

Mbas disa orëve Qamil-begu me njerzit e vet u nis për në Gocë.

*

Azemi kishte hallet e veta që nuk e lejshin të qetë. I duhej me punue gjithnji. Ai ishte njizet e tetë vjeç, por nga të pamit, rrudhat e ballit dhe disa thîja në krye, të bâjshin me mendue se kishte së paku tridhetë e pesë. Dy vjetët e fundit i kishin ndodhë ngjarje, të cilat e kishin tronditë: dy vllaznit mâ të mëdhêj i kishin vdekë njani mbas tjetrit. Përveç grave, nji vlla i kishte lanë katër fëmi e tjetri tre Azemi kishte mbushë tetëmbëdhetë muej. Përveç kësaj, motra e Azemit ishte kthye në gjiní mbasi ja kishin vra të shoqin. Kështu shtëpija e Azemit, ku punojshin mâ parë tre burra, kishte ngelë vetëm me atê e me nji varg fëmijsh e grásh. Ishte vështirë me i mbajtë gjithë këto frymë me ato mjete të thjeshta që kishte Azemi për punimin e tokës. Para nji vjeti ja kishte shitë nji hektar tokë begut, mbasi pat ngelë keq për punë të harxhimeve për vdekjen e vllazënve e të tatimeve që i kërkoheshin. Tue mendue gjithë këto i shtrëngohej zemra, por prap merrte frymë me kënaqësí, kur i binte në mend se nuk ishte çifçi, se nuk ishte i detyruem me i nda prodhimet e djersës së vet me begun, sikurse bajshin të tjerët. Për këtê Azemi e urrente begun. Nuk sillej kurr me përulësi, si të tjerët, përpara tij. Fytyra e ftohtë e Azemit ja trazonte shpeshherë gjendjen shpirtnore begut zullumqar, e aq mâ tepër kryenaltësín e mendimit se të gjithë duheshin me iu përkulë.

Azemi nuk dëshironte me u përpjekë kurr me begun. Sa herë që e merrte vesh se ai kishte ardhë në Gocë, e dinte se ate punë e kishte bâ vetëm për me dënue ose randue ndonji çifçi.

Me gjithë këtê Azemit nuk i shkonte mendja kurr se shka po kurdiste begu kundër tij.

Nji ditë, pa pritë e pa kujtue, ndërsa Azemi bashkë me Rustemin, ishin tue shique misrin në „arën e naltë", e cila ate vjet premtonte shum, ja behi rojtësi i katundit dhe thirri me të madhe:

— Ooo Azem Shpendi... uaa!

Prej mezit t'arës u ndie përgjegja e Azemit, i cili mbas pak u afrue:

— Shka ka? Fol!

— Sod me shkue në „Stanicë" dhe sa mâ shpejt!

— Shka dreqi duel?

— S'e dij vlla, vetëm mos harrò!

Lajmi nuk e gëzoi aspak Azemin. „Kush të thirrë për të mirë? Ani, në gjindarmeri!"

Azemi u nis mejherë. Rrugës mendonte shkakun e thirrjes dhe nuk mundte me e gjetë n'asnji mënyrë përgjegjen. Në stacion, Azemi gjeti Vishniqin, i cili tashmâ e njihte mirë.

— Merre kete letër dhe me të shpejtë, mâ së largti deri nesër, me shkue në „srez" — i tha Vishniqi, tue u mrrolë.

Azemi vetëm muer letrën nga dora e tij dhe nuk foli kurrgjâ. Deshti me e pyetë dishka, por Vishniqi shkoi menjiherë në nji zyrë tjetër. Prandej, duel me nji shqetsim në zemër.

Tue u drejtue kah shtëpija, dishka e brente gjithnji mâ tepër. Kqyrte letrën. Ndoshta edhe do ta kishte çelë sikur të dinte me lexue. Mallkoi ditën dhe jetën e tij që nuk kishte mësue. Ndoshta, prej asaj letre, kishte me marrë vesh se për shka e kishin thirrë. Ndoshta n'ato vija të çuditshme qëndronte e mëshehun e vërteta e tij... Këso farë mendimesh e mundojshin Azemin sa ja prishën edhe gjumin e natës.

•

Pa ague, Azemi u nis për në qytet dhe rrugës, tue hecë, prekte xhepin me dorë, që mos t'i humbte letra.

Mâ në fund, mbas shum kërkimesh e pyetjesh, e gjet zyrën, se ku duhej me u paraqitë. Nji nëpunës katërdhetëvjeçar ishte „fellue" në leximin e disa akteve. Kur e pá Azemin, u çue, hapi gojën dhe krahët, thuese donte me tregue madhështín e tij, mandej u ul. Azemi i zgjati letrën. Nëpunsi e shiqoi dhe e lexoi me vërejtje. Në të shkruente:

Tungjatjeta Pero,

Ky âsht ai, për të cilin kemi bisedue para disa ditësh — Azem Shpendi.

Nëpunsi këtu e ndërpreu leximin.

— Ti je Azem Shpendi, a? — e pyeti me nji mënyrë që lente me kuptue se kishte ndie shum herë për tê e, tue mos pritë përgjegje, vazhdoi leximin e letrës:

Toka e tij duhet t'i jepet Qamil-begut.

Tregohu energjik. Epi me kuptue se çdo përpjekje për me shpëtue âsht e kotë. Kur të kryhet puna, premtimin e ke të sigurtë.

Të fala Vishniq

Nëpunsi, simbas porosís, ja nisi me t'ashpër. I bani nji varg pyetjesh dhe, mâ në fund, u çue e tue e shique rrebtë, i tha:

— E kujt âsht ajo tokë që punon ti?

— E kujt ka me qenë? E imja... Aty kanë jetue dhe vdekë gjyshat dhe katragjyshat e mij! Kqyr nji herë çfarë pyetje!?...

— Mjaft! Bjeri dokumentat, vërtetoje se âsht e jotja! Përjashta!

Azemit iu rrotullue zyra; iu këputën kambët dhe u hutue. Nuk dinte se shka me folë. Kur duel në rrugë, u kthjellue pak. I dukej se çdo gjâ kishte qenë andërr. Nuk mundte me u besue veshëve për gjithshka i kishte thanë Pero — nëpunsi. Prandej u kthye prap te ai. Pa cokatë dhe pa përshëndetë e hapi derën dhe e pyeti:

— Dokumentat the për tokën time?

— Po, dokumentat! Po nuk i paraqite mbrenda dy javëve kemi me të nxjerrë prej shtëpije dhe prej toke, ashtu si shum katundarë tjerë të Gocës, Vulinës dhe Shterpjes! — dhe menjiherë ja bani me shêj policit për me e nxjerrë jashtë.

Azemi e kuptoi gjendjen e vështirë të tij dhe të familjes. Nji fuqi e mbrendshme e shtynte me kundërshtue, me kundërshtue pa tjetër. Por — e ndali vehten...

Kur u kthye në shtëpi, nisi me lypë nëpër arka e kutija tapijat e tokës dhe gjeti disa letra të shkrueme turqisht, prej të cilave nuk kuptonte kurrgjâ. Mulla Jusufi, imami i katundit, gjithashtu nuk i kuptoi, por i dha fjalën se kishte me i lexue me ndihmën e do shokëve që gjindeshin në qytet.

Përpjekjet e ndryshme, që bani Azemi, shkuen kot. Tapija e tokës, që ja muer Mulla Jusufi, i „humbi" në „srez". Begu me anën e Vishniqit dhe të dallavereve, si edhe të ryshfeteve të ndryshme kishte mujtë me mrrî deri aty sa me e vërtetue se toka ndërmjet lumit Valë, Bistricë e kodrës Butinë, tue përfshi edhe atê t'Azemit, ishte e tij. Katundarët habiteshin për këte gjâ, nuk mujshin me besue. Urrejtja kundër begut, urrejtja prej së cilës kërcllohen dha-

mbët dhe grushti mblidhet me ra — u hyni në shpirt gjithë katundarëve.

*

Kishin kalue dy javë qysh nga dita e bisedës me Pero-nëpunsin. Azemi e pritte zhvillimin e ngjarjeve me nji shqetsim të jashtzakonshëm, por i vendosun me u mbrojtë.

Nji ditë e thirrën me dalë tu dera. Prej dritares pá kapelen e gjindarmit e mâ naltë bajonetën që vetonte. Kur duel tu pragu, ishte i qetë dhe gjakftohtë. Kjo gjâ e çuditi gjindarmin dhe nëpunsin që kishte ardhë me tê, e që mbante në dorë do letra. Ja spjeguen përmbajtjen e shkresës dhe mâ në fund kërkuen nënshkrimin e tij që do të vërtetonte se toka ishte e begut.

—Unë nuk dij me shkrue. Pritni sa të marr pak bojë për me ngjye gishtin — u tha Azemi.

Gjindarmi dhe nëpunsi pranuen.

Azemi u kthye në shtëpi. Mendja iu kishte turbullue e zemra donte me dalë prej gjoksit. „Shka! Unë me e vërtetue se toka ime âsht e Qamil-begut? Jo, kurr!" U ndal për nji çast, hypi në tavan ku muer alltinë, që moti e mbante të mëshehun. E kqyri a ishte plot dhe mandej, tue i mbajtë duert mbas shpine, duel përsëri.

— Ju doni nënshkrimin — a? — pyeti me tërbim Azemi.

— Po.

— Qe nënshkrimi im! — tha Azemi tue e drejtue grykën e alltis.

Nëpunsi ua dha kambëve; gjindarmi u zbêh, por nuk iku. U mundue të mbrohet, por nji e shtime nagante dhe nji shkelm e rrëxuen për tokë. Azemi i muer pushkën dhe u kthye me të shpejtë në shtëpi. Antarët e familjes kishin dalë n'oborr dhe në fytyrat e tyne shihej friga dhe tmeri i shkaktuem nga krismat.

— Shka u bâ kështu?

— Mos u frigoni! — tha Azemi. Iu afrue së shoqes, e cila mbante Bajramin, djalin e tij të vogël. E puthi vocrrakun dhe i shiqoi me rend plot mall. Mandej; i armatosun, iku nga ana tjetër e oborrit, tue i lanë lamtumirën shtëpís.

*

Ngjarja u përhap shpejt. Katundarët e Gocës me sy të friguem e tue pëshpëritë e merrshin nëpër gojë ndodhín e Azemit. Mbas pak ja behën gjindarmët të primë prej Vishniqit. Të gjithë, përveç tij, i mbajshin pushkët të gatshme me bajonetat e ngrehuna. Katundarët e Gocës kurr s'e kishin pa Vishniqin mâ t'egërsuem se ate ditë. Ai ecte në krye të grupit. Fytyra e tij e mrrolun,

nofullat e shtrëngueme, mustaqet e gjata që kajherë i dridhte me inat, jepshin me kuptue se ishte i gatshëm me bâ çdo krim.

Shtëpija e Azemit u rrethue. Nisën me i shty antarët e familjes pa farë mëshire, ndërsa nji grup gjindarmësh gatitej për me i vû zjarmin shtëpís. Në këte ndërkohë nji nga çifçít e begût u afrue dhe i zgjati Vishniqit nji letër, të cilën ai e hapi dhe e lexoi:

Mihajl,

Kij kujdes për kullën. Ajo më hyn në punë. Mos gabo me ja shti flakën! Llazari, gjindarmi i plaguem, gjindet në shtëpi të Hajdar agës. Asht plague fare pak në dorën e djathtë. Nuk ka kurrfarë rreziku.

Qamili

Kjo letër e ndryshoi mendimin e tyne për djegëjen e kullës dhe tanë inatin e kthyen kundër antarëve të familjes. Mâ zí kaloi Rustemi, mashkulli mâ i madh i shtëpís. Mâ në fund Vishniqi e lajmoi:

— Mbrenda ditës së sodit të gjithë me humbë prej Gece! — dhe pa pritë përgjegje u nis drejt shtëpís së Hajdar-agës.

Njerzit e shtëpís s'Azemit, tue qá e tue uluritë, mbulue vajë e ofshamë, u larguen. Grát u kthyen në gjiní. Djelmt ndër mixhallarë. Për bartjen e teshave u ndihmuen vllaznisht fqijt dhe bashkëkatundarët.

*

Ngjarja u ndie kudo dhe nisi me u marrë nëpër gojë në mënyra të ndryshme. Dikush i jepte hak Azemit, dikush e qortonte për ngutësín e tij; dikush ashtu e dikush kështu. Sido që të jetë, nji gjâ i mundonte të gjithë: ku gjindej Azem Shpendi?

Mihajl Vishniqi mâ e kishte për detyrë me u interesue për këte gjâ dhe për ditë në zyrën e tij paraqiteshin njerëz të ndryshëm.

— Ku mendon se âsht Azemi, ai kriminel? — pyette Mihajli dhe merrte përgjegje të ndryshme:

— Me ma kputë kryet nuk e dij!

— Në mal!

— Asht mshehë në ndonji shtëpí!

— Ndoshta ka kalue kufinin?!

— Kush dreqi e din se kah e ka thye qafën!

Kështu, pyetjen nuk e sqaronte asnji përgjegje. Mihajli ndërmerrte gjithnji masa për kapjen e tij. „Kur ta zâ — thonte ai — kam me bâ nji darsëm sa me u çuditë dreqi".

Ditët e javët kalojshin si uji e herë-herë ndiheshin në popull fjalët:

— Azemin e kanë pá në Llukë të Bushit!

— Azemi me nji grup njerzish t'armatosun, ka kalue sod nëpër Shpatë të Valës.

— Pardje ka trupue nëpër lugina të Dushkajës.

— Nji çoban e kishte pá me syt e vet. Azemi kishte vû gishtin në buzë në shêj qetësije dhe mandej iu kishte drejtue: „Kam me marrë hakun e kanë me pá begu e Mihajli se kush âsht Azem Shpendi..."

Këso fjalësh endeshin gojë më gojë. Për këto ndëgjonte si begu, ashtu edhe Mihajli dhe shpesh kuvendojshin ndërmjet veti:

— Kadalë ka me rá vetë në kurthë! Tash po vjen dimni, bora. Ku dreqin ka me shkue...

— Nëpër shtëpija të katundarëve. Ka me të ndejtë para hunde e nuk ke me dijtë kurrgjâ.

— Me guxue... më njeh mirë populli mue!

— Po ti nuk e njeh këte popull, bre vlla. Ai edhe shpirtin e jep, por mikun nuk e trathton.. Mandej, apo mendon se këta tjerët janë mâ të mirë se Azemi, a?...

— Mos e tepro. Nuk janë mâ të mirë, por friga ka dalë prej xhehneti... Nji ditë ke me e pá trupin e Azemit të shtrimë...

— Katundarët frigohen edhe prej tij. Edhe ai mundet me na kallë shtëpijat ashtu sikurse ti, nëqoftëse e tradhtojnë.

— Beg, ti qenke tutës!

— S'âsht e vërtetë!

Begu mrrolej gjithnji mâ tepër. I vinte keq që nuk mundte me e bindë Mihajlin për këte punë.

— Ky popull duket i urtë si qingji, por kur t'idhnohet, bâhet taman si ujku i unshëm, si qeni i çartun. Kur t'i hypi gjaku në krye, nuk don me dijtë për kurrgjâ. Ai e ban të vetën sikur edhe bota me u përmbysë... Azemi me shokë âsht nji prej të këtillëve..

*

Para muzgut, begu me tre njerëz të tij, me Mihajl Vishniqin dhe dy gjindarmë, hynë në kullën e mikut të tyne Hajdar-agës. Hajdar-aga me dy djelm kishte shkue për drû dhe për fat, iu kishte thye nji rrotë e qerres dhe nuk erdhi ate natë. Grát e shtëpís u çoritën dhe nuk u zinte vendi vend. Nisën me u endë andej e këndej, si pulat pa krye. Kishin ra në hall se shka me u qitë për darkë miqve, e, nga ana tjetër, s'kishin asnji mashkull në shtëpí. Ra terri dhe në dritaret e vogla të kullës u duk drita e llambës.

Grát me kohë kishin qitë rakí, nji rrotë djathë e do turshi. Të shtatë burrat ishin ulë rreth dhe pijshin e kuvendojshin mbi ngjar-

jet e ditës. Dikur, vonë, tre njerzit e begut u çuen për me shkue tu familjet e tyne, dy në Shterpje e nji në Vulinë.

Grát e Hajdar-agës s'ishin qetësue mirë, kur u duk në derë Shytja, grueja e Azemit. U tha se kishte ardhë me u ndihmue për me u shërbye mâ mirë miqve. Grát e shtëpís e pritën me të mirë dhe mâ vonë i ngarkuen do punë.

— Lum Shytja, shko na merr pak ujë në bunar. Ti e din ku âsht, në bahçe.

— E dij, e dij! — tha Shyta dhe mendoi me veti: „Thuese me i pasë porositë me më çue në bahçe".

Shkoi te bunari, la kusín pranë arkës dhe, në maje të gishtave, tue shique për rreth, iu afrue gardhit. Dukej pak e shqetsueme. Filloi me marrë frymë fellë dhe zemra me i rrahë mâ shpejt.

— Flaka! — thirri Shytja me zâ t'ultë.

Mejherë katër burra t'armatosun kërcyen gardhin. Ndërmjet tyne ishte edhe Azemi. Ai pyeti:

— E qeni?

— Asht lidhë.

— Katër vetë: begu e Vishniqi bashkë me dy gjindarmë. Hajdar-aga nuk âsht në shtëpi.

Njerzit e armatosun u mëshehën mbas mullarit të sanës. Shytja u kthye me kusín plot me ujë. Qeni nisi me lehë me të madhe, por ishte i lidhun me zinxhirë. Të zojat e shtëpís menduen se qeni lehte mbasi kishte pá Shyten.

— Duhet me e lëshue! — tha njana nga grát e shtëpís.

— Jo, nuk mujmë sonte me lëshue deri vonë. Mundet me dalë begu a ndonji gjindarm n'oborr.

Shytja u gëzue, sepse sikur ta kishin lëshue qenin, sigurisht puna nuk do të kishte shkue mirë.

Azemi me tre shokët u fut n'ahër, nën kullë. („Qé, edhe disa hapa dhe kemi me dalë ballafaqe me anmiq" — mendonte çdonjani). Nalt ndihej qeshja e begut dhe e tjerëve. Nji zâ i trashë ja nisi nji kange e të tjerët e shoqnuen. Kishin fillue me u pí.

Nëpër nji terr të dendun Azemi me shokët hypën nalt. Nji rreze drite e llambës depërtonte nëpër nji zgavër të derës së dhomës së miqve. Azemi u afrue e shiqoi. Të gjithë i kishin varë armët në mur. Po pijshin pa kurrfarë derti.

— Rrnoftë miqsija jonë! — u ndie nji zâ përmbrenda.

Në këte ças Azemi hapi derën dhe, me nji zâ që të shtinte tmerin, u briti:

— Miqsí rrenash e mashtrimesh!... Qé ku e keni Azem Shpendin! Mos lueni!

Naganta e Azemit me tri gryka pushkësh u drejtuen kah grupi që pijshin.

Anmiqt gjindeshin ball për ball. Vishniqi dhe begu u shtangën. Begut i ra gota prej dore. Dikur Vishniqi, thuese erdh në veti, nisi me bërtitë dhe me dhanë urdhna. Zgjati dorën në shokë për me nxjerrë alltín, por krisma e nagantës s'Azemit e shtrini për tokë. Begu atëherë filloi me bërtitë dhe me u kërcnue.

— Unë do t'ju . . .

— Shka do t'na? Ndal beg se edhe për ty ka hendek!

Nji krismë tjetër e rrëxoi edhe begun. Rrëmbyen armët që gjindeshin në dhomë, porositën gjindarmët mos me bâ zâ deri sa të largoheshin dhe, tue ça terrin, u zhdukën. Me ta u zhduk edhe Shytja.

Në shtëpín e Hajdar agës u ndie piskama e grave, të cilat muerën vesh se shka u bâ.

*

Vrasja e begut dhe e Mihajlit bani bujë të madhe në të katër anët. Çifçít e begut u shfryen. Sidomos u kishte pëlqye fjala e Azemit, kaq sa e përsëritshin gjithnji gojë më gojë:

„Ndal beg se ka hendek".

Kur i thojshin këto, u çelej fytyra dhe zemra u rritej e u bâhej mal.

MBAS LUFTE

Nji nat' kam andrrue nji thikë
Në nji dorë t'përgjakun —
Kam andrrue t'kaluemen!

Ethet e ûjës më kanë dridhë
Dhe lotët kanë pikue —
Lotët e pangushllueshme! . . .

— Kam andrrue babën:
Gjoksin e tij të biruem
Me plumba;
Kam andrrue nanën
Që lotët ftyrën ja kishin la
Me pyetje në buzët e zbêhta
Që u dridhshin n'pikllim
— A thue vorrin ku e ka?
Dhe vllaun me vetlla të ndeshuna,
Me ballin e rrudhun,
Që dishka thellë ish tuj mendu'
E — ish bâ gati diku me shku' . . .

Kam andru' katundin e djegun,
Qiellin mbi tê të kuq nga zjarri . . .
E gjumi kur më ka dalë
Nji tubë rrezesh të freskta diellore
Mëngjesi m'i ka falë . . .

MITRALOZXHIU I VOGËL

— Nga lufta nacionalshlirimtare —

Ibish Hajdari, mitralozxhiu i Batalionit të dytë, u tremb prej gjumit dhe u përplas me tamth për tytë të mitralozit. Mbasi ia dha nji të shame, u çue për me vendosë strajcën në krye, si e me u shtrî mâ mirë dhe, tue ndezë elektrikun e dorës, vuni ré djaloshin e vogël, fytyrëzbêtë me sŷ të mëdhêj e të shqetsuem, që midis tij dhe ndihmësit të vet, Sulës, po kërkonte vend me rá.

Nëpër plasa të kulmit të shtëpís vezullojshin grumbuj rêsh të kuqrrueme, që digjeshin gjatë dhe shkëlqejshin me dritë të kuqe, të blertë e të verdhueme të raketave. Vetëm kur rêt filluen me u terratisë, me humb në terrin e natës, bânte me u ndie krizma e topave që skuqlonte shlungat e reve, ose flakronte e gjithë qiella mbas plasjesh të randa.

— Sikur të hidhshin dishka n'ajr! — tha Ibishi.

— Më bâhet se kanë hjedhë kullën e Halitit, shtoi menjiherë djaloshi. Ibishi msheli syt tue u mundue me fjetë, por i ardhuni kthehej, rrotullohej, kollitej dhe tringllonte me rrethatoret e mitralozit.

— Shka ke që po sillesh? Shka të ka ndodhë? — murmuroi Ibishi.

— Jam caktue si ndihmës i Ibishit, — mitralozxhiut; thonë se âsht trim, e kisha dëshirë me e pá sa mâ parë.

— Të bukur ndihmës më paskan çue! — tha Ibishi tue prekë bullungën e ballit. A mâ kujt i ra ndër mend me të çue?

— Askujt, vetë kam ardhë. Dje erdh n'intendanturë për municion Sula dhe tha se i âsht vra ndihmësi i dytë. Kurse mue më vjen randë me tërhjekë kualt, dhe qe, sonte ua dhash kambëve këndej kah ju. Sula âsht kushrini im. Kam qenë mâ mirë këtu me ju edhe kam me pasë mâ pak droje.

Mitralozxhiu buzëqeshi si në pajtim.

— Si e ke emnin?

— Cen, u përgjegj vocrraku tue përqafë me nji dorë mitralozin e me tjetrën mitralozxhiun. Edhe unë do të jem trim si

ti, vetëm se kur vërshëllen afër, vdes prej frige. A prish punë kjo?

— Kush...?

— Kjo pra... kur tutet dikush.

— Kush ka frigë nuk shkon as në luftë — bëlbëzoi Ibishi, fshani përgjumshëm dhe përqafoi vocrrakun.

Ky u tërhoq me kujdes prej atij përqafimi dhe filloi me u sjellë. Gjumi nuk e kapte kurrsesi. Ndoshta nesër shkon në luftë, e po sikur të turpnohej? Po sikur të vritej? „Të gjithë më thonë se jam i vogël, se nuk jam për luftar, kurse Hasani âsht mâ i vogël se unë dhe veç âsht bombahjedhës. S'kam me u turpnue, jo!'

Para agimit, terri kishte mbulue gjithë atë anë. Me ta pasë shtî gishtin në sy, nuk shifshe; kur qe, u ndëgjue kah dera zani i komandantit:

— Në marshim! Të paraqitet nji mitralozxhi me ndihmësin e vet!

Ibishi menjiherë u bâ gati dhe duel me ndihmësat. Me ngutësi zbritën bashkë me komandantin e kapterin drejt rrugës kryesore.

— Shok komandant, rojet anmike ndodhen përbrî rrugës, mû afër bunkerit, te lumi, — u ndëgjue zani i ulët, por i mpreftë i vrojtësit, — por mprojtja kryesore ndodhet te bunkeri.

Ibishi e Sula u turrën shpejt drejt lumit. Ceni i pavendosun, u ndal. Po i dridhej buza, kur edhe ai u turr mbas tyne.

Mbi krenat e tyne u ndëgjue nji vërshllimë e ashpër granate. Nj'a njizet metra para tyne plasi tjetra. Ceni u palue për tokë dhe, kur pushuen së rami dheu e gurët, ai u tërhoq rrshanë deri të Sula.

— A ne po na gjuejnë kështu, a? — pyeti i frigsuem.

— Ndoshta — u përgjegj Sula, dhe Cenit i erdh keq që e çfaqi frigën e vet. Hoqi pushkën dhe filloi me u marrë me tê.

— A din me e përdorë „sharcin"? — e pyeti pa pritë Ibishi.

— Poo, d ... diçka di.

— Këtu shpejt! Ti, Sulo ven ré!

Ceni u hoq rrshanë drejt vendmprojtjes së mitralozxhiut të parë.

— Përpara! u ndëgjue pështëritja e kapitenit, i cili ia kishte mbrrî me gjithë togën. Ceni u tërhoq rrshanë mbas Sulës, nuk u kthye mbrapa aspak, as nuk mundte me mendue për rrezikun.

„Ata janë luftarë të vjetër dhe do të dijnë se çka duhet me bâ" — ngushlloi vetëvetin. Kah e djathta filluen me rrahë mitralozat. Jehuen krizmat e bombave. Iu afruen bunkerit të parë dhe shtëpijave të para. Ibishi këceu si rrufé mbi mur të nji shtëpije.

Mbas tij humbi edhe Sula. Flakroi mitralozi nëprë terr. Ceni u hodh mbrenda në nji hurdhë, u palue krejt në fund t'asaj balte ngjitse. I bâhet sikur i përshkojshin nëpër lëkurë. Krisi mitralozi i dytë. „Ky që po reh âsht Ibishi" — mendoi plot gëzim dhe ndëgjoi zanin e Sulës që po e thërriste. Mitralozat pushuen. Ai rrëmbeu pushkën e fishekët dhe ngau kah mitralozat që po lëvizshin mbrapa togut të gurëve. Ceni po e ndiente se si digjej, se si po i kullonte djersa prej barrës që mbante. U pengue më diçka të butë, ndjeu erë gjakut dhe këceu i tmeruem. Dy Italianë të vdekun ishin shtri përbrî mitralozit.

Vrapuen për midis bunkerit gjysëm të shkatrruem. Sula, në të vrapuem e sipër, hodhi poshtë kutín e shprazët.

— Mblidh ato rrethatore të fashistave! — i tha Cenit n'atë ngutsi, qëndroi, dhe, tue qeshë pyeti:

— A e pe se si luftohet kundër breshkaxhijvet? Ne na numron me gishta, por s'ka gjâ që na ndalë! Tash mund të kapërcejë gjithë brigada.

Sula vërente me turbi rreth e përqark.

— Aha, po vijnë tanët! Por, po duket se janë pak. — Ai vû veshin dhe tundi kryet mendueshëm. Shtegut, nëpër të cilin vijshin, çoheshin rê pluhni, gurë e dhè. Po dridhej dielli prej eksplozioneve të mbytuna. Ceni po shiqonte me kurreshtje turbín e kllefin e parabelit ngjeshun për beli t'Ibishit dhe nuk iu durue pa pyetë:

— E, kah duelën tash këto?

Ibishi vû buzën në gaz dhe rrahi shuplakën për kllefi:

— A e pe Gjermanin? Sa të zamë Gjakovën, edhe ti ke me u armatosë si gjeneral. Tash eja përpara!

Vrapuen nëpër grumbuj gurësh, për midis kalldramit të rrugës së shkatrrueme. Ranë në grumbullin e gzhojave të granatave, erdhën rreth e qark vendesh shum të hapuna; herëherë ndaleshin, përgjojshin. Dikur nuk ishte mâ kurrkush para tyne!

U ndalën para nji shtëpije gjysëm të rrënueme. Para tyne shtrihej fusha e shkrryeme, kurse atje fellë, zbardhonte tjetra shtëpi, pothuej krejt e padamtueme.

— Mbroje krahun! — thirri kapter Halili dhe togën, pjestue në grupe të vogla, e hoqi skâjit të fushës drejt shtëpís. Ibishi me ndihmësat muer pozitën mbas grumbujve të gurëve. Kah e djathta po gjëmonte sa mâ fort. Ibishi urdhnoi Cenin me u ndërlidhë me kapterin.

Ceni zgjati kryet mbas kandit të shtëpís, por u tërhoq për njiherë. Prej shtëpís së madhe dhe gropave të padukshme u derdh nji zjarm i rreptë qitjeje. Nj'a njiqind metra larg shtëpís vrapuen luftarët e u shtrinë mbrapa gurëve mbi gzhoja të shtypuna palë.

Mitralozi i Ibishit shpërtheu në qitje. Ceni u shtri me të shpejtë dhe i hutuem ngriti pushkën. Filloi me qitë në dritaren, ku iu duk se diçka po lëvizte.

— Ashtu, ashtu... Bjeri Ibish! — bërtiti njani përpara. Ceni filloi me qitë mâ me qetsi.

— Këndej, Cen! ia priti zani i Sulës. Ai, pa u ngutë, muer edhe njiherë shêj, qiti mandej u çue e vrapoi. Vetëm atëherë vû re se mitralozi i Ibishit nuk po ndihej. I kthyem kah muri, qëndroi si i shtangët. Sula po mbante trupin e derdhun t'Ibishit.

— Ndihmoje, po qe endè i gjallë! — shqyptoi ai me pahir; kapërdini pështymën dhe vrapoi te mitralozi. Ibishi ishte shtri mbi shpinë ashtu si e la Sula. Prej goje i dilte gjak përzie me shkumë. Entuziazmi që kishte kapë Cenin për luftë, ra menjiherë. Nuk mund të kuptonte pse Ibishin, mâ të mirin mitralozxhi në gjithë bataljonin, e rrëmbeu vdekja.

— A âsht gjallë? — u ndëgjue zani i Sulës.

— Jo.

— Shpejt, bjer patllakun e tij dhe fishekët e mitralozit! — ndëgjue zani i Sulës që e shkundi prej mendimeve. Ceni shiqoi trupin e ngrimë dhe shpërtheu:

— A prej shokut të vdekun t'i hjeki, a?

— Shpejt, shpejt! — thirri Sula. Ceni ra në gjuj me kujdes, zbërtheu brezin e përgjakun dhe e tërhoqi prej të vdekunit. Sula me ngutsi po bânte gati vendmprojtjen, tue qitë gurë para veti dhe herëherë lëshonte nga nji batare të shkurtë. Ai kapi me të shpejtë prej Cenit rrethatoren e fishekve, e vû në mitraloz dhe muer shêj. Përpara kah fusha! — bërtiti dikush i alarmuem:

— Ibish, Ibish, zjarm!

Sula tërhoqi kambzën dhe mitralozi filloi me rrahë me shpejtësi. Përnjiherë plasi zjarmi mû mbi mprojen e mitralozit, i mbuloi dhéu dhe mistrija e murit të shtëpís. Në të djathtë ushtuen dy eksploziome të njimbasnjishme, me të shurdhue veshët. Ceni fërkoi syt e mbushun me pluhun. Me sy gjysëmmbyllun, pa heqë gishtin prej shkrepsit, Sula vazhdonte tue qitë.

— Sulo! — u dridh zani i Cenit. Të ndërrojmë vend, na kanë hetue, tash fillon minahedhësi kundër nesh!

Fytyra e zbêtë e Sulës u prè. Cenit iu bâ se edhe Sula e ndiente rrezikun e madh.

— Rrethatoren! — thirri Sula dhe e shiqoi me sy të përgjakun. — Me lanë pozitën? Po ata që janë shtrî atje para nesh? Fortesa anmike po i rrihte mâ me egërsi.

Përsëri i mbuloi dheu, mistrija e gurët. Sula u kull, fshini lotët:

— Ban gati fishekë! Bjer „laramanat" e Ibishit! Mos eja para se me të thirrë! — po fliste ai me zâ të lodhun e nëpër dhambë.

Ceni e ndëgjoi pa bâ fjalë. Prej strajcës, afër kufomës s'Ibishit, nxuer rrethatoren e gjatë të fishekëve ngjyrash të ndryshme.

Poshtë prej rruge vrapoi në ndihmë nji grup luftarësh. Kur i pá, Ceni harroi se çka i tha Sula dhe ngau për ta gëzue. Përnjiherë diçka ia fishkëlloi fytyrën dhe e përplasi përmbas. Kapi ballin me duer. Nëpër fytyrë po i rridhte gjaku si shi. Hapi gojën me thirë, me bërtitë, me i thanë dikujt se âsht plague, por ia behi nji britmë e tmershme, jonjerzore. — Asht Sula! — i shkoi nëpër mend. U drejtue tue mbatë ballin me duer, bani disa hapa, por nji eksplozion i ri e përplasi përsëri për tokë. Tue u tërheq rrshanas drejt vendmprojtjes, fshini gjakun prej syve. Afër mitralozit, në gjak, ishte shtrî Sula, tue përplasë kryet për guri, tue shtrëngue e shtrî krahët. Njana kambë u mblodh me ngadalë dhe menjiherë u shtrî poshtë, kurse prej tjetrës u këput nji copë mishi e përgjakun. Ceni i tmeruem shiqoi vendin ku duhej t'ishte kërdhokulla e tash, si prej nji burimi të shembun, po buçitshin currila gjaku. I shkuen syt në pamjen e prishun të Sulës dhe bërtiti:

— Infermiere, ndihmë!

— Vram!... Cen..., shok... — gjithnji mâ dobët po rënkonte Sula. Djaloshi nuk u mbajtë: mbuloi fytyrën me duer dhe derdhi lot të përziem në gjak që pikonte prej plagës së ballit...

Nji krizmë e egër e pruni në veti. Dora e djathtë e të plaguemit, me të cilën mbante parabelin, rrshqiti poshtë krahnorit, kurse gishtat mbetën të mbërthyem mbi dorzë të mitralozit. Në të majtë të krahnorit po rridhte nji curril i hollë gjaku. Djaloshin diçka e shtrënngoi për fyti, i erdh me vjellë. U çue, vrapoi disa hapa, u pengue dhe ra. Syt iu përpoqën me shiqimin e mbërthyem të mitralozxhiut të vdekun. Iu bâ se dikush po bërtitte përsëri:

— Zjarm Ibish! Shpejt zjarm!...

I ra ndërmend se mitralozi nuk punonte, dhe u dridh. Në krahnuer sikur po i fishkëllonte diçka, se po ja shtynte mushkënit edhe zemrën drejt fytit. Ndjeu se diku duhej me nga, me këcye, me u përplasë, për mos me pëlcitë. Rrëmbeu rrethatoren prej toke, e hodhi mbas krahëve dhe, me dy-tri këcime, u gjind afër mitralozit. Mprojtësi i flakës ishte ça, të dy kambët ishin thye, mbështjellsi bira-bira ishte shtypë. Me gishta të dridhun preku shulin dhe e tërhoqi. Mitralozi u dridh me tmer ndër duer të pastërvituna, por ai, me ngulm po e mbante gishtin mbi shkrepës dhe kënaqej që shuli përbinte fishekët me shpejtësi. Nëpërmjet të shinjestrës, pa i kapsitë syt, shihte kryqin e grembçuem mbi

shtëpi... përnjiherë heshti kau-kiu i „bredës" anmike. Djaloshin e kapi nji plogshti e tmershme. Gjithë trupin ia mbuloi zjarmija.

— Ku je plague? — u ndëgjue zani i infermjeres, e cila ia behi deri te çerdhja pa u diktue..

Fortifikatat gjermane i mbuloi tymi. Bomba dore u hodhën si breshni midis britmave të luftarëve..

— Nuk jam plague — gjegji Ceni nëpër dhambë dhe, me fuqít e fundit, tue u tërheqë me veti mitralozin, vrapoi. Diçka e dogji fort nëpër kambë. Para tij ishte shtrî i vdekun nji luftar i panjoftun. Ai mbështeti mitralozin mbas tij, shtini krahnin e fundit dhe e shprazi drejt vijës kah po ikshin fashistat.

DILEMA

Vendimi ishte marrë: Ali Dini të vritet sa mâ parë. Përndryshe puna e tij tradhtare, që u muer vesht menjiherë, mund ta damtonte lëvizjen shum randë.

Hivziu u caktue t'organizojë atentatin dhe të gjejë njeriun që do të kryente vrasjen. Nuk kishte kohë të mendonte shum. Vendosi t'angazhonte Vejsel Samiun. Këte gjâ nuk e bani rastsisht. E dinte se Vejseli ishte njeri i vendosun dhe trim. E dinte se këte detyrë do ta pranonte me kënaqsi.

Prandej, kur u takue me të, vetëm me këto fjalë i njoftoi vendimin e organizatës: „Vejsel, nesër duhet me e pritë Ali Dinin përpara banesës së tij dhe me e vra. Ta vrasish se na ka tradhtue. Kështu ka vendosë organizata! Armë e bombe ke! Kryeje këte punë ashtu si duhet!"

Asgjâ tjetër.

Vejseli kishte ndëgjue për tradhtín e Aliut. Pështëritej posht' e naltë se Aliu e kishte tradhtue Selimin. Por, vendimi që ai të vriste tradhtarin e shtangu. E shtangu se Ali Dini, të cilin nuk e kishte pá kaq kohë, ishte shoku i tij mâ i ngushtë dhe mâ i mirë.

Shkollën fillore dhe gjimnazin e kishin krye së bashku, tue ndejtë çdo vjet thuejse në nji bankë. Dymbëdhetë vjet, verë-dimën, çdo ditë, luejshin sëbashku. Për tanë këte kohë të gjatë asnjiherë nuk ishin fjalue dhe kacafytë. Mandej, kur ishin në klasën e gjashtë të gjimnazit, i pranuen sëbashku në organizatën e rinís.

E tash i thanë me vra njeriun me të cilin kishte jetue aq kohë, me të cilin e lidhshin kujtime të shumta. Jo, nuk frigohej! Sikur të kishte qenë ndonji njeri tjetër, planin për likuidimin do ta kishte bâ me lehtësi shum të madhe: do t'informohej për lëvizjet, për orën mâ të përshtatshme, për pritën mâ të mirë, për çdo gjâ.

Por, likuidimi i Aliut i dukej punë që ai nuk mund ta bânte. Vrasja e shokut mâ të ngushtë nuk i dukej punë e lehtë.

„Jo, unë nuk mund ta vras! Le ta vrasi ndokush tjetër!" Mandej me zemrim edhe mâ të madh, shtoi: „Ku më gjetën bash mue për këte punë! Si mos me pasë njeri tjetër!"

„Jo, e veç jo! Do ta gjej Hivziun dhe do t'i thom: „Unë nuk mund ta vras Aliun". Do t'i tregoj se e kam shokun mâ të ngushtë dhe të dashtun për shum vjet me rradhë. Do t'i thom se e kam pasë si vlla. Hivziu do të më kuptojë. Do të më thotë: „Mirë, Vejsel, po caktoj ndonji njeri tjetër. Unë të kuptoj. Nuk jam prej atyne që mund të mendojnë se nuk don me e krye këte detyrë, pse ke frigë".

Mbas këtij arsyetimi, e ndiu vehten mâ të qetë, për pak kohë, dhe e kaploi nji trishtim tjetër.

„Po sikur Hivziu të më thotë: „Nuk mund të gjej njeri mâ të sigurtë se ti". Ose: „Nuk kam se ku të gjej njeri tjetër. Po të mos e vrasish ti, ai do ta vazhdojë tradhtín. Do të marri më qafë edhe njerëz tjerë, shokët që i njef se punojnë për lëvizjen".

„Çka mund t'i thom atëherë Hivziut? Si do të më kuptojë po të nguli kambë në kërkesën time: Dhe a kam të drejtë me ngulë kambë".

Kryet e vû midis dy duerve. Përpiqej me mendue me gjakftoftësi, por nuk mundte. Mendimet dhe dyshimi ja vërshojshin trut.

„Mirë — tha. — Po e zâ se nuk mund ta vras. E ata, po e zâ se nuk mund të gjejnë njeri tjetër për këte punë. Atëherë Aliu do të ketë mundësi me marrë më qafë edhe njerëz tjerë. E çdo njeri që do të bjerë viktimë prej tradhtís s'Aliut do të më kujtohet nat' e ditë. Hija e shokut të kapun ose të vramë do të ma vrasë ndërgjegjen. Tanë jetën..."

„Mandej Hivziu mund të mendojë me plot të drejtë: „Fajtuer âsht Vejseli që nuk pranoi me e vra ate qen. Vërté, Hivziu nuk âsht prej atyneve që do ta thotë këte gjâ, por unë, kur të takohem me tê, gjithnji do të mendoj se i vret fiqiri. E leni shokët tjerë që nuk do të munden me më pá me sy".

„Në sýt e tyne, Aliu e unë, të dy do të jemi fajtorë. Tradhtarë"!

„Po a do të kenë të drejtë më nji rast të këtillë të më quejnë me ate emën? Tradhtar? Unë që kam dhanë çdo gjâ për lëvizjen. Unë që s'kam hy në punë vetëm e vetëm që të shërbej sa mâ shum. Mandej, a mund të quhet tradhti, pse unë nuk e shof vehten aq të fortë për me vra nji njeri aq t'afërt?

„Si ta marrish! Mund të të quejnë edhe tradhtar! — e vazhdoi bisedimin me vetëvehte, — po të ngjasë ndërkohë diçka, që mund ta damtojë lëvizjen. Po të kapin ndonji shok, ose po të vrasin ndonji ilegal. A nuk do të jetë në nji rast t'atillë faji im i.njajtë me tradhtín? Po faji im nuk do të jetë mâ i vogël se ai i tradhtarit. Do të kenë plot të drejtë të më quejnë tradhtar. Prandej edhe Aliu

duhet me marrë dënimin që meriton. Të mos kujtojë se mund të luejë me fatin e popullit. Me lirín e tij!"

„Kundrejt tradhtarëve nuk duhet me pasë mëshirë! — tha Vejseli me zâ pak si të naltë. — S'do t'i thom gjâ Hivziut. Nesër duhet të ndëgjohen patjetër krismat e revoles. Nesër duhet ta ziej. Populli ta dënojë tradhtín! Ta marri hakun e popullit të tradhtuem!"

Për nji ças e ndjeu vehten lehtë. Hyni n'oborr të shtëpís. Mandej në dhomë të vet. Nxuerr prej dollapit të mësheftë revolen dhe dy bombe. I vû në njastëk. Ra në shtrat... por gjumi nuk e zû. Në shpirtin e tij filloi prap stuhija. Zhvillòhej nji luftë që përfundonte herë kështu e herë ashtu.

Nata kaloi. Agoi. E ai asgjâ nuk kishte vendosë endè. Pá sahatin „Shtatë qenka! Në tetë Aliu do të dalë prej shtëpije. Duhet ta pres në qoshe të rrugës dhe t'ja numroj plumbat në krahnuer. Por, unë nuk kam vendosë endè. Si t'ja bâj?"

U çue. Muer revolen dhe e shtini në xhep. Bombet i futi në xhepat e pantallonave.

„Sigurisht do të qetsohem deri sa të dalë Aliu prej shtëpís së tij". Duel në rrugë. Mbas pak iu afrue shtëpís s'Aliut. U ndal pesëdhetë hapa larg saj. E pikrisht n'ate vend e kaploi nji dyshim i ri.

„Po... Por a âsht me të vërtetë Aliu tradhtar? Mos ja kanë mbathë fajin e tjetërkujt? Ku e dij a kanë prova të sigurta për të.

Pa mbarue mirë mendimin, kur, qé, u pendue! Filloi të shajë vehten si me pasë bâ ndonji krim. „Sa budallë. Si mund të mendoj nji gjâ të tillë. Shokët janë informue mirë. Kanë prova të sigurta. A pak njerëz kemi në polici. Fundi i fundit si harrova se edhe për ata nuk âsht lehtë me vendosë nji gjâ të tillë. Nji njeri nuk âsht punë e vogël! E na luftojmë bash për njeriun dhe prandej e çmojmë sa duhet!"

„Po, s'ka dyshim! Aliu âsht tradhtar! Shokët kanë prova të sigurta. Më njofin shum mirë. Nuk u ka shkue ndër mend se âsht e nevojshme me më tregue imtësina në lidhje me tradhtín e Aliut. Tahiri e ka pá me syt e vet. E Tahiri nuk âsht njeri që flet në tym. Tradhtar âsht Aliu! Tradhtar!..."

Mbas disa çastesh vazhdoi me vendosmeni:

„Detyra që më ngarkoi Hivziu âsht e shêjtë. Mue më ra shorti ta shkuli ferrën. Të mos shpojë mâ tjetër njeri!"

Po krymbi i dyshimtë nuk e la të qetë as pesë sekonda. „Mirë. Ashtu qoftë. Le të jetë tradhtar. Po mue pse s'më tradhtoi? Ai më njef mue.. Ai duhet ta njofë mirë aktivitetin tim. Në nji grup kemi qenë dy vjet. Dy vjet kemi qenë në grupin e rinís komuniste të gjimnazit. E sikur t'ishte tradhtar do të më kishte tradhtue. E po të më kishte tradhtue, do të më kërkojshin në katund. E prej ndonjanit

do të merrshin vesht vendin ku jetoj. E po të më kërkojshin, nana do të më lajmëronte: „Vejsel, mëshifu. Erdhën me të marrë! „Po. Familja patjetër do të më lajmëronte".

„Pse nuk më ka tradhtuë? Athue s'ka dashtë me më bâ keq? Të më ketë harrue âsht e pamundun. S'më ka tradhtue se nuk ma don të keqen. E mue më duhet ta vras sod! Të mirën t'ja kthej me të keqe!"

„Po. Pse s'më tradhtoi? S'më tradhtoi se nuk ma don të keqen! S'ka dyshim! Nuk ma don të keqen! Mue s'ma don, por ja don tan popullit. Sa i mençëm jam. Nuk më tradhtoi, por tjerët me radhë, po. Tanë popullin e tradhtoi e unë bâj pyetjen: „Mue pse s'më tradhtoi?"

Dhe qeshi me zâ. Qeshja ja kthjelloi mendët. Filloi të mendojë pa nerva. Nji mendim e kaploi. Ky mandej kristalizohej shum e mâ shum. Merrte forma të qarta. U shndërrue mâ në fund në vendim: „Në vend që po çaj kryet këtu, më duhet vetëm të pyes Aliun drejtpërsëdrejti. Ta shtrëngoi të më thotë të vërtetën".

Tashmâ e pritte krejtsisht i qetë. E pritte Aliun me dalë prej shtëpije. E pá sahatin: „Tetë pa dy minuta. Aliu duhet me dalë po qe se âsht në shtëpi. Çfarë qëndrimi do të mbajë kur të më shofi?"

Nuk e pá kur duel prej derës së shtëpís. E vuni re kur iu afrue disa hapa. Ia nguli syt. Me dorën e djathtë e shtrëngonte bishtin e revoles. Aliu kaloi afër dhe dukej se nuk e pá Vejselin. U largue disa hapa. I dukej qafa e trashë dhe shpina e gjanë. Vejseli i briti:

— Ali!

Aliu u kthye menjiherë. Si njeriu kur ka mizën nën kësulë. Edhe kur pá se ishte Vejseli, nuk mundi me përmbledhë vehten. Nuk i zgjati as dorën. Tanë i mrrolun, i tha:

— Çfarë ere të qiti në këte anë?

— Më ra rruga këndej rastsisht! — ja ktheu Vejseli pa të keq, si me dashtë me ia largu frigën. Në vehte mendoi: „Mirë që s'ma zgjati dorën se do të hetonte revolen".

Aliu e përmblodhi vehten ndoshta edhe prej përgjigjes së Vejselit.

— Po mirë, si je, si po shkon?

— Unë? Shum mirë — Vejseli iu afrue pak dhe vazhdoi: — Po, mirë jam. Bile shum mirë. Po ti, si po e çon?

— Njifarsoj! — iu përgjegj Aliu.

— Po Selimin a e ke pá?

— Selimin? Jo, nuk e kam pá! — Nji trishtim e kaploi zemrën e tij: „Mos din gjâ ky, e po më pyet që ta kuptoj se din për tradhtín time?" Përmblodhi vehten. Me nji qeshje të ngrime i tha:

— Më fal, Vejsel. Po ngutem. Shifemi nji herë tjetër'

„Nuk cakton as vendin as ku do të shifemi. S'i pëlqen takimi me mue. Nuk e ka ndërgjegjen e pastër" — tha me vehte, mandej i briti:

— Ku po ngutesh gjithkaq, de! — Memzi u pamë. Kaq kohë nuk jemi takue.

— Jo, jo, nuk mundem. Po ngutem, të thashë se do të shifemi prap.

— Ndal se due me të pyetë diçka, — ngulte kambë Vejseli.

— Fol, pra ç'ke?

— Due të më tregojsh të drejtën, pse e dorzove Selimin — i tha me zâ t'ashpër, tue theksue çdo fjalë.

— Selimin?

— Po. po, Selimin! Selim Sadikun!

— Selim Sadikun? — tha Aliu tue marrë frymë thellë, por në vehte vendosi mos me mshefë gjâ, me u tregue i fortë, burrë.

— E din pse e dorzova? Pse ishte komunist... Pse ishte i kuq — përfundoi me urrejtje.

— Aha, dmth. ti e paske dorzue Selimin! — i tha ngadalë, por më vendosmeni. — Sigurisht edhe shokët tjerë i ke tradhtue, a? — Dhe e ndiu vehten të pastër prej randimit të dilemës dhe të dyshimeve që e preokupuen prej çastit kur i thanë se duhej me e vra Aliun.

— Po, edhe shokët tjerë! — i tha me zemrim. Sod do të lajmëroj edhe për ty. Mirë u pafshim në polici! — i tha me cinizëm dhe filloi të largohet.

— Mirë u pafshim, Ali! Mirë u pafshim! Por, jo në polici...! Dora dhe revolja nuk ishin mâ në xhepin e Vejselit.

U ndëgjuen krismat: pam-pam-pam. Pam-pam-pam i gjëmuen veshët Vejselit. Pam-pam-pam jehoi në rrugë.

Vejseli e pa Aliun, kur ra për toke. Iu afrue të shofi mos shtihej si i vramë. Nji plumb ia kishte shpue kryet.

— Mirë u pafshim, Ali tradhtari! — Dhe u rrotullue në të katër anët. Në rrugë nuk pá njeri. Iku.

edhe mâ para, ndonse s'kishte hy kurr në këte shtëpí, nuk do t'i hynte kur nji pune që i ka hy, dhe, Nimon Shyti nuk do të kishte pasë ndoshta kur ate „nderë" me bâ muhabet në shtëpí të vet me nji kësi musafiri. Kurse Hajredini, edhe pse e dinte qysh mâ parë, kur pá edhe njiherë me sýt e vet, u bind se kjo shtëpí jetonte me të vërtetë vështirë, madjè edhe u gëzue. Pse, pikërisht, vuejtja e tri frymëve që jetojshin në këtê shtëpí e mbushte me shpresë se do t'ju mbërrinte qëllimit. Prandej pothuej pa pikë droje e dyshimi, e filloi bisedën për të cilën kishte ardhë.

— Baca Nimon, a din për shka ta kom msy . . . ?

— Hajr ishalla! Po për shkado qi të keshë ardhë, mirë se të ka prû zoti.

— Ti e kí nji çikë t'mirë, të ndershme, puntore, soj; zatën s'ka kuj' me i ga — babës e nonës. Ju jini t'derës. Kurr fjal' e keqe për ju s'ô ndî. Edhe për çikën tuj, bile robt' e mi s'lonë nat' as dit' pa m'thonë: „Shka po'j bôhet çika e Nimon-agës fytyra e tokës mos m'i pasë!".

Nimoni kishte ulë kryet dhe ndëgjonte me kujdes, sadoqë këte herë e kishte pushtue, ndoshta mâ tepër se kurr, ajo ndjenjë dashunije prindore që hove-hove pushton prindët aq fuqishëm sa . . . shkrihen në vetëveti dhe në këto çaste nuk dijnë gjâ tjetër, por vetëm se i duen, i duen, i duen, fëmijt e vet dhe tue mos dijtë si me ua shpjegue këte gjâ, i pushtojnë, i përqafojnë dhe, tue i mbajtë para duersh, ndiejnë nji kënaqsi të pashpjegueshme që vjen nga thellësija e shpirtit. Por, me këte ndjenjë kaq fisnike e thellësisht njerzore, përzihet herë mbas here edhe nji tjetër, jo mâ pak fisnike, por që shqetson — çashtja e ardhshmenís së fëmijve.

Nimoni e çoi kryet dhe shiqoi Hajredinin në sy. Ky e kuptoi pa zâ dhe vazhdoi:

— Me emrin e Zotit, gjel-leshanehu, e me izen të Pejgamerit, alejhiselam, jom ardhë m'e hypë çikën tuj, Nahirën, për Tahir-agën e Sh . . .

Nimoni mbasi kishte ulë njiherë, e çoi kyet shpejt; në sýt e tij lexohej njifarë habije, mosbesimi.

— . . . Ôsht pak n'kohë, por kjo s'do me thanë gjô! Tahir-aga s'ja din skâjin vetit — soll tomli i shpenive qi s'gjindet në shpín e tij! Ti e ngjeh, ka dugojë ktu, ka n'Shkup, ka n'Pezeren, kahmos Masanej — ka tokë, ka gjô . . po, qé, qi thmí s'i ka falë zoti. E me dashtë zoti m'i ja falë ni thmí, gjithshka ka me i metë çikës suj, dhe i rritë thmín kokrrosh, pa u bô myftagj për kurkon, as për kurrgjô. E sa për gruen' e parë qi e ka, secila vendin e vet. E me dashtë zoti, si thash, m'i ja falë nji thmí, çika jote ja merr ônën . . .

Nimoni s'nxirrte zâ. Mendimet e ndryshme ju përshkojshin trunin. Me folë shka mendonte, druente mos po e ofendon njeriun, mos po bân ngutí. Mâ në fund si ndër dhâmbë tha:

— Paj, bukur n'kohë ôsht, more Hajredin-aga... dhe s'po dí, po...

— He, more baca Nimon! Le qi nuk ôsht, zoti e di, sa n'kohë, po edhe me konë, ani shka? Si pleqt si t'rít, për nji rrugë kemi me shku. Ket jetë as pleqt as t'rít me tapija nuk e kanë marrë. Mundet niri me konë i rí, shndoshë si vera e me rrnue sa s'ta merr mendja. Po nuk ô puna ktu. Ti din edhe vetë se trent' e shpís nuk bahen. Po du me thonë se edhe m'i marrë të rí, po vishkëll, qi thotë ni fjalë pa kurrgjô mas shpirtit, shka po i vyn kuj, edhe ajo jetë!? Hiq sod, hiq nesër, po na ni mi vjet nuk kemi me rrnu, he vra zo'vra! Po du me thonë, kur ka niri, ndryshi ô puna. Vall-llahi, more baca Nimon, me pasë çikë për martesë, unë vetë ja kisha dhonë me dy duert!

Heshtën që të dy. Dhomën e pushtoi qetsija, sa edhe miza me u ndî kah fluturon. Por kjo ishte e diktueme nga nevoja për me mbledhë fuqí të reja për nji sulm të rí, me i lânë trunit pak kohë të qetë e të lirë për me pá a po fiton „po" — ja ose „jo — ja në dyluftim. Misiti lexoi në fytyrën dhe qëndrimin e Nimonit ndikimin e fjalëve të veta. Do të fitojë patjetër.

Por jo. Misitin e mashtruen sýt. Nimoni suell kryet nga dy herë e kjo donte me thânë mâ tepër jo se po. Misiti po bâhej gati me thanë diçka, por plaku e prue para se të fillonte:

— Kurrgjô nuk muj me t'thanë. Çika e ka nonen, masandej — kemi miq e t'afërm. Po kqyrim ni herë...

Përgjegja qe aq e ftoftë, sa Hajredin-aga menjiheri bâni brraf në kambë. Fytyra ju kall, sýt' i qitshin xixa. Me duer të veta s'dinte çka me bâ, ku me i lanë. Megjithatê e mbajti vehten.

— Po mir' atëherë... Un dokna prap, e tash t'bôj rixha me m'dhonë izen se kom m'i kry edhe disa punë qera. Coll edhe ni send dashta me t'thonë: kujtoj qi nuk do t'ish mirë m'i hapë ket punë e me ndî gjithkushi. More baca Nimon! Vakti ô qi hallki hanë bukën e vet e bajnë dertin e huj; kurkond mirë nuk kan qef m'i pá. Bôin fësh-fësh këndej, fësh-fësh andej, prishin punë, e nirit i del zogi pi dore. Ngom ti mu, se pasha Baballykin nuk ta don Hajredini të keqen, po coll t'miren. Ejvallah!

— Udha e mar' e t'lumshin komtë...

E përcuell deri n'derë t'oborrit dhe u kthye.

Në hajat u takuen burr e grue.

— Kush ke, djal, ky? Shka tha?

— Hajredin-aga. E paska çu Tahir-aga i Sh... m'i lypë Nahiren.

— Për ko kishe?

— Për veti.

— Shkaaa?! Hajt, niri, hiqm'u qafes! Sa vjet i ka ai ni herë! Mos pastë mâ tepër, sa ti po se po...

Nimoni s'bânte zâ. Lejlaja tue pá se i shoqi s'epte kurrfarë shêji, filloi me folë për halle tjera:

— More niri, a din qi s'ki n'magje mâ tepër se dy bukë miell?

Nimoni i hudhi të shoqes nji shiqim të hutuem, por fjalët e saja nuk i muer era. „As dy bukë miell në magje" — zû me i lidhë disi në mendime Tahir-aga dhe magjen pa miell...

•

Si duel nga shtëpija e Nimonit, Hajredin-aga u drejtue për në shtëpí të vet. Gjatë rrugës i silleshin ndër mend herë Nimoni, herë ara e Llapatanit buzë Llukacit — ajo ara e pjellshme brî arave të S. begut, që aq mirë e rritte edhe grunin edhe kollomoqin edhe çdo gjâ që mbillej në të. „Do t'jet' e jemja, po, do t'jet e jemja medoemos!" mendonte Hajredini. „Veç-o, Tahir Aga m'tha: — Nxirrma t'bín e Nimonit e kallaj e bôjim punën e arës së Llapatanit. Dhe me të vërtetë ai e bôn kallaj. Ka shoqní me naçallnik e me sud. Ata përherë marrin mall veresije në dugojë të tij; i lajnë muej n'muej. E ka ni herë besa s'i lajnë hiç, ose i lajnë kur donë e sa donë. Dhe Tahir-aga nuk u thot gjô, por i pret e i përcjell mirë. Prandej edhe i shkon fjala n'hyqymet. Po Nimoni? Ah Nimoni! Plaki qan! E cull kryet! S'po ja merr mendja m'i ja dhonë Tahir-agës t'bín"...

Këtu i ra diçka në mend Hajredinit... dhe e shpejtoi hapin. Hyni në shtëpí, e porositi të shoqen të përgatitte nji drekë të mirë dhe duel vrap. Shkoi drejt te mulla Xhela që qet fall me qitap. Foli pak me të te dera e oborrit, ja lëshoi nji qindshe të ré në dorë dhe u drejtue në rrugën e Dibranëve, te Zade fallçorja. Edhe me te bisedoi, ja lëshoi nji pjesëbankëshe në dorë e mandej u drejtue te Dani, daja i Nahires.

Në këte kohë Dani ishte ulun në duqan pranë terezive. Pranverë. Allëshverëshi ishte i paktë. Dani rrinte dhe mendonte. Ishin mbushë plot shtatë vjet qysh kur e kishte hapë këte duqan për të ble e shitë pemë. Dhe qé, endè pemëshitës! Por „tak" i bânte zemra se herë e shifte bakallhanen e Haxhi-Shabanit ose të Laz Dibrës. Dhe tash, në këte mbramje pranvere, kur blesat janë të rrallë e njeriut s'i duhet me qëndrue në kambë, me marrë e me matë, me pritë e përcjelllë, fytyra e gjallë e Danit të shkathtë e puntuer të palodhshëm, kishte marrë nji pamje të trishtueshme.

„Si kështu, s'e pata ni krah, ni mik t'fortë" ... — mendonte ai. — „E kishna bô ket dugojë m'i ja pasë hasret edhe tuxharët mâ të mdhaj t'Gjakovës! Po pa krah ... Eeh!"

I biri trembëdhetëvjeçar, që në verë, vjeshtë, e heret në dimën bërtet sa s'mundet „T'omla, t'omla, sheqer, sheqer! Mish kuqe e far' e zezë!. Rrush he babush, qi s't'ka kurrkush! T'vala, t'vala" — për t'i tërhjekë myshterijt, tash sillej dhe diçka ndreqte e pastronte nëpër dyqan.

Hajredin-aga hyni. Dani u çue në kambë menjiherë dhe iu afrue, i gatshëm për shërbim. Por Hajredini zû me e pyetë për shëndet e punë dhe e ftoi për darkë, mbasi kishin edhe me bisedue diçka.

Ate natë Dani shkoi te Hajredin-aga.

Mbas darke Hajredini iu drejtue Danit:

— Ti Dan je puntor' i mirë dhe t'shkon për doresh gjithshkafi. Edhe djalin e ki qeskin. E dí unë. Pse, bje fjala, nuk ishe bô artak me naj tyxhar dhe n'vend t'pamaxhihones m'i hapë ni bakallhone. T'kish ra mir' edhe ty, edhe t'yt bir, e edhe artakit! — dhe i hodhi Danit nji shiqim të gjatë dhe të thellë.

... Aty diku kah mesnata Dani u kthye i gëzuem në shtëpí. Edhe Hajredini mbet i kënaqun. Duhej soll me e bindë Tahir-agën me u bâ artak me tê.

*
* *

Në shtëpi të Nimonit ate natë nuk ndejtën shum. Nahirja rá dhe iu kushtue andrrimeve të veta. Bukur vonë e zû gjumi. E ama fjeti menjiherë si n'ujë. Por Nimoni tash në vetmí e në terr filloi me e rishkujtue edhe nji herë rasën e sodit:

„Tahir-aga po e lyp Nahiren. Ha, ha! Po ai ka gati gjashtëdhetë vjet e çika jeme shtatëmbëdhetë. Si ja ka msy, nuk po e di. Osht zingjin. Po, ôsht. Ndashta ka thon me vedi: ma jep Nimoni se s'i bje keq. S'ka me pasë nevojë m'i ndreqë çikën, vet' ja bâj çejzin, e edhe ata s'kishna m'i lanë me hjekë ..."

Dhe këtu i dredhoi Nimonit mendja:

„M'i ja dhonë çikën naj dorholli, bohna hor se s'kam ku marr m'i ja qitë ni sand në kuti. M'shkon me kutija të thata. E ndashta edhe n'shpi të burrit i duhet apet me hjekë keq. Mirëpo, m'i ja dhonë Tahir-agës, s'kishna me pasë dert për çejz, se ja kish bô vetë, as nuk kishna pasë dro se po met untë në shpi të burrit por, — kush t'ndin, ka me m'pshty n'ftyrë ..."

Dhe — tue mendue kështu, prap i tingëlluen në vesh fjalët e së shoqes:

„Niri, nuk ki në magje as dy bukë miell". Dreqi e marrtë! — tha me veti. Ju mbëshshtuellën mendimet dhe s'dinte mâ çka të mendonte.

Pak para agimit Nimoni pá nji andërr se iù kishte mbushë oborri gjithkah me flliqtí dhe tue bâ „Aii, aii" i duel gjumi. Përgjoi pak. E shoqja dhe e bija flejshin. Filloi me e bâ tabir andrrën.

„Flliqtija n'andërr âsht fitim. Po, fitim. Madjè, çfarë fitimi!... Po kah do t'vijë, a thue, ky fitim?" — dhe prap iu kujtue Hajredin-aga dhe Tahir-aga... Mandej Nahirja... dhe filloi me u rrotullue në dyshek.

Leu drita. Lejlaja u zgjue dhe pá të shoqin që po rrotullohej.

— Hej?

— Ha!

— A flejte rahat sonte?

— Po, po, mirë, veç... — dhe filloi me ja tregue andrrën.

Lejlaja u gëzue. Kjo andërr tregonte qartë fitim.

— Soll... s'po dí se kah do t'vijë ky fitim — pëshpëriti Nimoni.

— Eu, niri, Zoti âsht i fortë.

Nji trokllim' e rreptë u ndëgjue në derë t'oborrit.

— Hajli koft' — murmuriti Lejlaja. — A thue kush do t'jetë n'ket vakt, hala pa u zdritë bâsh mirë? — dhe u çue, muer qyrkun e të shoqit e duel në derë.

— Mos cakati kush?

— Po, unë — djali i Lazit. Pata pak punë me bacën Niman.

— Nuk ô ktu, nuk ô ardhë gjith natën — tha Lejlaja, dhe si pa shpirt u kthye me i tregue të shoqit.

Nimoni kishte ndëgjue dhe u çue vetë e duel në derë.

— Boni rixha Lazit ne t'em presin edhe ja dy-tri dit'. Soll edhe ja dy-tri dit'.

— Boll kemi pritë qe ni motmot...

— Ngo, bre bír, shko thuej Lazit se gjall' a dek edhe... mâ s'lergti edhe tri dit' ja bí paret.

Nimoni hyni përsëri në shtëpí, u vesh dhe u ul në minder.

„Tri qese Lazit — mendonte — tri qese Muharremit, katra e kusur Syles. Nimdhetë qese s'i bôjnë të gjitha teshat e shpís. Hëm!"

Dhe prap i rá ndër mend Hajredini, Tahir-aga, Lazi, Muharremi, Syla dhe... magja pa miell...

„Po me ja dhonë Tahir-agës Nahiren?" — shkoi si vetimë ndër mend. Dhe luejti nga vendi si t'ishte frigue nga ky mendim. „Jo, jo... gjith shehri do të më përqeshte, do të më pshtynte n'ftyrë... E pse të më përqeshte, pse të mëpshtynte? Thuese jom

i pari më ket vend qi po ja jap çikën ni kohaniki?" — dhe filloi me rishkujtue dhe numrue në vedi rastet e ngjajshme, ku vajza të reja ishin martue me burra të shkuem në moshë, mandej raste tjera, ku vajzat ishin dhanë mbi nji, dy ose tri ortake. „Do me thonë Nahirja s'ôsht as e para, as e mrama"... Dhe pse jo? Nuk do ta bante mâ as dertin e së bís, as të magjes, as të Lazit, as të Muharremit, as të Sylës. Prandej — a s'do t'ishte mâ mirë me ja dhanë?

Mbas pak kohe u ngrit edhe Nahirja. Lau sýt, hangri pak bukë me djath, kreu disa punë nëpër shtëpí dhe mandej muer gjergjefin e duel ndër kojshí te shoqet e veta.

Kur ngeli vetëm me të shoqen, Nimoni u drejtue në minder, u vrâ, sa iu dyfishuen rrudhat e ballit dhe thirri Lejlán.

— Hej, ngo khô! M'u ka mbushë mendja m'i ja dhonë Tahiragës Nahiren.

— Niri! A je n'mand? Ç'farë Nahire atí plaki?

— Pse? Kijameti s'po bôhet. Nuk âsht as e para as e mrama. Me shoqe. A pak ka që kanë marr besa edhe mâ pleq, besa edhe me dy-tri artake?

— Hallki mujin gjithshka. Po une s'kom çikë tepër, qeto mô e kemi, as çik' as djal qetër... — dhe zhgrehu në vaj.

— Moj gru, thika o ardhë te ashti. Edhe unë nuk kom qef. Po edhe kështu s'durohet. Qe sod mâ s'pari s'muj m'i qitë komën n'sakak. Pares ke djali i Lazit, e me dalë, drue zatetna n'Muharremin a Sylën dhe m'bôjnë qerpazë n'rrugë, a çarshi a ku t'qilloj. Punë nuk po kom. Me fitue mô s'po muj. Prom më the se magja ô pa miell. E ku ta vraj vehten Masanej, po e zomë se po e lypka nji djal' i rí. A t'ka shku mendja se shka do t'i qesish n'kutí? Hor qi hor, bile jepja dikuj qi ka e mos ja baj dertin a ka bukë për sill' e për darkë.

— Po hidi, m'u shkrumue çika gjithë jetën, e edhe une bashkë me tô! — pëshpëriti Lejlaja ndër vaj.

— Mêj! Une e dí shka jom tuj bô. E tash hiqmu lotve, po vishe çarshafin e te yt vlla — massi une s'po muj me dalë, e fol ni herë për séri me to, shka po t'thot.

Zâni i Nimonit ishte i randë e i vendosun. Lejlaja e dinte se kur e thot nji herë nji gjâ, s'e kthen kurr mbrapa. Dhe gjithë tue qá, u çue si e vrame dhe shkoi.

Dani — i vllai i Lejlás — nuk qëlloi në shtëpí dhe çuen me e thirrë në dyqan. Kur erdhi, ai me të butë e me fjalë t'ambla ja tregoi të gjitha anët e mira që mundet me i pasë kjo fejes' e martesë. Lejlaja filloi me u lëkundë. — Sa bukur pajtoheshin fjalët e të vllait me andrrën e të shoqit!...

U çue e duel, por nuk ktheu menjiherë në shtëpí.

„Po shkoj filhall te Mulla Xhela me pá për séri shka po thot qitapi për ket punë" — tha dhe e shpejtoi hapin.

Mulla Xhela e priti mirë. Me disa pyetje larg e larg, kuptoi se cila ishte, mandej e kapi qitapin, e msheli rrast me dy duert dhe mandej i tërhoq që të dyja menjiherë, në mënyrë që qitapi të hapej në faqen e fatit të vërtetë. Dhe Mulla Xhela filloi me lexue arabisht. Leximi ishte i ftoftë, pa ndjenjë. Ndërsa hoxha lexonte, zemra e Lejlás rrahte si sahat. Ajo herë skuqej, herë zbêhej, por Mulla Xhela nuk ja shifte fytyrën nën peçe. E ajo dridhej pritte me padurim kur po e mbaron leximin. Kur mbaroi, hoxha u kthye kah Lejlaja:

— Motër, ty po ta lypka evladin ni niri i ktuhit, Koka zingjin pa hesap. Qysh se e kullandrisi ket qitap, hala kuj ksi nafake s'i ka ra. N'kofsh inson i dinit, n'kofsh n'ymetin e Muhametit, qi i zan bes' qitapit, qi i zan bes' fjalve t'Zotit, merr vesh se nafakë mâ t'madhe hala kuj n'ket vend s'i ka rá. Evladi yt, si t'ish le natën e Lejlikadrit...

Dhe hoxha u mbylli qitapin. Lejlaja ja dha ni dydinarshe e u kthye. U qetsue, e madjè edhe u gëzue pak. Por prap njifarë dyshimi ja brente zemrën.

„Kush e din? Ndashta qitapi ô hapë pa hiri n'at vend? Me shku ni herë për séri te Zadja. Ajo kqyrë pa qitap, e thonë se ja qillon mâ mirë se hoxha. Po shkoj për zo' edhe te Zadja e ne t'del ku t'del".

Dhe shkoi te Zadja. Nuk e hoq peçen, që të mos e njifte Zadja rastsisht. Po Zadja e kuptoi se kush ishte. I muer pasulat me i qitë fall. Mâ së pari ja tregoi me emën e me moshë se ke kishte t'afërm e plaka, mandej çka kishte në shtëpí dhe në fund çashtjen e së bís. Për çudi, soll fjalori nuk ishte i hoxhës. Përndryshe mendimet njisoj.

Dhe Lejlaja, tash krejtsisht e qetë, u kthye në shtëpí dhe ja tregoi të shoqit edhe fjalët e të vllait, edhe të hoxhës edhe të Zades.

*

Mbas tri dite, në dyqanin e Tahir-agës kallfallarët, si zakonisht, pritshin, shërbejshin e përcillshin myshterijt. I zoti i duqanit rrinte te arka, vërente gjithkah me kujdes dhe merrte të hollat e kthente kusur.

Hajredin-aga hyni, e përshëndeti mjeshtrin, vû buzën n'gaz dhe i dha shêj me sy. I zoti i dyqanit u çue, mbylli arkën dhe shkoi me Hajredinin në shtëpí.

Në mbramje s'mbeti njeri në Gjakovë pa marrë vesh për fejesën e Nahires .

*

Kur ndëgjoi për këte fejesë Nahirja, në fillim u trullue dhe ngeli për nji kohë si e shtangtë. Kur erdhi në veti, shpërtheu në vaj plot dënesë e ngashërime që të shtinte gjallë në dhé. Qau me shpirt fatin e zi të vetin. Vajtoi me zemër shpartallimin e pamëshirshëm të godinës s'andërrimeve të veta. Dhe — ç'prej asaj dite u fik shkëlqimi i syve të saj, u shue ajo buzëqeshje e pamashtrí që të pushton dhe nuk u panë mâ ata dy gjyla në faqet e njoma. Deri mb'ate çast zemrën e kishte plot: kishte nanë e babë, kishte edhe daj e teze, ku mund të shkonte nji natë me bujtë dhe i dukej se s'i mungonte gjâ. Kurse tash, pa dijtë as vetë si ndjeu se zemrën e kishte të zbraztë; pá se ishte e vetme në këtê botë. Pse nana mâ s'ishte nanë, as baba s'ishte babë, as daja-dajë. Ata vetë e kishin zezue e pusue kështu. Dhe ç'prej asaj dite s'duel gjâ me e nxe mâ Nahiren. Iu ftof çdo gjâ, madjè edhe jeta. Shpesh mendonte si me gjetë, si me bâ njifarë „mrekullije" dhe me ja ndërrue drejtimin ngjarjeś. Me u kundërshtue prindëve tash mbasi e kishin dhanë fjalën, ishte e kotë. Me gjithatê, prap diçka duhej bâ — por çka? ...

Qysh nga dita që u fejue, Nahirja flente pak. Gjumi e zente vonë dhe i delte para agimit.

Nji t'êjte, si zakonisht këto ditë, u zgjue pa lé drita dhe filloi me mendue për ate „mrekullín" që kishte ndër mend me bâ. Iu kujtue se në shtëpí kishte „gurkali". Nji mendim i tmershëm ja përshkoi trunin. Gjith trupi iu djersit e zemra donte me i dalë prej krahnorit. Por vendosi. Ngadalë filloi me e çue jorganin që të mos e zgjonte t'amën, me të cilën flente në nji dyshek. Dora i dridhej si thupra n'ujë. Por jorgani ngadalë po ja lironte trupin, mâ në fund u zbulue krejtsisht. Tash... dhe e vû trupin në lëvizje. Me dorë u mbështet mbi dyshek që të ngrihej ngadalë. Dhe për nji çast ngeli ashtu tue mendue. E âma filloi me folë diçka jerm. Zani i dridhej hatashëm. Tue folë u zgjue dhe filloi me qá.

— Shka ki, Lajë? — e pyeti Nahirja.

— Kurrgjô, t'pashë ty n'andërr. — dhe e pushtoi të bín e filloi me e puthë e përqafue, ndërsa lotët i shkojshin gurrë.

Prej asaj dite Nahirja nuk u përpoq mâ kurr me bâ „mrekullín" për të cilën kishte mendue. Pá se s'ishte vetëm në këte vuejtje. Për hatër të Lajes duhej me përbî.

*

Dhe — kur nji mbramje vonë, erdh pajtoni me e marrë nuse, Nahirja nuk ndjente as gëzim as idhnim. Ishte si drû. Vetëm e muer në grykë t'amën dhe hyni në pajton.

DRITA E FIKUN

Natë. Para agimit. Lagja prêhet në paqë. Qetsín, tek tuk e vrasin të lehmet e qêjve dhe kukurikuja e ndonji gjeli të zgjuem. Terri sa ka nisë m'u rrallue. Zbulohen kulmet dhe muret e shtëpijave.

— Oj, Mejreme! Çou e kalle llampën se hala koka terrë, e ferku kah ja merr anën natës!

Heshtje. Fëmijt gërhasin. Në dhomë terr i dendun. Jashtë, bjen nji shi i imtë i vjeshtës.

„Qé, njizet e katër sahat pa mejtun" — tha me vehte dhe nji palë të dridhme të fortë ja përshkuen trupin.

„Edhe sod ndoshta pa bukë..." — belbëzoi.

„O jetë... jo për mue... për fëmijt! Ata janë të tutë e të mijtë... Jo edhe sod..." e kapërtheu përkresen dhe mbuloi kryet me jorgan të ponluem. Vazhdoi me ndëgjue. Shiu bjen, strehët kullojnë. Era ushton.

— Oj Mejreme! — ndjen zanin e vet.

— Çou e kalle lampën...

Terr. Qetsi e shurdhtë. Fëmija flejnë, gërhasin si me zor.

„O zot... Të kishte me qenë gjithmonë natë, gjithmonë terr, gjithmonë... Fëmija kishin me fjetë. S'ishin zgjue... Bukë...? S'kishin me kërkue! Zemrën me vaj s'ma kishin shkye. Atê timen dhe të Mejremes. Unë digjem për vedi e ajo — besa ju kërset edhe kaj flakareshë ndonjiherë... e derdh vnerin... Po unë? Unë? Si eshkë digjem përmbrenda... kadalë. Të kishte me qenë gjithmonë natë, gjithmonë terr, gjithmonë...

„Po natën m'u çue, e me lypë bukë? Shka bâhet? Shka ndodh? Kurrgjâ tjetër... piskasin si gjithherë. Veç, natën, në gropat e syve lot s'mundesh me u pá! E buzët kalavesh të varuna, të çame si tija në diell, edhe ato — po, 'mundesh me i pá! Po nata? Shka ban nata? Ajo ndëgjon. Ngreh laprat e veshëve, hap sýt e gojën për me ndëgjue mâ mirë, mâ kthjelltë. Nata i sheh edhe lotët. Edhe lotët? Jo, mâ e mirë âsht dita — sëpaku sheh fytyra — fytyra të zbêhta. E sýt... e gropat... kërcnohen! Mâ e mirë âsht dita se nata. Mâ e mirë, qinda herë mâ e mirë. Ditën sendet janë të gjalla, në lëvizje, në qarkullim, të dukshme. Kurse natën?

T'errta, të zbrazta, jo të gjalla, të vdekuna, flejnë — si fëmija... Dita âsht dishka tjetër — e nata e kundërta e ditës. Si fytyra dhe pasqyrja. Rrijnë karshi-karshi. Dita âsht llafazane, zhurmëmadhe — arenë. Nata âsht e shurdhët — memece. Po, po, nata i mshef sendet... A mshef edhe unin... edhe vajin... edhe lotët... edhe gazin...? Po, po lotët nuk shifen, piskama bâhet mâ e madhe, mâ e fortë, në tërqethëse! E, nata âsht për pushim — dita për punë — thonë. Po, nata âsht për pushim. Fëmija flejnë e s'kërkojnë bukë. Unë e due natën, po edhe i frigohem — ajo âsht memece... Sheh... kur ta pyesin, s'din me folë, me tregue, s'e çel gojën, — Nata âsht harushë...

„Të kish me ardhë ai tash natën! Kërkush s'e sheh. Kërkushi... Me e marrë djalin nër sjetull — e, m'u shkri në terr, me hý në...

„O, sa fort kisha dëshirue, me ia mbërri ai tash — natën. Nata âsht harueshë e zbutun... Sëpaku kojshija s'kishin me pá gjâ, e s'kishin kuvenndue ndër vedi — vesh më vesh:

— Qé, filani e shiti djalin për lira të kuqe, nji zotniu e njij zonje që s'kishin fëmij, që Zoti u kish dhanë bereqet e ishin pa carrokë. E shpija pa fëmij âsht dishka e vdekun, e hajshme, e ngrysët. Fëmija, bre vlla, janë bereqet i zotit. Ku ka fëmi, aty ka edhe bukë, edhe dashuni...

„Kjo s'âsht e vërtetë" — mendonte baba.

„Qé, unë carrokë po kam, gadi si nji torishtë me kingja... po bukë s'po muj me i ngi... A s'po sheh zoti... Ndoshta ka harrue... Qé njizet e katër sahat âsht kah bjen shí... „Zoti" ndoshta... S'âsht e vërtetë kjo me bereqetin... Se, a kisha me... djalin... me pelena të blozhdueme... A kishin me përfolë kojshija...?

„Po, po, nata âsht mâ e mirë... Të kishte me ardhë ai... Sa mâ shpejt. Mos po zgjohen fëmija? Jo! Fëmija po flejnë, po krrasin... Ata s'dijnë gjâ... Janë ndërvajë. Do t'u thom se Rexhepin e vogël e kam çue te daja... Edhe ata do të kërkojnë me shkue te daja. Pse ata mos me shkue? E Rexhepi po! A s'janë edhe ata fëmijt e mij? — do të pyesin... Mandej do t'ia shkrepin vajit. Edhe bukë masandej do të lypin...

„Jo, jo, mâ mirë âsht me thanë se: Rexhepin e grabiti gogoli. E qiti në shpinë, si magjupet strajcën dhe — iku e hangër terri... Voglushi dëneste me të madhe... bânte me duer... E, ju, qysh ju nuk u çuet me e mbytë, me ja nxjerrë shpirtin — e me ja marrë prej krahëve Rexhepin e vogël — vllaun tuej? Po, po — do t'u thom se ishin të ligj, qyqana... E, gogolin s'kanë me pasë guxim me e gjurmue e me e gjetë... Te daja do të kërkojnë të gjithë me shkue — kurse gogolit do t'i frigohen e do t'ikin si vremçat prej gurit të hjedhun...

E muer gogoli... e grabiti gogoli... do t'u thom. Gogoli... gogoli... O, jetë! Mos i shkruej këto... Se e dhashë Rexhepin për këta tjerët... A po i sheh sa janë... E dimni po vjen... Që njizet e katër sahat pa mejtë shiu... Rexhepi e gogoli... e grabiti Rexhepin gogoli... a? Na ishim tue fjetë — po tutsana që kishin qenë... E grabiti... e grabiti... gogoli...

Fëmija po flejnë. Marrin frymë thellë... Kohë mbas kohe krrasin.... Krikllojnë disi me vështirësi.

— Oj, Mejreme! Çou e kalle lampën! Çou, a po ndien! — e shkundte për krahu të shoqen.

— Që, tash vjen „ai" — Oj grue... çou kadalë e mos u nxjerr gjumin fëmijve...

Mejremja u çue. Kapërceu mbi trupnat e fëmijve. Në dhomë endè mbretnonte terr i dendun.

Vetoi fija e shkrepsës, nji e reme e brincakut për unur. Nji dritë pakun përshkoi errësinën. Fitili i lampës, pa qelq, u ndez. Drita e dridhshme shpërndau terrin — zbuloi fytyra të zbêhta, buzë të brusta... Shiqimi i burrit u ndesh për parzmën e lakurtë të grues — ajo muer djalin prej djepi, e mbështeti në krahnuer të hapun dhe e mbuloi me tê.

— Që, bir, për të mbramën herë, pije këte tamël, këte zehër, këte... — tha si në kllapi. Shtrëngoi fort djalin për gjoksi dhe e futi në gjî. Mandej e puth: në buzë, në sy, në ballë, në flokë, në veshë, në qafë, në gushë, dhe — prap në buzë, shum gjatë...

Djali i zgjuem filloi me qá bashkë me nanën.

— Shuj, mos kaj! Se po i zgjon tjerët... e bôhet lamë e drithit masandej. Laja fytyrën e bekoje...

„O, Jetë... — pështëriti i prekun dhe shiqoi drejt në flakë. — „Pash qat dritë e qat fëmi... A nuk âsht kjo e dhimbshme... Që për këta tjerët... Njani për të gjithë... E shorti i ra këtij m'u bâ kurban... Si mâ i vogli — ai harron shpejt, shpejt ka me na harrue...: babën, nanën, vllaznit..."

— Bjerma kho — briti. E puthi edhe ai në buzë.

„Fëmija flejnë. Ata s'dijnë gjâ... E, nata âsht memece. Të kishte me ardhë „ai". — rënkoi dhe nji tra hekuri iu këput prej urës së zemrës... — Po: Nata âsht memece... Natës i tutem... Po dita?... Asht e gjallë, dëshmuese..."

U ndi nji trokllimë e lehtë në derë. Hallka me të vogël kumboi.

— Unë jam. Çile — përgjegji nji zâ i pangjyrtë dhe hyni me hapa të randë. Ish i gjatë, pak i krusun, musteqok — në maje të brymosuna, me tesha të përhimta. Sumbullat e sermta kthejshin përthyemjet e dritës.

— Bjere ta shoh djalin, — urdhnoi .

— Hajde te baca se ke mu bâ azgan mbi azgana!

— Qysh e ka emnin?

— Sabri.

— Unë do t'a pagzoj m'emën të ri. „Fatmir" do ta thërrasim.

Burr e grue u shiquen. Ndëgjuen fjalën e parë „fat", ndërsa gjysma tjetër e emnit u pështuell diku...

— Fike dritën — tha burri derisa qesja e randë peshoi në duert e tij.

Nana u përplas për toke...

Burri përnji kohë shiqonte qesen... Edhe djalin... Mandej u hodh mbi trup të të huejit... E rrëmbeu djalin...

— Jo, jo, nuk due... gjakun me shitë... nuk due... — klithi dhe ra mbi dushekë i pakun.

Në mjegullim pa hijen e njeriut, si u përvodh dhe iku për dere pa përshëndetë.

Jashtë, shiu kishte pushue. Fëmija endè flejshin. Dita sa kishte fillue mu zbardhue si bora...

Prej shtëpís së Hysenit ndiheshin do zane e tinguj gëzimi!...

Fëmijt ishin tue hangër mengjesin.

E GJETA...

Në kryqzimin e shtat' rrugëve
unë — njeri i brezit të rí
rrugën time e gjeta...

...E rruga ime
ndriçohet prej rrezeve të diellit tim,
ku rinija ime vrapon
me afshet rinore
në ditët e reja me gëzim.

E gjeta rrugën time
në kryqzimin e shtat' rrugëve
— rrugën e jetës
ku edhe ardhmenija e ime
do ta gjejë thesarin mâ të çmueshëm
— thesarin e lumtunís...

Në kryqzimin e shtat' rrugëve
e gjeta.
e gjeta
rrugën e jetës!

NANË S

Sisën prej goje ma hoqe, nanë, pa u ngi
E m'le tue qá;
Dhe, si të vdissha, s'më dhe mâ të pi,
As s'erdhe me m'pá.

I mitun, nanë, isha; lotët si shi,
Nuk pat kush t'm'i ndalë.
„Ndër dajë t'ka shkue nana — m'thanë — dert mos kij
E prap ka me t'ardhë".

Dhe — n'andrrat e jetës mbeta tue u përkundë
— N'mjerime,
Me njimij' shpresa, se nji ditë kam m'u ungjë
N'prehën t'lokes sime!

Por . . . Prehnin tand, nanë, gjithmonë mallë e pata
E motet ndër veti po ndrrohen;
Andrrat e mija, nanë, qenkan andrra t'gjata,
Dhe qé — rrudhat e ballit po m'shtohen . . .

K Ë T U

Këtu linda
Dhe këtu do t'mbes
E të vdes.

Në themelin e shtëpîs shekullore
Ku darkën hangër
Dhe drekën
Ku bani darsmën, e vdekjen
Gjyshi im
Do t'ngrehi pallate madhështore —
Shtëpí
Unë
— Stërnip'i tij!

Se ky mur,
Kjo votër me gurë
E ky prap
Janë t'lam' me gjak
të t'parve t'mij
Që luftuen,
Qëndruen
Dhe ranë
Për lirí —
E lirí s'panë!...

Kur s'isha,
As emën nuk kisha.
Tash,
Këtu linda
Dhe këtu do t'mbes
E të vdes.

NË DRITARE...

Nji krah i dritares âsht çelë.

Shiqimi syvet të mij derdhet përjashta dhe ngulet në shkambij; më ka anda me i pá kah përqafohen si vasha me djalë të ri. Në mesin e tyne ujët e detit qysh moti ka bâ fyteca tue i ndá përmes si syt e ballit.

Muzgu i lëshon perden e tij — nji terr i hollë shkepet mbi shkambijt e ujt e detit.

Në qiell rêt s'lëvizin: në horizont — këthjellsí e qiellit âsht e kuqrremtë si mollëzat e vashës së ré. E kuqrremtë âsht edhe fytyra e detit që thith rrezet e tij.

Dhe... pa pritë — si përherë — natyra ndërron pamje: shkambijt mezi i shoh me sy, rêt fillojnë m'u përzi e fytyra e detit m'u shqetsue — diku merr ngjyrë plumbi, diku të livadhit të blert' e diku të qiellit të këthjelltë — e të gjitha së bashku thehen në valëza të shumngjyrta n'sýt e mij.

Dalëngadalë rêt shumohen — denden derisa bâhen sterrë... të zeza në kupën e qiellit. Dhe qé — nji stuhí e fortë i rrëxon, i përplas për shkambij; deti trembet — trazohet, tue humbë hijeshín e të frigon me çmendí: me vetëtimat që i shkojnë përmbi — tue e ndriçue e bumbullimat tue përshkue.

Tash fillon me ra shí;

Krahun e dritares shpejt e mbylli që në xham t'i ndiej stërpikat e tij.

PËRMBAJTJA

		Faqe
	Parathanje	3
Esad Mekuli		
	Qindro	7
	Ramiz, o vëlla	8
	Liri — nuk të kemi njoftë	9
	Shqiptari këndon	16
	Gjykimi	18
Hivzi Sulejmani		
	Trepçes mines limited as sod nuk i duhet kush	19
	Era dhe Kolona	28
Mark Krasniqi		
	Drinit të bardhë	37
	Lufta	38
	Pranverës	45
	Legjenda e Trepçës	46
	Lisi i rrëxuem	48
Zekiria Rexha		
	Talush Efendija shkrimtar	49
	Kur duen burrat e fortë, shka nuk bâjnë	58
Fadil Hoxha		
	Akcioni i parë i Gueriljeve	67
Mehmet Hoxha		
	Në pritje të korjerit	69
	Titos	75
	Shtafeta e Titos	75
	Malli i Atdheut	76
Tajar Hatipi		
	Në nji natë t'arrët	77
	Zemër fminore	82
Latif Berisha		
	Ledina u bâ arë	87
	Lulja e kunorzueme	88
	Kujtim	89
Sitki Imami		
	Tyrbja e dervishit	91
	Këpuca e gjetun	95
Enver Gjerqeku		
	Ngadhnjim	99
	Femnës së mbyllun	100
	Kunorë kujtimi	101
	Hija e nanës	102

Faqe

Murteza Peza
Minushja — — — — — — — — — — — — — 103
Parajsi i humbun — — — — — — — — — — — 111

Murat Isaku
T'kujtoj — — — — — — — — — — — — — 119
Malsorja — — — — — — — — — — — — — 119
Migjeni — — — — — — — — — — — — — 120

Rexhep Kelmendi
Rrëfimi i njeriut me samar — — — — — — — — 121
Nji mâ pak — — — — — — — — — — — — 124

Anton Çetta
Dhetë dëshmorët e Prizrenit — — — — — — — — 131

Rexhep Hoxha
Rrogtari i Sadik-agës — — — — — — — — — — 135
Shkëndija — — — — — — — — — — — — 137
Tre yje — — — — — — — — — — — — — 138

Rexhai Surroi
Pa titull — — — — — — — — — — — — — 139

Adem Demaçi
Burija e Pizh-magjupit — — — — — — — — — 143
Kthimi — — — — — — — — — — — — — 147

Nexhat Pustina
Në stacion — — — — — — — — — — — — 151

Kapllan Kallushi
Tregim i fundit — — — — — — — — — — — 153
Garga Hima — — — — — — — — — — — — 159

Masar Murtezai
Ndal beg se ka hendek — — — — — — — — — 167

SHKËNDIJAT E PARA
prozë e poezi

Nën redaktimin e:
ESAD MEKULIT, ZEKERIA REXHËS, MEHMET GJEVORIT
e VEHAP SHITËS

Redaktori teknik:
KOLË LEKAJ

Korektori:
RAMADAN HASHANI

Madhsija 13¹/₄ tabakë shtypi.

U shtyp në qershuer të vjetit 1956 në shtypshkrojën
„MILLADIN POPOVIQ — Prishtinë